

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES'İN ADALET VE MUTLULUK
ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

HAZIRLAYAN
Selma GELEN

MALATYA – 2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES'İN ADALET VE MUTLULUK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

Hazırlayan

Selma GELEN

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **ARİTOTELES'İN ADALET VE MUTLULUK ANLAYIŞI** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Selma GELEN

TEŞEKKÜRLER

Yüksek Lisans eğitimim süresince bilgilerinden faydalandığım değerli bölüm hocalarıma ve tez çalışmam boyunca sabır ve özveriyle bana rehberlik eden, katkı ve yönlendirmelerde bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ÖNAL'a teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte başta canım annem olmak üzere, daima yanımda olan aileme ve desteklerinden dolayı iş arkadaşarımla dostlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tezin amacı Aristoteles'in adalet ve mutluluk kavramlarının birbirleriyle ilişkisini onun siyaset ve ahlak kuramları çerçevesinde ele alıp açıklamaktır. Aristoteles'in ahlak felsefesi siyaset felsefesinin devamı niteliğindedir. Onun siyaset felsefesini anlamak için öncelikli olarak onun temelinde yatan toplumun, toplumu anlamak için de bireylerin ele alınıp incelenmesi gerekir. Onun ahlak felsefesini ve kavramlarını anlamadan siyaset felsefesini anlamak mümkün değildir. Çünkü siyaset de ahlaka hizmet eden bir kurumdur. Aristoteles, ahlak felsefesiyle mutluluğun ne olduğunu, ararken siyaset felsefesiyle de başta adalet olmak üzere mutluluk için gerekli olan hayat tarzını mümkün kılacak kurumları ve yapıları ele alır. Onun ahlak felsefesinde adalet bir karakter erdemi olarak sunulmakta ve erdem de huy olarak tanımlanmaktadır. Böylece adalet tek başına ele alındığında bir huy, ancak başka insanlarla kurulan ilişkiler bağlamında ele alındığında ise toplumsal bir erdendir. Öyleyse adalet toplumsal boyutuyla devletin temelini oluşturur, çünkü adalet, toplumsal düzeni sağlayarak devleti sürekli kılar.

Aristoteles'e göre insanın en yüksek ve en son amacının mutluluğa ulaşmak olduğu ve mutluluk da ruhun erdeme uygun etkinliği olduğu için, insanlar erdemli eylemlerde bulunarak mutluluğa ulaşabilirler. Ancak insan tek başına mutluluğa ulaşamaz. Çünkü insan kendi kendine yetmediğinden ve *zoon politikon* yani toplumsal siyasal bir hayvan olduğundan dolayı bir toplum içerisinde yaşamaya ihtiyaç duyar. İnsan mutluluğa ancak siyasal bir topluluk olan devlet içerisinde ulaşabilir. Çünkü devlet kendi kendine yeter bir yapı olduğundan kişiye mutluluğa ulaşmak için gerekli koşulları sağlar. Böylece mutluluk bireyin olduğu kadar aynı zamanda devletin de nihai amacı olur. Devlette ancak adaleti sağlayarak topluma mutluluğa ulaşma imkanı verir.

Adalet ve mutluluk birbirini tamamlayan iki kavramdır. Adalet mutluluk için bir önkoşuldur. Sadece adaletin tesis edildiği bir devlette insanlar mutluluğa ulaşma imkanı bulur. Filozoflar açısından mutluluğa ruhun akıllı tarafını temsil eden teoria etkinliğiyle diğer insanlar içinse yine akıldan pay alan pratik etkinliklerle ulaşılabilir. Bu sebeple Aristoteles felsefesinde mutluluk amaç devlet ve adalet fikri araçtır.

Anahtar Sözcükler: Mutluluk, Adalet, Erdem, İyi, Devlet, Anayasa

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine and explain the relationship between Aristotle's concepts of justice and happiness within the framework of his political and moral theories. Aristotle's moral philosophy is a continuation of his political philosophy. In order to understand his political philosophy, first of all, it is necessary to examine and examine the society that underlies it, namely the individuals. It is not possible to understand political philosophy without understanding moral philosophy and its concepts. While Aristotle seeks answers to the questions of what happiness is and which lifestyle will bring happiness with his moral philosophy, he explains the institutions and structures that will make the lifestyle necessary for happiness possible with his political philosophy. Justice is a virtue of character. Virtue is a trait. Justice in itself is a virtue, but in relation to other people it is a social virtue. Justice is the foundation of the state. Because justice makes the state permanent by providing social order.

According to Aristotle, the highest and ultimate goal of man is to attain happiness. Happiness is the activity of the soul in accordance with virtue. People can achieve happiness by doing virtuous actions. However, one cannot achieve happiness alone. Due to the fact that human being is not self-sufficient and he is a zoon politikon animal that is, a social and political animal he needs to live in a society. Man can attain happiness only in the state, which is a political community. Since the state is a self-sufficient structure, it provides the necessary conditions for the individual to reach happiness. Happiness is the ultimate goal of both the individual and the state. The state gives the opportunity to reach happiness only by providing justice.

Justice and happiness are two complementary concepts. Justice is a prerequisite for happiness. In a state where justice is established, only people find the opportunity to reach happiness. Happiness, on the other hand, can be reached with the activity of theory, which is the activity of the intelligent side of the soul. For this reason, Aristotle's moral philosophy is the morality of happiness and the concept of justice is at the core of his political philosophy.

Keywords: Happiness, Justice, Virtue, Good, State, Constitution

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
TEŞEKKÜRLER	ii
ÖZET	iii
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM ADALET	4
1.1. Adalet Nedir?.....	4
2.BÖLÜM MUTLULUK	17
2.1. Mutluluk Nedir?.....	17
2.1.2. Erdem.....	25
2.1.2.1. İradi eylem ve seçme	28
2.1.2.2. Tercih (Proairesis).....	30
2.1.2.3. Ahlaki Erdemler.....	31
2.1.2.4. Düşünce Erdemleri.....	35
3. BÖLÜM ADALET VE MUTLULUK İLİŞKİSİ.....	41
3.1. Toplumsal Adalet Ve Mutluluk	41
3.1.1. Kölelik	46
3.1.2. Servet Kazanma	49
3.1.3. Yurttaşlık	50
3.2. Politik Anlamda Adalet Ve Mutluluk	51
3.2.1. Siyasal Yönetimler	51
3.2.1.1. Krallık ve Tiranlık	57
3.2.1.2. Aristokrasi ve Oligarşi.....	58
3.2.1.3. Demokrasi ve Anayasal Yönetim (Politeia)	58
SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA	64

GİRİŞ

Adalet, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana üstünde en fazla düşünülmüş, en fazla tartışılmış, farklı görüş ve kuramlara konu olmuş bir kavramdır. Felsefenin en eski sorunlarından biri olan adalet hem bireysel hem toplumsal anlamda varılmak istenen bir amaç olarak görülmüştür. Bu bağlamda adalet hep aranan ve özlenen bir şey olmuştur. Adaletin ne olduğuyla ilgili yüzlerce tanımlama yapılmış ancak her kültüre, her topluluğa, her insana göre adaletin tanımı farklı olmuştur.

Antik Yunanda her şeyi karşıtıyla açıklama düşüncesi yaygın olduğundan adalet kavramı da adaletsizlikle açıklanmıştır. Ancak o dönemde adalet, ahlak ya da hak kavramları arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, adalet iyilik sevgisi olarak ele alınmıştır. Platonda adalet gerçek dünyada karşılığı olan bir şey olarak görülmediğinden, adalet bir ide, bir fikir olarak ele alınmış, soyut ve ruhsal bir şey olarak açıklanmıştır. Realist bir filozof olması sebebiyle Aristoteles, Platon'dan farklı olarak daha gerçekçi, somut, ayakları yere basan bir adalet tanımlaması yapmaya girişmiş olduğundan onun adaletle ilgili çözümlemeleri modern hukukta daha çok dikkate alınmıştır.

Aristoteles'e göre adalet devletin temeli olduğundan o hem devletin amaçladığı iyilik hem de yönetimin egemen unsurudur. Adalet birey açısından bir karakter erdemidir ve hayatın bütün boyutlarında kendini gösterir. Bu sebeple Aristoteles' e göre tüm erdemler bir nevi adaletin suretleridir. Böylece Aristoteles adaleti evrensel (tümel) ve özel (tikel) adalet olarak ikiye ayırır. Evrensel adalet yasaya uyma anlamında adalet olması dolayısıyla bireysel adalettir. Burada söz konusu olan adalet bir huydur. Özel adalet ise diğer insanlarla kurulan ilişkide söz konusu olan adalettir. Özel adalet daha çok eylemlerle ortaya çıkan adaletsizlikler ve haksızlıklarla ilgilidir. 'Adalet özü gereği diğerlerine yönelik olarak yapılan bir edimin sonucu olmaktadır ve dolayısıyla onun anlam ve önemi kendinden menkul değil, diğer insanlara yönelik olarak ortaya çıkmaktadır (Ökten, 145)'. Aristoteles evrensel adaleti daha soyut kavramlarla ele alırken, özel adaleti daha somut ve ölçülebilir kıstaslarla ele alır.

Aristoteles daha çok özel adaletle ilgilenir. Özel adaleti de dağıtıcı ve düzeltici adalet olarak ikiye ayırır. Dağıtıcı adalet hakların, itibarın ve malların dağıtılması, düzeltici adalet ise eşitsizliğin ya da haksızlığın ortadan kaldırılması anlamına gelir.

“Dağıtıcı adaletin amacı, kişi ile toplum ve devlet arasındaki ilişkileri düzenlemektir... Denkleştirici veya düzeltici adalet ise Aristoteles’e göre hukuki ilişkide taraf olanların eşit muamele görmesini gerektirir (Güriz, 13)”. Düzeltici adaleti de isteyerek (satın alma, borç verme), istemeyerek (sahtekarlık, hırsızlık.) yapılan eylemler olarak ikiye ayırır. Düzeltici adalette eylemi yapan ile eyleme maruz kalan kişiler eşit değildir. Yargıç burada cezayla kazancı azaltıp zararı telafi etmeye çalışır. Aristoteles daha sonra üçüncü bir adalet türünden daha bahseder: ki bu ticari ilişkilerin düzenlenmesi anlamında değiş-tokuş adaletidir.

Aristoteles diyalektik bakış açısıyla adaleti adaletsizlikle de açıklamaya çalışır. Yasalara uyma ve erdemli davranma adil olma anlamına gelirken, yasaya uymama ve erdemsizlik adaletsizlik anlamına gelir. O, adil olanı yapma, adil eylemlerde bulunma ve haklı şeyler istemeyi sağlayan huya ‘adalet’, adil olmayan eylemlerde bulunmaya ve haksız şeyler istemeye sebep olan huya da ‘adaletsiz’ der.

Aristoteles’e göre adalet ve mutluluk birbirini tamamlayan iki kavramdır. O mutluluğu insanın en nihai amacı olarak tanımlarken adaleti mutluluğa ulaşmak için en önemli erdem olarak görür. Asırlar sonra Çağdaş hukuk felsefecisi Kelsen adalet ile mutluluk arasındaki ilişkiyi teyit ederek bu iki kavramın ilişkisini şöyle dile getirir: “Adalet arzusu, insanın mutluluk için duyduğu ebedi arzudur. O, insanın yalıtılmış bir şekilde, yani yalnız başına bulamayacağı, bu nedenle bir toplum içinde aradığı mutluluktur.”

İnsanın en nihai amacı mutluluk olduğundan Aristoteles’in ısrarla vurguladığı gibi insanın kendini gerçekleştirebilmesi ve mutluluğa ulaşabilmesi için kendi kendine yeten bir yapıya ihtiyacı vardır. Çünkü insan kendi kendine yeten bir varlık değil *zoon politikon* yani toplumsal siyasal hayvan olduğundan yaşamak için diğerlerine ihtiyaç duyar. İnsan mutluluğa ancak politik bir yapılanma olan ve kendi kendine yeten bir devlet içerisinde ulaşabilir. Çünkü devletin amacı toplumda adaleti tesis ederek yurttaşlarının mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır.

Adalet ve mutluluk ilişkisini açığa çıkarmayı amaçlayan bu çalışmanın ilk bölümünde adalet nedir, sorusundan hareketle adalet erdeminin bireysel ve toplumsal anlamı açıklanmaya çalışıldı. Adaletin türleri ve adaletsizlik gibi kavramlar ayrıntılı ele alınıp incelendi. İkinci bölümde mutluluğun nedir, erdem nedir, erdemli eylemin şartları

nelerdir, mutluluk için gerekli hayat formu ve yaşam biçimi nedir gibi sorulara cevap arandı. Üçüncü bölümdeyse öncelikli olarak Aristoteles'in siyaset felsefesi; aile, yurttaş, köle, kent gibi kavramlardan yola çıkarak ayrıntılı olarak açıklandı. Daha sonra adalet ve siyaset felsefesi ilişkisine değinildi. Sonuç olarak adalet nedir, adalet ve mutluluk arasındaki ilişki nedir, mutluluk için gerekli olan toplumsal koşullar nelerdir, gibi sorulara cevap verilmeye çalışıldı.

Bu çalışmada Aristoteles'in ahlak felsefesini temellendirmek için ona ait üç birincil kaynaktan üç temel eserinden *Nikomakhos'a Etik*, *Eudemos'a Etik* ve *Magna Moralia*'dan istifade edildi. Temel olarak Aristoteles' e ait oldukları kesin olan *Nikomakhos'a Etik*, *Eudemos'a Etik* kitapları birincil kaynak olarak kullanıldı. Ancak *Magna Moralia*'nın Aristoteles'e ait olup olmasıyla ilgili çelişkiler olduğu için ve birçok araştırmacının onun Aristoteles sonrası yazılmış bir derleme olduğunu iddia etmelerinden dolayı çok fazla faydalanılmadı. Ayrıca toplumsal adalet ve mutluluğu açıklarken birincil kaynak olarak *Aristoteles'in Politika ve Atinalıların Devleti* kitaplarından faydalanıldı.

1.BÖLÜM ADALET

1.1. Adalet Nedir?

Herkesin hakkına riayet etme, hakkını verme, zulüm ve eziyet etmeme, düzenli ve dengeli davranma (Doğan, 1990) anlamına gelen adalet terimi Türkçeye Arapçadan a-d-l kökünden geçmiştir. Adalet kavramının antik yunanca karşılığı olan *dikaosune* yine antik yunanca olan dike kelimesinden türemiştir. Peters’a göre *dike* kelimesi, yol, adalet, örf, töre, düzen, nizam, yasa, hak, hüküm, dava, mahkeme, yargılama ve ceza anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen *dikaosune* ise, adalet, doğruluk, dürüstlük demektir. Adalet herkesin kendine uygun olanı, kendi hakkını vermek manasında ana erdemdir (Akarsu, 1975: 171). Adalet (*dikaosune*); diğer bütün erdemleri kapsayan ve yasaya uygunlukta ortaya çıkan en tamamlanmış ve en mükemmel erdemdir. “Adaletli şeyler yapmak, adil ya da haklı olanları istemek adalet, tersi ise adaletsizlik olarak tanımlanır.” (Aristoteles, 2019: 1129)

İnsanlar birisine “adildir” derken ya da bir şeyi “adil” diye nitelendirirlerken neyi kast ediyorlar. (Kuçuradi, 1993: 82) Adalet, insanların adil olanı yapmalarını ve haklı şeyler istemelerini sağlayan bir huy olarak başkalarıyla kurulan ilişkide ortaya çıkan bir erdemdir. Aristoteles adaleti karakter erdemi olarak ele alır. Fakat diğer karakter erdemlerinden farklı olarak o kendi amacını içinde taşır. Aynı zamanda adaleti yalnızca bir erdem olarak görmek yanlış olur o erdemler bütünüdür, yani bütün erdemleri kapsar.

Yasaya boyun eğme anlamında adalet, erdemle ‘eşkaplam’lıdır. Bununla birlikte ‘adalet’ teriminin her türlü ahlaki erdem gerektirdiği toplumsal niteliğe işaret etmesine karşılık ‘erdem’ teriminin dikkati bu nitelik üzerine çekmesinden dolayı, onlar anlam bakımından farklıdır (Ross, 2017: 327).

Adalet erdemle aynı anlamda değildir. Adalet kendisine ulaşılmasını hedefleyen bir erdemdir. Adalet bir ötekiyle kurulan ilişkide önem kazanan bir erdemdir. Böyle olması onu en önemli erdem yapar. Adalet kişilerin doğru davranışlar yapmalarını, iyi olana yönelmelerini ve iyi şeyler istemelerini sağlar. Adalet böyle yaparak insanların doğru davranmalarına olanak sağlar. Aristoteles’in adalet kavramı birden çok anlama gelir. Mesela yasalara uyma manasında adalet evrensel (tümel) adalettir. Hakların paylaşılması ve malların değiş tokuşu manasında da adalet özel (tikel) adalettir (Brun, 2008: 113).

Yazılı olan veya olmayan tüm yasalar, sadece belirli erdemleri ya da iyileri öne çıkartmaz onların tümünü kapsar. Dolayısıyla adalet veya adaletsizlik, yasaya uyma veya uymama olarak ifade edildiğinde, yasaların tamamı yani erdemlerin bütünü olarak anlaşılmaktadır (Ökten, 2006: 149). Bütün erdemler arasında sadece adalet insanlarla kurulan ilişkide ortaya çıktığı için insanların iyiliğini amaçlar. Kişi kiminle ilişki kurarsa kursun mutlaka diğerinin yararına olanı yapacaktır.

Ökten'e göre Aristoteles adalet kavramını iki farklı anlamda inceler. Birincisi yasal olanın ne olduğu, ikincisi ise haksız ve eşit olanın ne olduğudur. Yasal olanın ne olduğu manasında adalet evrensel (tümel) adalettir. Haksız ve eşit olanın ne olduğu manasında adalet ise özel (tikel) adalettir. Aristoteles için evrensel adalet erdemler bütününe kapsar. Onun 'adalet erdemi kapsar' dediği şey, evrensel adalet yasalara boyun eğmeyi buyururken aynı zamanda diğer erdemlerle ilişkiyi de belirler anlamına gelir. Özel adalet ise erdemin bütünü değildir. Kendi başına bir erdem olarak özel adalet diğer erdemler gibi sadece bir huydur. Özel adalet daha çok eylemlerde ortaya çıkan adaletsizlikler ve haksızlıkla ilgili bir huydur. (2004: 148).

Aristoteles'e göre sadece adalet erdemine sahip biri yasanın ne şekilde uygulanacağını bilir. Adil olmak demek, herkese neyi hak etmişse onu vermek demektir. Aristoteles'e göre adalet erdeminin sahip olması gereken iki özellik vardır. Birincisi rasyonel liyakat ölçütlerinin var olmasıdır. İkincisiyse bu ölçütlerin neler olduğu konusunda toplumsal olarak fikir birliğinin olmasıdır. (Macintyre, 2019: 314) Adil ile kast ettiğimiz; yasaya uygun olan veya doğru ve eşit olandır. Yasalara uygun davranmayan, eşitliği önemsemeyen aynı zamanda kendi çıkarlarını ön planda tutan insanlar adaletsiz olarak nitelendirilirler. O halde adalet, yasaya uyan ve eşitliği önemseyende, adaletsiz ise yasaya uymayan ve eşitliği önemsemeyende görülmektedir. Aristoteles'e göre adalet nasıl erdemin bütünüyse, benzer biçimde, onun karşıtı olan adaletsizlik de kötülüğün bütünüdür. Adaletsizliğin de tıpkı adalet gibi birçok farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Mesela korktuğu için savaş sırasında kaçan, öfkelenildiği için küfreden birinin yaptıkları adaletsizliğe örnek teşkil eder. Aslında böyle davranan insanlar tamamen kötü olduklarından değil yalnızca kötülüğün bir parçasından dolayı bu şekilde eylemler. Mesela zina yapmak haz düşkünlüğüyle, savaştan kaçmak korkaklıkla, şiddette bulunmak kızgınlıkla, çıkar elde etmek adaletsizlikle ilgili şeylerdir. Burada verdiğimiz örnekler adaletsizliğin farklı çeşitleridir. Hepsi farklı şeylere etki ederler. Öyle

ki burada verilen örneklerin hepsi kişilerin para, itibar, kendini çıkarını ön planda tutma gibi isteklerinin sonucudur. Sonuç olarak Aristoteles adaletsiz insanın ‘servet, itibar’ gibi dışsal iyileri fazlasıyla isteyen kişi olduğunu söyler (Ross, 2017: 327).

Aristoteles, yasaya uygun olmayan ve eşitsiz olan şeylerle farklı şeyleri kasteder. Ona göre eşitsiz olan her şey yasaya aykırıdır. Bu sebeple haksızlık ve adaletsizliği daha farklı konumlandırır. Bunları bir bütünün parçalarıyla olan ilişkisine benzetir. Bir adaletsizlik, adaletsizlik bütününün parçasıdır. Aynı şekilde bir adalet de adalet bütününün bir parçasıdır. Yasaya uymayan evrensel (tümel) adaletle denk gelir. Eşitsizliğe uğrayansa özel (tikel) adaletle denk gelir. Böylelikle yasaya uygun olan şeylerin çoğu erdemlidir. Çünkü yasaların amacı erdemli yaşamaktır. Yasalar kötülükleri engellemek için uğraşır. Yasaya uygun olan şeylerin erdemler bütünüdür sonucuna ulaşılır. (2019: 1130-1131) Bu hususu Ahmet Arslan şöyle açıklar: “Adil olan önce yasaya uyan, yasaya uygun olan, yasal olandır; sonra doğru olan, yani hakka uygun olan (*right*) ve eşit olandır. Buna bağlı olarak adil olmayan da, yasaya uymayan yasaya aykırı olan, eşitliğe hakka uymayandır.” (2018: 264) Böylelikle haksızlık, yasaya aykırı olan ve eşitsizlik durumuyken haklılık ise, yasaya uygun olan ve eşitlik durumudur. Ancak burada yasa sadece kanun koymak anlamında değil bütün varlığı kapsayan anlamda genel olarak kullanılmıştır.

Aristoteles’e göre genel anlamda adalet evrenseldir. Bu anlamda adalet her koşulda yasaya uymayı zorunlu kılar. Aristoteles evrensel adalettense özel adalet üzerinde durur. Çünkü özel adaletin kapsamı kişilerarası ilişkiler olduğu için ona daha çok ağırlık verir. Özel adaleti de genelde ikiye ayırsa da üçüncü bir türü daha vardır. “Hak, itibar, para gibi şeylerin vatandaşlar arasında paylaştırılmasında adalet söz konusudur, insanlar eşitliğe uygun ya da uygun olmayan şekilde paylarını alabilirler. Yine alış veriş söz konusu olduğu zaman da hatalar adaletle düzeltilir.” (2019: 1131) Aristoteles aynı zamanda özel adaleti dağıtıcı ve düzeltici adalet olarak ikiye ayırır. Dağıtıcı adalet kişiler arasında itibar ve zenginliğin dağıtılması, düzeltici adaletse kişiler arası ilişkileri düzeltme manasında ele alır. Bunun dışında Aristoteles’in üçüncü bir adalet türünden daha bahsettiğini söylemiştik. Bu da değiş tokuş adaletidir. Değiş tokuş adaleti dediği şey ise kişiler arasındaki her türlü ticari ilişkileri kapsar (Timuçin, 2016: 309). Dağıtıcı adalet kişi ile toplum arasındaki ilişkileri düzenlerken, düzeltici adalet ise kişilerin hukuksal ilişkilerini düzenler. Aristoteles aslında burada adaleti iki türlü ele alır. Dağıtıcı adaleti daha çok

devlet işleriyle ilgili olmasından dolayı kamusal olarak, düzeltici adaleti ise kişiler arası ilişkileri düzenlemesinden ötürü özel adalet olarak ele alır. Bu hususu ayrıntılı bir şekilde şöyle açıklar Brun şöyle açıklar:

Aristoteles'e göre üç tür adalet vardır: a) dağıtıcı adalet: bu tür adalet insanlar arasında her şeyi liyakatlerine göre paylaştırır; Ross ve Robin'in belirttikleri gibi, bu bağlamda, Aristoteles'in zihninde yunanlarda yaygın olan bir alışkanlık ve uygulama vardır: sosyal bir pay dağılımı (sözelimi, bir koloninin kurulması sırasında) ya da kamusal görevlerin dağılımı; mali yükümlülüklerin dağılımı söz konusu değildir burada kesinlikle. b) Telafi edici adalet ya da düzeltme: ticareti düzenleyen adalet bu adalettir; burada kişilerin liyakatini belirlemek söz konusu değildir artık: bir yargıç iyi bir adamın kötü bir adama haksızlık yapıp yapmadığını sormamalıdır, tarafları eşit görmek ve yapılan haksızlığı ortadan kaldırmak zorundadır; ve yargıç, bu bağlamda, ortaya çıkan zararları ve suçun kasıtlı olarak işlenip işlenmediğini dikkate almalıdır. c) Ticaret adaleti: ticari ilişkileri yönlendirir ve paraya dayanır; bir iş günü mutlaka başka bir iş gününe eş değer değildir ve para eşit bölüştürme aracı değildir. (Brun, 2008: 113)

Dağıtıcı adalet, kişiler arasında hak, itibar ve malların adil bir şekilde dağıtılmasını amaçlar. Burada adil bir şekilde dağıtılmasından kast edilen eşit olarak bölüştürülmesi değil, dağıtılacak şeylerin liyakate uygun bir şekilde paylaştırılmasıdır. Bu paylaşım aritmetik ortalamaya göre değil geometrik ortalamaya göre yapılır. Yani her kişiye hak ettiği ve ihtiyacı olan oranda paylaşırma söz konusudur. (Arslan, 2018: 266)

Aristoteles'e göre adalet, yasa ve eşitlik birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Onun için adaletli kişi, yasaya uyan ve eşitliği önemseyendir. Adaletsiz bir kimseyse yasaya uymayan ve eşitliği önemsemeyendir. Böylelikle eşitliği orantısal bir şey olarak ele alır. (Cengiz, 2018: 405) Aristoteles için haklılık yasaya uygunluk ve eşitliktir. Haksızlıkta yasaya karşı olma ve eşitsizliktir. Adaletsiz insan eşitliği umursamaz. Haksızlık, eşitsizlikse böyle bir durumda eşitsizliğin bir ortası olması gerekir. Aristoteles'e göre eğer herhangi bir durumda fazla ya da daha az söz konusuysa orada eşit de olmak zorundadır. Yani ona göre haksızlık eşitsizlikse, haklılık da eşitlik olmalıdır. Eşitlik orta olmayı gerektiriyorsa hak da orta olmayı gerektirir. Eşit olma durumunun sahip olması gereken özellikler; orta olması, haklı olması, bir şeye yönelik olması, bir kişiyle ilişkili olmasıdır. Orta ile kast edilen iki ya da daha fazla şeyin ortası olma halidir. Eşit ile kast edilense iki şey arasındaki eşitliktir. Hak denilen de birilerinin hakkıdır. O halde bir şeyin değerinin karşılığı olarak hakkın kazanılması gerekir. Fakat kişilerin değerden kasıtları farklıdır.

Mesela demokrasiyi savunanlar için özgürlük bir değerken aristokrasiyi savunanlar için bu değer soydur. (2019: 1131)

Aristoteles hakların eşit dağıtımında orandan söz eder. Yani burada hakkın orta olması gerektiği söz konusudur. Aristoteles dağıtıcı ve düzeltici adalette söz ettiği oran aynı değildir. Dağıtıcı adalette hakların ve itibarın dağıtılmasında geometrik ortalamayı dikkate alır. A ve B arasındaki ilişki ile C ve D arasındaki ilişki aynıysa bu durumda A ve C aynı durumdadır. Aynı şekilde bu durum B ve D için de geçerlidir. Adalet bu şekilde sağlanmış olur. Yani A ve C ile B ve D arasında hakkın olması orta olma durumudur. Eğer bunun dışında bir şey yapıyorsa bu da haksızlıktır. Haksızlık yapan kimse hak ettiğinden daha fazla iyiye sahip olur. Haksızlığa uğrayan ise hak ettiğinden daha az iyiye sahip olmaktadır. Kötü söz konusu olduğundaysa daha küçük olan kötülük daha büyük olan kötülükten daha fazla tercih edilir. Burada tercih edilebilir olan daha iyidir. (2019: 1132)

Dağıtıcı adalette orantısız bir eşitlik söz konusuysa düzeltici adalette mutlak bir eşitlik vardır. Düzeltici adalette eylemi gerçekleştirenle eyleme maruz kalan arasında eşitlik yoktur. Burada yargıç cezayla eşitlik sağlamaya çalışır. Aristoteles düzeltici adaletin, iki kişi arasındaki haksız dağılımı düzeltici bir işlev gördüğünü belirtir. Düzeltici adalette kişilerin iyi ya da kötü olmasının bir önemi yoktur. Burada eylemi gerçekleştiren kişilerin iyi ya da kötü olma durumları değil sadece yaptıkları eylem göz önünde bulundurulur. Ona göre iyi ya da kötü birinin zina yapması aynı şeydir. “Yasalar kimin ne yaptığına değil sadece suça bakarak ceza verirler. Kısacası belirleyici olan bir insanın haksızlık yapıp yapmadığı, bir suç işleyip işlemediği ya da o durumda bir başka insanın zarara uğrayıp uğramadığıdır” (2019: 1132) Yasalar kişilerin iyi ya da kötü olmalarıyla ilgilenmez. Aynı şekilde yasalar iyi birinin ya da kötü birinin haksızlığa uğramasıyla da ilgilenmez. Yasa için her iki tarafta eşittir. Burada önemli olan yapılan eylemin irade dışı olup olmadığı ve tarafların durumudur. Herhangi bir şeyin bölüştürülmesi için orantılı adaletin kullanılması gerekir. Yani o şeyde kimin ne kadar hakkı varsa o oranda almalıdır. Adalet ve adaletsizlik bu oran ölçüsünde meydana gelir. Aristoteles suç söz konusu olduğunda zarar ve kazanç ifadelerini kullanır. Ona göre az ve çok dengelendiği zaman orta bulunur. Kazanç elde etmek veya zarara uğramak buna benzer. İyide kazanç çokken kötude azdır. Haklı olan ise kazanç ve zararın ortasıdır. Yani adalet kazanç elde etmenin ve zarara uğramanın ortasıdır. Bu sebeple herhangi bir konuda uyuşmazlık ortaya çıkınca

yargıca başvurulur, çünkü yargıç adalet dağıtıcısıdır. Eğer yargıç ortayı bulabiliyorsa adaleti tesis ediyordur. Öyleyse adalet de orta olma durumudur. Bir şey eşit olarak ikiye bölünmüyorsa eğer bu durumda yargıç eşitliği sağlamak amacıyla büyük parçadan alıp küçük parçaya ekler. Ancak eşit iki parçaya bölünüyorsa taraflar hakkını olanı almış olacağı için yargıcın herhangi bir müdahalede bulunması gerekmez. O halde eşit olan büyük ve küçük olanın orta noktasıdır. (2019: 1132)

Düzeltilici adalette kar ve zararın ortasını alınır. Bunu yaparken aritmetik ortalamayı kullanır. A ve B taraflar olsun. Taraflardan birinin kazancı olan ve diğerinin kaybı olan şeyi C olarak adlandıralım. A ve B eşit olarak kabul edildiğinden $A=B$ 'dir. $A+C-C=B-C+C$ olduğunda A'nın haksız kazancı olan C ondan alınacak ve B'nin kaybı olan bu aynı C kendisine iade edilecektir. A ile B alışverişten önceki eşit durumlarına döneceklerdir. Bu şekilde adalet sağlanmış olacak. (2019: 1133)

Düzeltilici adaleti de ikiye ayırabiliriz. Birincisi isteyerek (iradi) yapılanlar; borç verme, satış yapma gibi şeylerken, ikincisi istemeyerek (irade-dışı) yapılanlar; sahtekarlık, hırsızlık gibi şeylerdir. Kişiler arasındaki iradi ve irade dışı olan ilişkiler arasındaki farklılık şudur; iradi ilişkilerde zarara uğrayan işlemin başlangıcında bunu bilerek sözleşmeye girmesi yani sonradan zarara uğrayan kişi bunu başlangıçta bilmesidir. Düzeltilici adaletin bu iki türü modern hukukta haksızlıklar ve suçlara denk gelir. Her iki durumda da kişiye adaletsizlik yapıldığı düşünülür. Yargıcın burada işi cezalandırmak değildir, zararın giderilmesini sağlamaktır. (Ross, 2017: 329)

Aristoteles, bazılarının adaleti karşılıklık olarak gördüğünü söyler. Örneğin Pythagorasçılar'a göre birinin size yaptığının aynısıyla karşılık vermek adalettir. Yani "göze göz dişe diş" ilkesiyle hareket ederler. Aristoteles buna karşı çıkar. Ne düzeltilici adaletin ne de dağıtıcı adaletin buna uymadığını söyler. Aynı şekilde Rhadamanthys de örnek olarak verir; "Yaptığınız şeyin aynısını yaşıyorsanız adalet sağlanmıştır." Fakat Aristoteles'e göre adalet bu şekilde sağlanmaz. (2019: 1133)

Aristoteles dağıtıcı ve düzeltilici adaletin yanı sıra değiş-tokuş adaletinden söz eder. Ona göre insanlar farklı ihtiyaçlarından dolayı toplumu oluştururlar. Değiş-tokuş toplumun devamını sağlayan temel unsurlardandır. Değiş tokuş ihtiyacı devleti ayakta tutar. Aristoteles değiş tokuşu eşitliğe göre değil uygun orantıyla yapmamızı söyler. Eğer bir eşitlik esası yoksa o halde karşılık verirken oranı nasıl belirleyeceğiz? Kişiler

arasındaki değiş tokuş uygun oranla yapılırsa eşitlik sağlanır. Ancak uygun oran göz önünde bulundurulmazsa değiş tokuşu yapılan şeylerin değerleri eşit olmadığından eşitsizlik söz konusu olur. Öyleyse değiş-tokuş yapılırken orantı kurulması gerekir. Paranın ortaya çıkma sebebi de budur. Para sayesinde her şey ölçülebilir. Bu şekilde eksiklikler veya fazlalıklar tespit edilebilir. Örneğin yiyeceğin karşılığı olarak ne kadar eşyaya denk geleceği belirlenir. Buradan da anlaşılacağı üzere para doğal olarak var olan bir şey değildir. İnsan ilişkileri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bir tür adaleti sağlar. (2019: 1133)

Aristoteles'e göre karşılıklılık toplumun devamı için gereklidir. Çünkü toplum kişiler arasında hizmetlerin değiş-tokuşuyla varlığını sürdürür. Eğer kişiler verdikleri şeyin aynı değerinde karşılığını almazlarsa değiş-tokuş yapmayacaklardır. Değiş-tokuşun olabilmesi için alışverişte bulunacak kişilerin ürünlerinin aynı değerde olması gerekir. Burada kişilerin ürünlerine değer biçecek bir şeye gereksinim vardır. Kişilerin birbirleriyle alış veriş yapmalarını sağlayan şey onların talebidir. Mesela X, Y'nin ürününü isterken Y, X'in ürününü o an istemeyebilir ya da ihtiyaçı olmayabilir. İşte bu durumda ürünlere bir değer biçilmesi ve buna aracılık edecek bir şeye ihtiyaçı olur. Bu aracı da paradır. Para sayesinde ihtiyacınız olmayan bir şeyi değiş tokuş etmez, ne zaman isterseniz o zaman ona sahip olursunuz (Ross, 2017: 331). Para bir eşitleme aracıdır. Bir ayakkabı ile bir sandalyenin değiş-tokuşunu ele alalım. Ayakkabıyla sandalyenin değiş-tokuş edilebilmeleri için aynı değerde olmaları gerekir. Oysaki ayakkabı ile sandalye aynı değerde değildir. Bir ayakkabıya 3 mna sandalyeye 5 mna dediğimizde bunların eş değerde olmadıkları için değiş tokuşları durumunda adaletsizlik olacaktır. O halde her ürün kendi değerine eş olarak orantılanmalıdır. Eşitliği ancak bu şekilde sağlayabiliriz. Para sayesinde değiş tokuş daima var olacaktır. Toplumda varlığını bu sayede devam ettirecektir. Ancak burada önemli bir şeye değinmeliyiz değiş tokuş adaletinde ahlaki bir eylemden söz edemeyiz. Adalet burada ahlaki bir erdem olarak değil, değiş tokuş edilen ürünlerin gerçek değerleri üzerinden değer biçilmesini sağlayan bir çeşit ekonomik düzenleyici işlevi görür.

Aristoteles iki tür adalete karşılık bunları uygulayan iki kişiden söz eder. Ona göre dağıtıcı adaletin uygulayıcısı devlet adamıdır. Devlet adamı eğer hak, itibar, para gibi şeyleri dağıtırken adalete uygun davranırsa adil bir yönetici olur. Düzeltici adaletin uygulayıcısıysa yargıçtır. Yargıç, kazanç ve zararı uygun bir şekilde pay ederse adil bir

yargıç olur. Değiş-tokuşun adaletli olmasını sağlayacak herhangi bir uygulayıcı söz konusu değildir. Bu yüzden değiş tokuşta herhangi bir ahlaksal erdemden bahsedemeyiz. Çünkü burada belirleyici olan kişilerin ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlarda zaman ve mekana göre farklılık gösterebilir. Dolayısıyla değiş tokuş adaletinde herhangi bir adil olma ya da adaletsiz olmadan bahsedemeyiz.

Aristoteles'e göre yasa, kişilerin tüm yaşamı düzenleyebilmelidir. Yasa bireyleri erdemli eylemde bulunmalarına olanak sağlamalıdır. Aristoteles'te yasa kişinin yaşamını düzenleyen bir işleve sahiptir. Yasa bu anlamda yalnızca ahlaksal değildir. Çünkü burada 'soyluluk adına' eyleyen insanın eylemlerini düzenleyemez. Ancak bir devlet yapacağı yasalarla erdemli davranışlarda bulunmayı sağlayabilir (Bravo, 2006: 311). Yani şöyle ki bir devlet yasalarıyla kişileri erdemli davranışlarda bulunmaya teşvik etmelidir. Eğer yasa bunu sağlayamıyorsa ya da kısmen yerine getiriyorsa o halde o yasa eksiktir ya da sadece bir taslaktan ibarettir. Aristoteles iyi ve tam bir yaşama yasalarla düzenlenmiş iyi bir toplum içinde ulaşılabileceğini belirtir. Buna ulaştıracak olan şey adalettir. Yani devleti ayakta tutan güç adalettir. Devlet yasalar aracılığıyla adaleti sağlar (Özçelik, 2019: 5).

Aristoteles adalet incelemesinde pozitif ve doğal adalet de değinir. Doğal adalet her yerde aynı şekilde tesis edilir. Doğal adalet herhangi bir düşünceye bağlı değildir. Pozitif adalet ise belli bir yerde yani belli bir devlette geçerliliği olan adalettir. Aristoteles içinse hukuk kuralları doğaya dayanmaz. Ona göre yasalar insan iradesine dayanır. Yasalar her yerde aynı değildir. Çünkü yönetim şekilleri de her yerde aynı değildir. Bu hususu Topakkaya doğal hukuk tartışması bağlamında şöyle ele almaktadır:

Doğal hukukun tek başına yeterli olmadığı mutlak surette toplumda adaleti ve eşitliği mümkün olduğunca gözetecek pozitif bir hukukun varlığı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olmadığı takdirde adalet güçlü olanın insiyatifine ve isteğine bırakılmış olur ki, bunun sonucunda adalet değil adaletsizlik ortaya çıkar. (2008: 38).

Aristoteles, devlette eşit koşullara sahip bireyler hayatlarını kolaylaştırmak üzere paylaşımda bulunurlar. Devlette sosyal olarak insan ilişkilerini düzenlemek için yasalar yapılmıştır. Yasalar daha çok haksızlık durumundan söz ederler. Çünkü herhangi bir durumda karar alınacağı zaman bu karar haklılığa ve haksızlığa ilişkin olacaktır. Adaletsizliğin olduğu yerde haksızlık vardır. Fakat haksızlığın olduğu yerde adaletsizlik yoktur. Çünkü bazen iyi olan şeyleri kendimiz için isterken, kötü olanları istemeyebiliriz.

İşte bu nedenle insanı akıl yönetir. Akıl bizi yönettiği için bazı eylemleri kendimiz için isteyebiliriz. Ancak bu her zaman böyle değildir. Eğer yaptığımız eylemlerde bir başkasını hesaba katıyorsak burada adalet söz konusudur. Adalet başkalarıyla olan ilişkimizde anlam bulur. Sonuç olarak Aristoteles'e göre yönetici adaleti korumalıdır. Adaleti koruyan hakkı da korur. Bunun sonucunda eşitlik sağlanmış olur. (2019: 1134)

Toplumsal anlamda adaletten bahsedebilmek için yasanın olması zorunludur. Yasalarla düzenlenen ilişkilerde yönetme ve yönetilme temel alınır. Yani yasalarla düzenlenen haklarla ile normal şekilde var olan insan ilişkileri arasında fark vardır. Mesela kişinin eşiyle olan ilişkisinde de hak söz konusudur fakat bu farklıdır. Çünkü yasalarla düzenlenen aile hukukudur. Aile hukukunda yasal ve doğal olmak üzere iki ayrı hak bulunmaktadır. Doğal aile hukuku her yerde aynıdır. Fakat yasalarla belirlenen aile hukuku değişkenlik gösterebilir. İnsanlar arasındaki yasalar değişebilir. İnsanlar arasındaki yasaların bir bölümü doğalken bir bölümü değildir. Eğer bu yasalar tanrılar arasındaysa değişmez. İnsanlar arasındaki yasalar değişebilir özelliktedir. Yasalardan hangilerinin ne şekilde değiştiği bilinir. Yasalar doğal ve doğal olmayan yollarla değişir. İnsanlar arası etkileşimle değişen yasalar doğal olmayan yollarla değişen yasalara örnektir.

Aristoteles, devletlerin yönetim şekillerinin farklı olmasından dolayı insan haklarının da toplumlara göre farklılık göstermesi gerektiğini ifade eder. Devletlerin farklı yönetim biçimleri olsa da doğal ve en iyi olan sadece tek bir tanedir. O halde yasaya uygun ve adaletli olan yalnızca bir tanedir. Ancak haklı, haksız, adaletli ve adaletsiz arasında da farklılıklar vardır. Mesela bir durumu adaletsiz olarak nitelendirdiğimizde, bu durum doğal veya doğal olmayan sebeplerle böyledir. Eylem yapıldığında haksızlık meydana gelir. Ancak eylem gerçekleşmediyse eğer burada haksızlık söz konusu olmaz yalnızca adaletsizlikten söz edebiliriz. İsteyerek (iradi) olarak gerçekleştirdiğimiz eylemleri haklı ya da haksız olarak nitelendirebiliriz. Ancak irade dışı gerçekleştirilen eylemlerde böyle bir nitelendirme yapamayız. Eğer irade dışı gerçekleştirilen eylemde böyle bir sıfat kullanılıyorsa bu tamamen rastlantı sonucudur. Kısacası haklılık veya haksızlık nitelendirmeleri eylemin iradi mi yoksa irade dışı mı gerçekleştiğine bağlıdır. Eğer bir eylem iradi olarak gerçekleştiriliyorsa, eylemi gerçekleştiren kişi onu hangi amaçla ve ne şekilde yapacağını bilmesi gerekir. Bunun dışında bir de zorlamayla gerçekleştirilen eylemler de vardır. Bilmeden yapılan eylemleri de zorla yapılan

eylemlerden sayar Aristoteles. Ona göre kişinin farkına varmadan gerçekleştirdiği eylemler bilmeden yaptıklarıdır. Kişinin irade dışı (istemeyerek) gerçekleştirmek zorunda kaldığı eylemler zorla yapılanlardır. Daha sonra etik konusunda değineceğimiz gibi iradi eylemlerin bazılarını tercih ederken bazılarını da tercih etmeyiz. Burada da düşünüp taşınma söz konusudur. Eğer bir eylemi düşünüp taşınarak gerçekleştiriyorsak burada tercih vardır. Ancak eylemi düşünmeden gerçekleştiriyorsak burada da tercihten söz edemeyiz. (2019: 1135)

Bir eylemin ahlaki eylem olması, eylemi gerçekleştirenin bundan sorumlu olabilmesi için belirli şartları sağlaması gerekir. Aynı zamanda bu şartlar adaletli ve adaletsiz diye nitelendirdiğimiz eylemler için de geçerlidir. Aristoteles bir kişiye adil diyebilmemiz için, onun gerçekleştirdiği eylemin bilincinde ve bunu iradi olarak yapması gerektiğini belirtir. Adalet yalnızca bir orta noktaya ya da orantıya erişmek değildir. Adalet belli bir zihin durumunu da zorunlu kılar. Adalet, düşünüp taşınmaya dayanan tercih sonucunda belli bir şekilde eylemde bulunmadır. Aristoteles kişilerin uygun ortayı bulamadıkları her eylemlerinden aynı derecede sorumlu tutulamayacaklarını ifade eder. Zorla gerçekleştirilen eylemler buna dahil değildir. Aristoteles'in eylemleri gerçekleştirme şekline ve sonucunda zarara sebep olmaları bakımından ayırır. Ona göre bilmeden eylemi yapar ve sonucunda beklenmeyen bir zarar ortaya çıkarsa, bu kazadır. Yine aynı şekilde bilmeden ve herhangi bir niyet olmadan eylemi yapar ancak sonucunda öngörülebilir bir zarara neden olursanız bu hatadır. Eğer eylemi bilerek ancak düşünüp taşınmadan yaparsanız eylem adil değildir. Fakat bu sizin adaletsiz olduğunuz manasına gelmez. Son olarak eğer eylemi düşünüp taşınarak yani tercih ederek ve iradi olarak eylerseniz, hem eylem hem de siz adaletsiz olursunuz (Ross, 2017: 335).

Aristoteles, kişi hata yapmışsa ve karşısındakine zarar vermişse burada haksızlık olduğunu belirtir. Eğer kişi verdiği zararı önceden planlayarak yapmışsa o zaman bu adaletsizliktir. Burada önemli olan aslında birine haksızlık yapıp yapılmadığıdır. Aristoteles eylem iradi olarak gerçekleştirilmiş ve sonucunda zarara uğrayan biri varsa burada haksızlık olduğunu söyler. Aynı şekilde doğru ortada bulunmadığı için eylem adaletsizdir. İsteyerek adil davranan adaletlidir. Çünkü kişi yalnızca isteyerek adaletli davranabilir. Daha önce de değindiğimiz gibi rastlantısal olarak haklı olabilir ya da haksızlığa sebep olabiliriz. (2019:1136)

Yapılan eylemler ve verilen şeyler eyleme ya da verilme biçimine bakılmaksızın adaletli olmalıdır ve bu tür bilgi hekimlikten daha zordur. Yani bir hekimin bal, şarap ya da başka bir yiyeceğin yenilebileceğini ama bazılarının yasaklanacağını söylemesi kolaydır. Ancak bunu hangi insanlara, hangi koşullar altında ve ne zaman diyeceğinizi biliyorsanız hekimsinizdir. Aynı şekilde bir insanın adaletli olduğu kadar adaletsiz de olması mümkündür ve o insan nasıl isterse o şekilde davranır diye düşünülüyor. Yani zina yapmak, birini dövmek, savaşta silahını bırakıp kaçmak gibi eylemlerin yapılabilir şeyler olduğunu zannediyorlar. Fakat korkak olmak, haksızlık etmek ya da bu tür eylemlerde bulunmak sadece öyle bir huya sahip olduğunuz için yapabileceğiniz eylemlerdir. Hekimlik sadece bazı şeylerin yenmesi ya da yasaklanması olmadığı gibi adalet de iyi şeylerin ne oranda dağıtılacağını belirlemesidir (2019:1137).

Aristoteles adalet, doğruluk ve adil olanın birbirleriyle ilişkisini inceler. Ona göre doğruluk ve adil olma aynı şeyi ifade eder. Aristoteles burada doğru ve adil olanın her ikisinin de erdemli olduğunu fakat doğrunun daha iyi olduğunu söyleyerek çelişkili bir ifade kullanır. Ona göre doğru olan adil olabilir fakat bunun yasal adaletle ilişkisi olmayabilir. Çünkü yasal olan düzeltme amaçlı ve genel niteliktedir. Bu yüzden yasalar her tekil olay için geçerlidir. Ancak uygulamada hakimin olayın gerçekleşme seyrine göre muhakemesi farklı olabilir. Kısacası tekil olaylarda geneli uygulamak zordur. Fakat yasalar genele göre hazırlanmak zorundadır. Hatalar olsa bile genel olanın korunması gerekir. Çünkü hatalar yasayı daha az doğru yapmaz. Herhangi bir tekil olayda meydana gelen durumun genel yasaya aykırı olması halinde yapılması gereken hataları düzeltip eksikleri tamamlamaktır.

Tikel bir olayda ortaya çıkan şeylerin yasadaki genel olana ters olması durumunda yapılması gereken, yasa yapıcının hatalarını düzeltmek, onun eksiklerini tamamlamak ve şöyle olsaydı böyle yapardı demektir. İşte bu nedenle doğruluk adildir ve adaletten daha iyidir, çünkü adalet hata yapsa da doğruluk doğruyu bulur. Aslında doğruluk dediğimiz şey genel olandaki hataları özelde düzeltmektir (2019: 1138).

Aristoteles'in açıkladığı tekil her olay genele uymaz dediği her olayın ya da durumun yasalarda belirlenmediğidir. Bazı durumlara uygun yasa olmayabilir. Yasaların her bir tekil durumu öngörmesi imkansızdır. Bu nedenle yasa yetersiz kaldığında bazı özel kurallar getirilebilir. Ancak bunların genel geçerliliği olmaz. Aristoteles'e göre doğru insan eylemlerini tercih ederek yapan ve yasaların yetersiz olduğu hallerde bile

adaletli olandır. Ona göre erdemlere uygun olarak düzenlenmiş yasa adil olan şeyleri buyurur. Çağdaş hukuk felsefesinde ‘kanuna uygun olan her zaman hukuka uygun olmayabilir’ İfadesinde bu hususu dile getirmektedir.

Yasalar insanları mevcut hukuka uygun davranmaya zorlar. Örneğin insanın intihar etmesi ya da buna benzer bir yaklaşımda bulunması yasaktır. Yani kendini öldüren insan hem yasaya uygun olmayan bir şey yapar hem de aklın dışına çıkar. Yasa kişinin hem kendini öldürmesini hem de başkalarını öldürmesini yasaklar. Yani hukuksuz bir işlemi bireyin kendi kendine bile uygulamasına izin vermez. Burada kişi hem kendisine hem de devlete haksızlık yapmış olur. Kendisine haksızlık yapan insan ise hem haksızlığa uğramış hem de haksızlık yapmış olur. Haksızlık yapmak ya da haksızlığa uğramak kötüdür, her ikisi de ortanın fazlası ya da eksigidir. Haksızlık yapmak kötü olan ve eleştirilecek bir şeydir ve aynı zamanda kötülüğün tamamıyla ya da tamamına yakın bir kısmıyla aynı yerde bulunmaktadır (Topakkaya, 2009: 632).

Sonuç olarak Aristoteles adaleti, siyasi hayatın en önemli erdemi sayar. Ona göre adalet konusunda fikir birliği olmayan bir topluluk siyasi bir birlik olmaktan da yoksundur. Ona göre devleti ayakta tutan temel şey adalettir. Adalet devletin amaçladığı iyiliktir. Burada amaçlanan iyilik topluluğun devamı için gereklidir. Devlet yalnızca adaleti sağlayan bir aracı değil, adaletin vücut bulmuş halidir. Ağaoğulları bu hususu şöyle temellendirir: “Adalet politik hayata etkin bir şekilde katılan birey tarafından ortaya konur. Adaletin en belirgin özelliği, kişisel özelliklere ve yeteneklere göre, her kişiye hak ettiğinin verilmesidir.”(2013: 347)

Aristoteles’e göre adalet; eşit olanlar arasında eşitlik, eşit olmayanlar arasında eşitsizliktir. Bir devlette adaletin gerçekleşmesinin koşulu yasanın egemen olmasına bağlıdır. Haklı ve haksız olanı belirleyen yasa, akıl tarafından meydana getirilir. Onun için bir devlette hakim olması gereken yasalardır, kişiler değil. Yasanın egemenliği aklın egemenliğidir. Çünkü Aristoteles’e göre aklın hakim olması Tanrı’nın hakim olmasına, kişilerin hakimiyetiyse vahşi bir hayvanın hakimiyetine benzer. İnsanın tutkuları onu vahşi bir hayvana dönüştürür. Yöneticilik yapan insanın tutkuları onu yoldan çıkarır. Sonuç olarak Aristoteles, tutkularından arınmamış insanın hakimiyetini istemez. Ona göre sadece akıl ürünü olan tutkulardan bağımsız yasanın hakimiyeti olmalıdır.

Aristoteles’e göre devlet doğal bir oluşumdur. Yasa da devlet gibi doğal olarak meydana gelmiştir. Her devletin yasası farklıdır. Çünkü yasalar yapıldıkları devletlere, orada yaşayan kişilerin ihtiyaçlarına göre farklı şekillerde meydana getirilirler. Burada söz

konusu olan pozitif yasalardır. Yani ona göre yasalar devletlere göre olmalıdır. Kötü bir devlette iyi bir yasadan, iyi bir devlette kötü bir yasadan söz edemeyiz. İyi bir devletteki yasalar iyi ve adildir. Çünkü iyi bir devletin yöneticisi, yönettiği devletin yasalarına aykırı davranmaz.

Adalet, toplumu ayakta tutan en önemli erdemdir. Adalet, devletin sürekliliği için zorunludur. Daha önce de belirttiğimiz gibi adalet sadece ahlaki bir erdem değil aynı zamanda politik bir erdemdir. Bu sebeple devletin yöneticisinin kim olacağı ya da devletin yönetim şeklinin ne olacağı adaletle yakından ilgilidir. Ona göre politik toplumun yani devletin amacı toplumun mutluluğunu ve iyi bireyler yetişmesini sağlamaktır. Bunu da devlet iyi yasalar aracılığıyla yapabilir (Çiçek, 2020: 5).

Kısacası Aristoteles için yasa koyucunun en temel görevi toplumda egemenlik kurmak değil adaleti tesis etmektir. Adalet devletin egemen unsuru olmak zorundadır. Yönetici adil olduğu zaman bütün erdemleri de sağlayacağı için adil bir toplum ortaya çıkar. Devlet adaletin sağlayıcısı olarak en yüksek iyiliği amaçlar. Adalet başkalarıyla kurulan ilişkide anlam bulduğu için toplumsal yaşamın devamı için zorunludur. Devlet sadece insanların gündelik gereksinimlerini karşılamak için oluşturulan siyasi bir birlik değil, aynı zamanda en yüksek iyiyi amaçlayan, adaleti tesis ettiği ölçüde iyi yaşama ulaşmayı hedefleyen bir örgütsel yapıdır.

2.BÖLÜM MUTLULUK

2.1. Mutluluk Nedir?

Aristoteles Nikomakhos’a Etik’in girişinde tüm sanatların, eylemlerin ve tercihlerin amacının iyiye ulaşmak olduğunu söyler. O, herkes tarafından istenilen ve her şeyin ona yöneldiği şeyi iyi olarak tanımlar. Bir şeyi başka bir şey uğruna değil yalnızca kendisi için istiyorsak ve diğer şeyleri de ona ulaşmak için aracı olarak kullanıyorsak bu en iyi olan şeydir. Öyleyse insanlar kendileri için iyi olduklarını düşündükleri şeyi ister, tercih eder ve ona ulaşmak için çabalarlar. Eğer her şey iyiye ulaşmayı hedefliyorsa bu iyi dediğimiz şey ne’dir? Burada “iyi” en yüksek ve en nihai amaç olarak karşımıza çıkar. Ancak bu nihai amaç olan “iyi”nin diğer amaçlarla karşılaştırıldığında eksiksiz bir amaç olması gerektiği söyler Aristoteles. Yani bu “iyi” kendine yeten, yaşamı tek başına anlamlı kılan ve hiçbir eksiği olmayan bir şey olmalıdır. Bu iyi, bir kişi için de bir toplum için de aynıdır. Çünkü ona göre, kişiler “iyi”ye ancak bir toplum içinde erişebilir. “Kişi yaşamında olduğu gibi toplumsal yaşamda da bütün yapıp etmelerin nihai olarak amaçladığı ve sırf kendisi için istenilen bu “iyi” şey mutluluktur.” (Özcan 2016: 184) Aristoteles herkesin ulaşmak istediği en iyi olan şeyin mutluluk olduğunu ve adlandırma konusunda herkesin hemfikir olduğunu şu şekilde ifade eder:

Hem bilgili insanlar hem de sıradan insanlar ona aynı ismi veriyorlar ve herkes iyi yaşamak ve mutluluk ifadelerinin aynı şeyi kast ettiği konusunda hem fikir. Fakat mutluluk nedir? Bilgili insanlar ve çoğunluk bu konuda aynı görüşte değil. Bazılarına göre zenginlik ya da haz gibi şeyler mutluluktur. Bazen mutluluk duruma göre değişir, örneğin hastayken sağlık, fakirken zenginlik, bilgisizken bilmek ya da bizden daha iyi durumda olanlar mutlu olarak düşünülürler. (2019: 23)

Her şeyin ulaşmak istediği en iyi, en yüksek ve en nihai amaç mutluluk ise, mutluluk ne’dir? *Eudaimonia*’nın (mutluluk) Türkçedeki karşılığı mutlu olma hali ve saadet olarak tanımlanmaktadır. Ancak Aristoteles’e için *eudaimonia* (mutluluk) bir tür etkinliktir. Aristoteles yorumcusu Ross’ a göre mutluluk içinde hazzı barındırır ancak sadece hazdan ibaret değildir. O haz yerine iyi durumda olma (*well being*) betimlemesinin

kullanılmasının daha iyi olacağını söyler. “Mutluluk (*eudaimonia*), iyi bir *daimon*¹’u olan; kendisinde *daimonun* görüldüğü kimsedir. Başlangıçta mutlu bir alinyazısı anlamında kullanılmıştır. Ruhun iyi durumda olması anlamına gelir. Sonradan dinsel anlamından sıyrılarak: dışardan etki yapan bir şey olarak (dış dünyanın yaşama koşullarına göre mutlu olma), insanın ruhunda yaşayan bir şey olarak tanımlanmıştır (Akarsu, 1998: 75).” “Yetkin düzeyde doymuşluk duygusu. Eksiksiz esenlik duygusu. Mutluluk insanın kendiyle ve dünyayla ilişkisinde ortaya çıkan bir uyarlılık durumudur ve bu durumun duygu düzeyindeki yansımasıdır (Timuçin, 2004: 365).” “Hem maddi hem de manevi koşullar bakımından hali vakti yerinde olma veya iyi durumda bulunmayı ifade eder: refah, bolluk; hayırlı bir *daimon*’a sahip olma, uğur, iyi-talih, bahtı açıklık, kutluluk, mutluluk (Peters, 2004:121).” “*Eudaimonia*, genel olarak ifade edildiğinde, mutluluk ya da dinginlik veya nesnel bir durum olarak bir tür öz-memnuniyettir (Cevizci, 2014: 166).”

Aristoteles’e göre, yalnızca mutluluğun ne olduğunu bilmek yetmez, mutluluğa nasıl ulaşacağını da bilinmesi gerekir. Aristoteles, hem *Nikomakhos’a Etik*’te hem *Eudemos’a Etik*’te mutluluğun ne olduğunu ve ona ne şekilde ulaşılacağını açıklar. Mutluluk (*eudaimonia*), meydana getirilen veya eylem sonucunda ortaya çıkan bir şey değil, kendi amacını içinde taşıyan, iyi bir yaşam biçimini ifade eder. Mutluluk, insanın kendi özüne uygun yaşamasıyla ortaya çıkan nihai (*teleiotion*) bir amaç olur. O, tüm insanların her şeyden daha çok istedikleri bir şey olmalıdır. Aynı zamanda tam olmalı ve kendi kendine yetmeli (*autarkes*) ‘dir. Onun kendisini daha üstün hale getirecek herhangi bir şeyle karıştırılmaması gerekir (Cevizci, 2014: 166).

Aristoteles, mutluluğu nihai amaç olarak tanımlarken araç ve amaç ayrımı yapar. O, kimi eylemleri araç olarak tanımlarken, kimilerini de amaç olarak değerlendirilir. Mesela insanların birçoğu zenginlik peşinde koşar. Zenginlik kendisi için isteniyorsa amaçtır. Fakat zenginlik mutluluk, itibar veya haz gibi farklı amaçlar için isteniyorsa araçtır. En nihai amaç olan “iyi” başka bir şey için değil yalnızca kendisi için istediğimiz ve eylediğimiz bir şeydir. O halde Aristoteles’ e göre yalnızca kendisi için istediğimiz bir amaç varsa, diğer şeyleri de ona ulaşmak için istiyorsak bu en “iyi” dir. İyi önce bazı şeylerin veya bazı kimselerin kendisine doğru yöneldiği amaç olarak tanımlanır. Yani bir

¹ Daimon: 1-Yunanca’da kişileştirilmiş belli bir Tanrıdan (theos) ayrı olarak insanüstü, Tanrısal etkinlikleri olan, kavranılamaz bir güce verilen ad. 2-Eski Yunan dünyasında Tanrıyla insan, gökle yer arasında bulunan, sonradan iyi ve kötü ruhlar olarak ikiye ayrılan varlıklara verilen ad (Akarsu, 1998: 75).

şeye iyi demek, belli koşullar altında onun istendiği manasına gelir (MacIntyre, 2002a: 67).

Aristoteles, mutluluğu en nihai amaç olarak tanımladıktan sonra mutlu bir yaşamın ne şekilde olması gerektiğini sorar. Ona göre mutluluk şu üç yaşam biçiminden birine bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bunlar; felsefi, siyasi ve hazza dayalı yaşam biçimleridir. Mutlu bir yaşam, bu üç yaşam şeklinin hepsiyle ilişkili olsa dahi en çok hangi yaşam şeklinin mutlulukla ilgili olduğunu sorar. Bazı insanlar mutlu ya da iyi hayatın hazla geçen, insana keyif veren bir hayat olduğunu düşünürler. Bazıları ise böylesine bir yaşamın hayvanlara özgü olduğunu söyler. Aristoteles' e göre haz yaşamı hiçbir zaman yalnız düşünüldüğünde tam ve eksiksiz olmadığı gibi iyi de değildir. Hazzın insanı kendine esir yaptığını, onu küçülttüğünü ve özgür insanı hayvanın ve kölenin seviyesine düşürdüğünü söyler. Mutluluk hazzı barındırır ancak sadece hazzdan ibarettir diyemeyiz. Çünkü haz sadece kendisi için istediğimiz bir şey değil, başka şeylerden dolayı istediğimiz için dolaylı olarak istenen bir şeydir. Mutluluk ise dolaylı olarak başka bir şey için istenen bir şey değil, doğrudan istenen, insan yaşamının amacıdır. (Dürüşken, 2019: 271) Çünkü Aristoteles'e göre haz, yalnızca insanın kendisine değil, onun dışındaki şeylere de bağlıdır. Böyle olması sebebiyle haz, hiçbir zaman nihai ve en yüksek amaç olamaz. İnsan iyi bir yaşam sürer ve bu yaşantısından dolayı kendini iyi ve huzurlu hisseder, halinden memnun olursa mutlu olur. Yoksa insan hiçbir zaman yalnızca hazza ulaşmak için iyi yaşam sürmez.

Aristoteles'e göre bazı insanların da amacı itibardır. Bu da politik (siyasi) yaşam biçimidir. O, bu yaşam şeklinin de mutluluk getirmeyeceğini belirtir. Çünkü ona göre itibar ve ün dışsal şeylerdir. Yani itibarı amaç edinen insanlar başka insanların düşüncelerine ve övgülerine bağlıdırlar. Böylesine bir yaşam biçiminin de insanları mutluluğa ulaştırmayacağını belirtir. Çünkü mutluluk her zaman kendine yeten bir şeydir ve dışsal bir şeye ihtiyaç duymaz (Cevizci, 2014: 168). Bir şey kendisi olduğu için isteniyor, aranıyor ve seviliyorsa bu şeyi iyi diye adlandırabiliriz. Oysaki itibar kişiden çok onu verenlere bağlı olduğundan dışsal bir şeydir. Yani kişiden alınabilecek bir şeydir. Fakat biz kişiye ait olan ve ondan alınamayacak bir şeyi arıyoruz.

Hayatın amacı kendinde bir şey olmalıdır ki bu da mutluluktur. Çünkü sadece mutluluk, kendisi için istenen ve kendine yeter olandır. Öyleyse tüm bu tanımladığımız

yaşam biçimlerinin dışında olan, belli bir plana ve sisteme sahip bir yaşam biçimi vardır (Ross, 2017: 300). Ancak mutluluk bizi iyi olana götüren bu aracı iyileri reddetmez. Yani insanlar yalnızca hazzı ve itibara dayanmadığı müddetçe asıl iyi olan mutluluğa ulaşmak için bunlardan da yararlanabilir.

Aristoteles'e göre insan için iyinin taşınması gereken iki ayırt edici özelliği vardır. Bu iki özellik mutluluk için belirleyicidir. İyi, ilk olarak kendisi için seçilen ve asla başka bir şeye ulaşmak için aracı olmayan nihai olan olmalıdır. İkinci olarak kendi kendine yeten, hayatı kendisiyle seçilmeye değer kılan bir şey olmalıdır. Aristoteles'e göre her şeyin ve insanların nihai amacı iyiye ulaşmaktır. En üstün iyi de mutluluğun (*eudaimonia*) kendisidir. Bazı iyiler kendinde iyiyken, bazılarının ise farklı sebeplerden iyi olduğunu belirten Aristoteles, kendinde iyi olan şeylerin iyinin iyi olarak nitelendirmesine sebep olan şeylerle aynı olmaları gerektiğini söyler. Mesela karın ve tebeşirin beyazı aynıdır; fakat akıllılık ya da hazzı sebep olan iyiler birbirinden farklı şeylerdir. Öyleyse tek bir ideaya ait olan iyiler ortak değildir. Aristoteles'e göre bütün yapıp etmelerin bir amacı varsa, bunların bir de iyisi olması gerektiğini belirtir. Yani amaçlar çoğaldıkça iyilerde çoğalacaktır. (Aristoteles, 2019: 1097) Ancak bu amaçların bir de alt amaçları olacaktır. Bu amaçlar Cevizci'nin ifadesiyle otobüsü kaçırmama, sınıfı geçme, bir meslek sahibi olmak için çalışma gibi, sadece kısa vadeli ve yakın amaçlar değildir.

Aristoteles'e göre bu saydıklarımızın dışında insanların bir de doğalarına uygun düşen nihai amaçları vardır. Çok sayıda amaç varsa burada bazı amaçları başka şeylerden dolayı istediğimiz anlamı çıkar. Yani bazı amaçları, başka amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanırız. O halde aradığımız iyi nihai amaç olan sadece kendisi için istenen, hiçbir şey için araç olmayan şeydir. İyi dediğimiz şey kendiliğinden iyi olmalıdır. Öyleyse kendisi iyi olan bir amacımız varsa, bizim aradığımız iyi budur. (2019: 1097) Mutluluk için doğrudan iyiye yönelik olmayan bütün eylemlerimiz aslında aracı olan iyilerdir. Mesela para kazanma, iyi bir eğitim alma bizi temaşa hayatına yani en yüksek iyiye vardıracaksa bu eylemlerimiz bizatihi iyi değil aracı anlamda iyidirler.

“Mutluluk kendine-yeter bir iyidir; Aristoteles'in kendine-yeterlikten kasdı, mutluluğun bir başka şey durumunun bir bileşeni olmadığı ve de sadece başka iyiler arasında bir iyi olmadığıdır.” (MacIntyre, 2002: 72) Mutluluğu hiçbir şekilde başka bir şey için aracı olarak değil, her zaman sadece kendisi için isteriz. Haz, itibar ya da diğer

eylemleri de kendilerinden dolayı isteriz. Çünkü bunlar bir amaç olmasalar dahi başka şeylere oranla tercih edilebilecek şeylerdir. Ancak mutluluk tüm bu saydıklarımızdan farklı olarak hiçbir koşulda başka bir şey adına tercih edilmemektedir. Mutluluğun kendine yeten olması, onu eksiği olmayan ve hayatta tercih edilebilecek bir şey yapar. (Aristoteles, 2019: 1097-1098)

Mutluluğun iyi bir şey olduğu konusunda herkes hemfikirse, o halde mutluluk nedir? Aristoteles' e göre insanın işinin ne olduğunu bilirsek mutluluğun da ne olduğunu tanımlayabiliriz. Her şeyin bir işi ya da işlevi olduğuna göre insanın işi nedir? Aristoteles burada sadece insana özgü olanı arar. Tek başına şeylerin iyisi, onların kendi var olma şekli, kendi işlevleri ve en nihai olarak kendilerini gerçekleştirme şekilleridir. Her varlığın, her organın kendine özgü işlevi vardır. Gözün işlevi görme, ayağın işleviyse yürümedir. Bu anlamda bunlar bir şeye özgü bir etkinliktir. O halde insan olarak, insana özgü olan işlev nedir? Aristoteles'e göre bunun yanıtı yaşamdır. Ama bu bitkiler veya hayvanlara ait bir yaşam değildir. Bu akıl varlığı olarak nitelendirdiğimiz insana ait etkin ve iyi bir yaşamdır. Bu hususu Aristoteles şöyle ifade eder:

Örneğin flüt çalan, heykel yapan ya da başka bir şeyle ilgilenen bir zanaatkarın yaptığı işi iyi yapması kendi işiyle ilgili bir şeyse, sıradan bir insan için de benzer bir şey söylenebilir. Tabii ki bunun için insanın bir işi olması gerekir. Marangozun ve kunduracının bir işi varsa, sıradan bir insanın da bir işi var mı? Yoksa bir işi yok mudur? (2019: 1098)

Aradığımız şey salt yaşam değil çünkü bu diğer canlılarda da vardır. İnsana özgü olan bir şey arıyoruz. Her şeyin ya da her bir var olanın iyiliği, kendine has olan işlevini yerine getirmesidir. Yani kendi özünü ortaya koymasıdır. Aristoteles'e göre insanın özü, yani onu diğer canlılardan ayıran yanı akıl sahibi olmasıdır. O halde insana özgü olan aklın etkinliğidir. Her var olan kendi özüne uygun işlevlerde bulunarak iyiliğe ulaşıyorsa eğer, insanda aklın etkinliğiyle kendi iyisine ulaşabilir yani mutlu olabilir. Öyleyse ruhlarında bitkisel, hayvansal işlevlerin ağır bastığı kişiler mutlu olamazlar. Çünkü onlar basit yaşamayı; yiyip içmeyi, itibarı ve zenginliği seçtikleri için gerçek anlamda mutluluğu elde edemezler (Ağaoğulları, 2013: 334). O halde mutluluk, insanın kendisine özgü işlevi yerine getirmesinden yani aklını iyi ve doğru kullanmasından meydana gelir. Ayrıca bunun hayat boyu sürmesi gerekir. Bir şeyi iyi ve doğru yapmak da erdemli olmayı gerektirir. Fakat mutluluk erdem değildir. Mutluluk, ruhun erdemli etkinliğinden ve hayat boyu sürecek faaliyetinden meydana gelir.

Aristoteles, ruhu biri akıllı (rasyonel) diğeri akıl dışı olmak üzere iki kısma ayırır. Ruhun rasyonel yanı sadece insana aittir. İnsanı öteki canlılardan ayıran ruhun bu akıllı yanıdır. İnsanı insan yapan bu akıllı yan insanın düşünme kapasitesidir. Aristoteles, ruhun akıl dışı yanını da ikiye ayırır. Birincisi, insan varlığının bitkisel ruh yanı olup; doğma, büyüme, beslenme ve varlığını devam ettirme işlevlerini üstlenir. İkincisi ise, hayvansal ruhtur. İnsanın hayvanlarla paylaştığı özelliklerden oluşur. Bunlar; duyum alma, hareket etme, hissetme, belli türde tepkiler verme, isteme ve kendi hareketine sebep olma tarzından eylemler olarak sıralanır. (Özlem, 2010: 58) İnsanın işi, onu diğer varlıklardan ayıran bir şey olmak zorundadır. Bu elbette ki ruhun rasyonel yanıyla ilgili bir şeydir. İnsanı iyiye ulaştıracak olan şeyin akılla ilgili olması gerekir. Burada akıl sahibi olmasıyla insanın düşünen olarak eylem yaşamından bahseder. Yani insanın işi, ruhun akla uygun olan eylemleridir.

Aristoteles'e göre, insan ruhunun en belirgin özelliği akıl sahibi olmasıdır. İnsanın akıl sahibi olması onu hayvan ve tanrı arasında bir varlık olarak konumlanmasını sebep olur. İnsan, duygu sahibi olmasıyla hayvana ve akıl sahibi olmasıyla da tanrıya yakındır. İnsanın sahip olduğu bu iki özelliği onu ahlaksal bir varlık yapar. Öyle ki hayvanlar anlıktan yoksun oldukları için, Tanrı da salt düşünce olması dolayısıyla ahlaksal varlık değildir. O halde ahlaksallık yalnızca insana özgü bir özelliktir. (Ağaoğulları, 2013: 332)

Aristoteles, insanın işini ruhun akla uygun etkinliği olarak ifade eder. Fakat burada söz konusu olan etkinlik ve eylemler erdemli bir kişi tarafından ve kendisine uygun erdeme göre yapılırlarsa iyi olarak gerçekleştirilmiş olacak. İnsanın ayırt edici özelliği budur. Yani insan için iyi olan ruhun erdeme uygun etkinliğiye ve birden çok erdem söz konusuysa eğer en iyi ve erdeme uygun olan ve hayat boyu devam eden ruhun etkinliğidir. “Çünkü tek bir kırlangıç baharı getirmez, ne de tek bir gün; aynı şekilde bir tek gün ya da kısa bir süre insanı mutlu ve kutlu kılmaz.” (Aristoteles, 2020: 1098)

Kısacası Aristoteles'e göre mutluluk bir erdem değil, erdemin kendisine yöneldiği bir eylem durumudur. Mutluluk haz da değildir, hazzın kendisine eşlik ettiği bir etkinlik halidir. Mutluluk dışsal bir zenginlik de değildir ancak belli bir ölçüde varlıklı olmadan da mutluluğa erişilmez. O halde mutluluk bir etkinlikse yani insan etkinliğiye, hangi etkinliğin insana özgü olduğunu bulmamız gerekir. Mutluluk, salt büyüme, üreme veya duyumsama etkinliği de değildir. Çünkü bunları diğer canlılarla da paylaşıyoruz. Mutluluk,

yalnızca insana özgü olan aklın etkinliği olmalıdır. Bu da erdem etkinliğidir. Aristoteles, salt işle geçen hayatın mutluluğu getirmeyeceğini söyler. Örneğin bir tüccarın kendine ayıracak boş vakti olmadığı için mutluluğa erişemeyeceğini söyler. Onun bahsettiği erdemi gerektiren etkinliklerdir. Aristoteles, mutluluğu ruhun erdeme uygun etkinliği olarak açıklığa kavuşturduktan sonra erdemi ve erdemin doğasının ne olduğunu araştırmaya yönelir.

Aristoteles'e göre insan için iyiler üçe ayrılır; dışsal iyiler, ruhsal iyiler ve bedene ait iyiler. Bir amaç, eylemden ve etkinliklerden oluştuğuna göre burada dışsal iyilerden değil ruhla ilgili iyilerden bahsetmiş oluruz. Aristoteles'e göre mutlu insanlar iyi yaşarlar ve iyi durumdadırlar. O halde mutluluk nedir? Mutluluk öğrenilebilir ya da alışılabilir bir şey mi yoksa bunların dışında farklı bir şekilde gerçekleştirilebilir bir şey midir? Mutluluk, tanrı tarafından mı yoksa bir talih sonucu mu gelir? Mutluluğun tanrı vergisi olma ihtimali var mıdır? Mutluluk erdemle ya da belirli eğitimle gelse bile mutluluğun tanrısal bir tarafının olduğu gerçeğini görmezden gelemeyiz. O halde mutluluk öğrenilebilen, alışılabilen veya farklı şekillerde elde edilebilen bir şey midir? Belki mutluluk kader ya da tesadüf sayesinde elde edilen bir şey değil, tanrılar tarafından insanlara bahşedilen bir şeydir. Aristoteles'e göre kısacası mutluluk insansal şeylerin en iyisi olduğundan onda tanrısal bir şeylerin olduğu kesindir, her ne kadar eğitimle ya da erdemle ona ulaşılsa bile. Ona göre eğer tanrı isteseydi bize mutluluğu diğer şeyler gibi tamamen herhangi bir çaba sarf etmeden verebilirdi; ancak Tanrı onu bize erdemlerle birlikte verir. Tanrı insanı iyi olanlara yönelmesi için bir nevi mutlulukla ödüllendiriyor. Bu şekilde insanın erdemli eylemi gerçekleştirmesi için onu teşvik ediyor.

Aristoteles, her eylemin kendisi için en yüksek ve nihai olan bir amacının olması gerektiğini söyler. Öyle ki bütün eylemlerin tek bir nihai amacı vardır. Burada karşımıza iki soru çıkar; bu amaç nedir ve bunu inceleyen bilim hangisidir? Amacımız en yüksek iyidir. Bunu inceleyen bilim ise siyasettir. Siyaset bize neyi yapıp, neyi yapmamanız gerektiğini söyler. İnsan için iyi olanı inceleyen siyaset bilimidir. Çünkü siyasetin amacı iyidir. Siyaset insanların daha iyi eylemelerini ve daha iyi insanlar olmalarını sağlar. İşte tam da bu sebeplerden dolayı bir attan ya da inekten mutlu olarak bahsedemeyiz. Çünkü hayvanlar söylediklerimizi yapamazlar. Aynı şekilde bu sebeplerden dolayı çocuklar da mutlu olamazlar. Çünkü onların da bunları yapmaya yaşları yetmez. Çocuklara mutlu diyorsak eğer aslında sadece onların mutlu olma imkanları olduğundan söz ediyoruzdur.

O halde, mutluluğu oluşturan erdem midir? Hayır, bir insana erdemli demek, o insanın içinde olduğu durum hakkında değil, fakat o insanın huyu hakkında konuşmaktır. Bir insan, şöyle şöyle bir durum ortaya çıktığında şöyle şöyle davranır ise erdemli olur. Bu yüzden bir insan, uyurken ya da başka vesilelerle erdemlerini kullanmadığı zamanlar hiç de daha az erdemli olmaz. Bununla birlikte, bundan da ötesi, bir insan hem erdemli hem de perişan bir durumda olabilir ve böyle bir insan kesinlikle eudaimon olamaz. (MacIntyre, 2002: 70)

İnsansal iyi, ruhun erdeme uygun etkinliğidir. Bu sebeple Aristoteles mutluluğu, ruhun hayat boyunca, erdeme uygun davranması olarak ifade eder. Mutluluk, erdeme uygun olan eylemlerden, mutsuzluksa erdeme uygun olmayan eylemlerden kaynaklanır. Biz mutlu insanda bulunan ve daima var olan bir şey arıyoruz. Aristoteles'e göre mutlu insanlar herkesten daha fazla erdeme uygun bir yaşam sürmeli, iyi ya da kötü kadere katlanmalıdır. Öyle ki kader mutlu insanın yaşamında çok küçük ve çok da önemli olmayan değişikliklere sebep olabilir. O halde mutlu kişi; belli bir süre değil, hayat boyu amacını kendi içinde taşıyan, erdeme uygun eyleyen ve dış iyilere gerektiği kadar sahip olandır.

Mutluluk kendisi amaç olandır. Çünkü diğer bütün şeyleri onun için yapıyoruz. Mutluluk iyi şeylerin başlangıcıdır. Mutluluk değerli ve tanrısal bir şeydir. Mutluluk ruhun erdeme uygun etkinliğiye o zaman bundan sonra erdemi incelememiz gerekir. Böylece mutluluğun ne olduğunu ve ona ne şekilde ulaşılabilceğini açıklayabiliriz. Aristoteles siyasetçilerin mutlulukla daha çok ilgilendiklerini söyler. Çünkü siyasetçilerin amacı yurttaşlarının yasaya uygun şekilde davranmalarını, iyi ve ahlaklı insanlar olmalarını sağlamaktır. Mutluluğu daha iyi anlamak için onun etik ve siyasetle olan ilişkisini incelememiz gerekir. Öncelikli amacımız insansal iyi ve mutluluktur. Buradan hareketle ilk olarak erdemi incelememiz gerekir. Erdem bedene değil ruha aittir. Mutlulukta ruh kaynaklıdır. Nasıl ki bir hekimin bedene ait şeyleri bilmesi gerekiyorsa aynı şekilde siyasetçinin de ruhu bilmesi gerekir. (Aristoteles, 2019: 1102)

Aristoteles, ruhu akıllı ve akıldan yoksun olarak ikiye ayırdıktan sonra ruhun akıllı kısmını da ikiye ayırır. Birincisi kendisidir yani gerçekten akla sahip olan kısımdır. Diğeriyse başkalarının sözlerini dinleyen, yani akıldan pay alan kısımdır. Aristoteles erdemi bu ikisinden hareketle tanımlar. Erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olarak ele alır. Bilgelik, doğru kararlar alma ya da akılı başında olma düşünce erdemleridir. Cömertlik, cesaret, ölçülülük ve adil olma gibi erdemler karakter erdemleridir. Bir insanın

karakterinden söz ettiğimizde ona bilge veya doğru kararlar alan biridir demiyoruz. Bunun yerine cömert ya da ölçülü deriz. Bilge insanları bilge oldukları için değil huyları üzerinden överiz. Huylardan dolayı övülenler ise erdemlerdir. (Aristoteles, 2019: 1103)

Aristoteles ilk olarak mutluluğun erdeme uygun etkinlik olduğunu söylemiştir. “Eyleme dökülmemiş erdem, mutluluk değildir çünkü böyle bir yaşam, uyuyarak geçirilmiş bir yaşama benzer. Böyle bir yaşamın mutlu bir yaşam olduğunu da kimse söyleyemez.” (Kenny, 2018: 301) Aristoteles daha sonra bu bağlamda erdem kavramını çözümlemiştir.

2.1.2. Erdem

Mutluluğu, ruhun erdeme uygun etkinliği olarak tanımladıktan sonra erdem kavramına bakacağız. Erdem(*arete*) üstünlük ve fazilet anlamlarına gelir (Peters, 2004: 46). Erdem bedenle ilgili değil ruhla ilgili yapıp etmeleri kapsar. Aristoteles erdemleri, karakter ve düşünce erdemleri olarak ikiye ayırır. Düşünce erdemleri eğitimle geliştirilirken karakter erdemleri alışkanlıkla kazanılırlar. Düşünce erdemleri eğitimle geliştirildikleri için zaman gereklidir. Ancak Aristoteles’in erdem kavramı daha çok karakter erdemlerine atıfta bulunur. Ona göre erdemlere doğuştan sahip değildir, onların olanağını içimizde taşıyız. Böyle bir olanakla dünyaya gelen insan daha sonra eğitim ya da alışkanlık yoluyla erdemlere sahip olur. Örneğin, nasıl ki heykel yaparak heykeltıraş, müzik aleti çalarak müzisyen olunuyorsa, adil davranarak adil, ölçülü davranarak ölçülü, cesur davranarak cesur oluruz. Karakter erdemlerinin insanda doğuştan bulunmadığını ve alışkanlıkla kazanıldıklarını daha önceden değindik. İnsanda doğuştan bulunan şeyler alışkanlıkla değiştirilemez. Çünkü doğal şeyler yapılarının tersine alışkanlık kazanamazlar. “O halde erdemler doğal olarak ya da doğaya aykırı olarak elde edilemezler, sadece onları elde edebilecek bir doğal yapımız bulunur, bizler de alışkanlıklarla bunları geliştiririz.” (Aristoteles, 2019: 1103)

Aristoteles erdemi açıklarken orta yol öğretisinden söz eder. İfrat ve tefrit dediği biri aşırılık ötekiye eksiklik olan her iki uçtan kaçınmamızı ve uygun ortayı bulmamızı söyler. Ona göre ahlaka uygun eylemlerde bulunan kişi ifrat ve tefritten kaçınır. Mesela ölçülü insan yiyip içmekte aşırıya kaçmaktan kaçınacağı gibi gereğinden az yiyip içmekten de uzak duracaktır. Böylelikle erdem ne eksik olanı ne de fazla olanı seçmektir.

Erdem orta olanı yani olması gerektiği kadar yiyip içmektir. Aristoteles, yiyip içmenin, konuşmanın, hediyeleşmenin doğru ölçüsünün kişiden kişiye büyük farklılıklar göstereceğini söyler. Yani bir olimpiyat şampiyonu için uygun olan bir yemek, acemi bir atlet için fazla kaçabilir. (Kenny, 2018: 302) O halde beden egzersizlerinde ya da beslenmede ifrat ve tefritin kişiye zararı olduğu gibi eylemlerimizde ve duygularımızda da aynı şey geçerlidir. Her şeyden korkarsak korkak veya hiçbir şey bizi korkutmazsa gözü kara oluruz. Bunların her ikisi de iki aşırı uçtur. Her iki durumda da cesaret erdemi söz konusu değildir. Bu konuda Ağaoğulları şöyle der:

İnsan iyinin, doğrunun ne olduğunu bilmesine karşın kötüyü, yanlış seçebilir. Erdeme ulaşmak için bilgeliğe sahip olmanın dışında, kişinin istencini eğitmesi, olgunlaştırmaya çalışması, kendini eylemleriyle dengeli bir duruma getirmesi gerekir. Dengeli durum ise bütün aşırılıklardan kaçmak, çelişkili davranışlardan, karşıt düşüncelerden sakınmak, ‘orta yol’u ya da ‘doğru orta’yı bulmaktır. (2013: 335)

Aristoteles’e göre neyin aşırı olduğunu, neyin orta ve neyin eksik olduğunu katı yasalar ile ya da matematiksel kurallarla belirleyemeyiz. Herhangi bir eylem söz konusu olduğunda onun için uygun ortanın ne olduğunun bulunabilmesi için, kendisinden böyle bir davranış beklenen kişinin durumunun ve içinde bulunduğu koşulların göz önünde bulundurulması gerekir. Her kişi kendine uygun olan oranları tecrübeyle keşfeder. Kişi kendine uygun ortayı, eksik ve fazla yönlerini gözlemleyerek zamanla bulur.

Erdem eylemlerle olduğu kadar duygularla da ilgilidir. O halde erdem, eylemde ve duyguda ortada olma anlamına gelir. Eylemde ve duyguda bir orta yoldan söz etsek bile erdemin kendisinde böyle bir ortadan söz edemeyiz. Belli bir eylem ya da duyguda aşırıya kaçma ya da eksiklik olabilir. Ancak erdemin kendisinde herhangi bir eksiklik ya da aşırıya kaçma söz konusu değildir. Ross’un ifadesiyle, “Mükemmellik bakımından erdem, hiç kuşkusuz bir uç noktadır, ama ‘özü ve tanımı bakımından o, bir orta noktadır.” (2017: 305) Aristoteles erdemin bazen aşırılığa bazen de eksikliğe daha yakın olduğunu ifade eder. Örneğin cesaret, doğası gereği korkaklıktansa gözü karalığa daha yakındır. Bazı eylemlerde ise hiçbir zaman doğru bir orta söz konusu olamaz. Çünkü bu tarz eylemler her zaman aşırıdır. Bu tarz eylemlere cinayet ve zinayı örnek verebiliriz. Doğru kişi tarafından, doğru zamanda, doğru bir şekilde gerçekleştirilmiş bir zina olamaz. Aynı şekilde, orta yoldan daima sapmış durumda olan bazı duygular vardır. Örneğin kıskançlık ya da kindarlıkta doğru bir ortadan söz edemeyiz. Ahlaki erdem, aklı başında bir kişi

tarafından her zaman doğru ortaya yönelik tercihlerde bulunma durumudur. (Kenny, 2018: 303)

Aristoteles, insanların iç eğilimlerinin en iyi göstergesi olarak erdemli ya da erdemsiz davranışlarda bulunurken hissettikleri haz ve acıyı gösterir. Bir şeyden haz almak bizde doğuştan itibaren vardır. Bu sebeple bütün eylemlerimizi haz ve acıya göre eyleriz. Haz ile mücadele etmek çok zordur. Ancak erdemli davranışın da asıl amacı hazzı yenmektir. Burada tamamen hazdan ve acıdan kopuk bir davranış sergileme söz konusu değildir. Çünkü erdemli davranış haz ve acıdan tamamen kopuk değildir. Yalnızca burada asıl mesele hazzı ve acıyı olması gerektiği gibi uygun şekilde hissedebilmektir. (Ross, 2017: 302) O halde erdemler hazlara ve acılara aittir. Aristoteles'e göre hazzı isteyerek ya da acıdan kaçınarak eylemde bulunmak erdemsiz davranışın özelliğidir. Çünkü haz elde etmek için kötü şeyler yapabilir ya da sırf acı çekmemek için iyi ve güzel şeylerden sakınabiliriz. Öyleyse hazzı ve acıya rağmen iyi eylemde bulunmamızı sağlayan şey erdemdir. (2019: 1104)

Erdem, ruhta gerçekleşen; huy, etkilenim ve imkandan biridir. Hazzın ve acının izlediği korku, cesaret, kıskançlık olarak adlandırdığımız duygular birer etkilenimdir. Bunun yanı sıra acı çekmemize yol açan ya da bir kimseye acımamıza sebep olan duygular imkandır. Etkilenimin iyi ya da kötü olmasını ise huy olarak nitelendirir. Öyleyse bir şeye olması gerekenden fazla öfkelenmek veya ona olması gerekenden az kızmak huydur. Olması gerekenden fazla öfkelenmek kızgınlıktır. Olması gerekenden az öfkelenmekse kötüdür. Ancak gerektiği kadar öfkelenmek iyidir. Diğer etkilenimler için de durum benzerdir. Öyleyse erdem ya da kötülük birer etkilenim değildir. Bu noktada belirleyici olan kendimiz oluruz. Yani ortaya çıkan erdeme ya da kötülüğe göre beğeniliriz ya da eleştiriliriz. (Aristoteles, 2019: 1106) Aristoteles erdem için eylemi yapmamıza sebep olan tümel bir şeyi temel alır. O tekil durumlarla değil bizi eylemi yapmaya iten sürekli edimlerimizden kaynaklanan karakterle ilgili olan şeyi arıyor. Çünkü erdem sürekli olan her zaman devam eden bir şeydir. Erdeme sahip olan kişiden öyle davranması zaten beklenen bir şeydir. Yani biri adalet erdemine sahipse sürekli olarak adil şeyler yapar. Ondan adil olması beklenen bir şeydir. Burada karşımıza önemli bir nokta daha çıkar; eylemi ne şekilde gerçekleştirdiğimiz. Aristoteles için erdemler tercihler sonucunda meydana gelirler. Erdem hangi konuyla ilgili erdemse, o konuda iyi olanı ortaya çıkarmayı amaç edinir. Böylelikle insanın erdemi kendisinin daha

iyi olmasını hedefler. Bu da bunları sağlayacak huylarla olur. Erdem bir huydur. Erdemin ayırt edici özelliği orta olmasıdır. Yani ifrat ve tefritten her ikisinden de kaçınılmasıdır. Uygun ortamın ortaya çıktığı eylemler erdemlidir. “Uygun zamanda, uygun oranda, uygun insanlara karşı hareket etmek en iyisidir ve orta olan da budur, orta olan da erdemdir (Aristoteles, 2019: 1106).” O halde erdem orta olmaktır ve orta olmayı hedefler. Aristoteles’in burada huy diye söylediği insanların benzer durumlar karşısında benzer eylemlerde bulunmalarıdır. Ona göre iyi olanlar bizde huy haline gelmelidir. Huyun görünüşe çıkması haller olduğu için tekil davranışlar huy değil, onu yapmamızı sağlayan sürekli yapıp etmelerimiz huydur. Örneğin bir kişiye adil dediğimizde onun bir defaya mahsus değil sürekli olarak adil olarak eylemesinden söz ederiz.

2.1.2.1. İradi eylem ve seçme

Aristoteles’e göre erdemli kişi, erdemli eylemlerinden dolayı haz alır. Aynı zamanda erdemli kişi, hazlar ve acılar arasında nasıl seçim yapacağını bilen kişidir. Erdem huy olmasından dolayı seçim yapmayı zorunlu kılar. Yani duygu ya da etkilenimler dolayısıyla iyi ya da kötü diye adlandırılmaz veya övülmeyiz. Aristoteles’e göre yalnızca huylar övülebilir şeylerdir. Bu sebeple erdemli ya da erdemsiz davranışlar sonucunda iyi ya da kötü diye nitelendirilebilir veya övülebilir ya da yerilebiliriz. Bizi erdemli ya da erdemsiz yapan şey seçimlerimizdir. Erdemli bir seçim de uygun ortayı bulmaya yönelik olacaktır. Aristoteles’e göre erdemli eylem, aklı başında yani koşulları nasıl dikkate alacağını bilen bir kişinin uygun ortayı bulmasına yönelik yaptığı seçimlerdir.

Erdem eylemlerle ilgiliyse karşımıza şu soru çıkar: erdemli eylem isteyerek (iradi) mi yoksa istemeyerek (irade-dışı) mi yapılıyor? Aristoteles, erdemini tercihlerle ilgili bir huy olduğunu belirtir. Ona göre insanlar iradi eylemlerinden dolayı övülür ya da yerilirler. Aristoteles, hangi eylemlerin iradi, hangilerininse irade dışı olduğunu ayrı ayrı açıklar. Bunun yanı sıra kişinin hangi koşullar altında eyleminden sorumlu tutulabileceğini de ekler. Öncelikli olarak iradi ve irade dışı yapılan eylemleri inceler. İrade dışı (istemeden) yapılan eylemleri de zorla yapılanlar ve bilgisizlikten dolayı yapılanlar olarak ele alır. Aristoteles’e göre zorla yapılan eylemlerde eylemin başlangıcı kişide değildir. Yani kişinin eylemle ilgili bilgisi yoktur. Örneğin fırtınada geminin batmaması için can

korkusuyla yükünü denize atan birinin eylemi zorlamadan kaynaklanan bir eylem olarak düşünülebilir. Çünkü hiç kimse isteyerek yükünü denize atmaz, ancak kendisinin ve diğer insanların kurtulması için bunu yapar. Böyle bir davranış farklı koşullar altında gerçekleştiği için özeldir. Bu eyleme istenerek yapılan eylem diyebiliriz. Çünkü bir eylemin isteyerek mi yoksa istenmeden mi yapıldığını anlamak için eylemin başlangıcına, yapıldığı zamana bakmak gerekir. Bu durumda bizi eylemi yapmaya iten şey kendimizsek o eyleme istenerek yapılan eylem diyebiliriz. Ancak gerçek anlamda tercih edilerek yapılan bir eylemdir de diyemeyiz. (Aristoteles, 2019: 1110) Öte yandan dışsal etkenlerin sebep olduğu ancak haz ve soylu amaçlar güdülerek yapılan eylemlerse zorlama altında yapılan eylemler olarak görülmez. Çünkü bu tarz eylemlerin yapılma gayesi haz olduğundan ve eylemin başlangıcında kişinin kendisi olduğundan, böyle eylemlere zorlama altında yapılan eylemler değil isteyerek (iradi) yapılan eylemler deriz. Eylemin başlangıcı kişinin kendisinde olan eylemler isteyerek yapılan eylemlerdir. İsteyerek (iradi) yapılan eylemler tutku, arzu, iştah ve öfke dolayısıyla yapılan eylemlerdir. Aristoteles'e göre önemli olan kişinin isteyerek yaptığı eylemlerdir. Çünkü kişileri eylemlerinden dolayı överiz ya da yereriz, erdemli veya erdemsiz deriz. İstenmeden yapılan eylemlerde böyle bir şeyden söz edemeyiz. Bir eylemi istemeden yapanlar bu durumdan hoşnut olmayıp acı çekerlerken, eylemi isteyerek gerçekleştirenler ise yaptıkları eylemden dolayı keyif alanlardır.

Aristoteles, bilgisizlikten dolayı yapılan eylemleri, eylemin sonucunda pişmanlık duyup duymamaya bağlı olarak da ayırır. Eğer kişi sonradan pişmanlık duyuyorsa, o istemeyerek (irade-dışı) yapılan eylemdir. Ancak kişi yaptığı eylemden sonra pişmanlık duymuyorsa isteyerek yapılan eylemdir. Mesela içkinin ya da öfkenin etkisi altında olan biri bilgisizlikten dolayı eylemez. Burada yapılan eylemler isteyerek yapılan eylemlerdir. Ortada bir istek ya da tutku varsa eğer yapılan eylemlere istemeden yapılan eylemler diyemeyiz. Aristoteles'e göre bir eylemin kaynağı kişiyse ve kişi eylemi gerçekleştirdiği koşulları biliyorsa o zaman yapılan eylemin isteyerek yapıldığını belirtir. Aynı şekilde bir eylem, onu yapan kişi tarafından başlatılmadıysa veya bu eylemin başlamasında o kişinin hiçbir şekilde etkisi yoksa o eylem zorla yapılandır. O halde tüm bu açıkladıklarımız ışığında kısaca belirtmek gerekirse, yaptığı eylemin koşullarını bilen bir kişi eylemin başlama kaynağıdır. Aynı zamanda kişi bilerek ve isteyerek eylemde bulunur, yani

eylemin sorumluluğunu bilerek eylemde bulunursa bu isteyerek yapılan eylemdir. (Molacı, 2018: 47)

2.1.2.2. Tercih (Proairesis)

Aristoteles ahlaki eylemin tercih sonucunda isteyerek(iradi) yapılan eylem olduğunu söyler. Ancak ona göre tercih edilerek yapılan bir eylemle, isteyerek yapılan bir eylem tamamen aynı değildir. Öyle ki Aristoteles, çocukların ya da hayvanların isteyerek eylemde bulunduklarını söyler. Ancak bunun bir tercihe dayanmadığını belirtir. Çocuklar akıllarını henüz doğru kullanamadıkları için tercih edemezler. Hayvanlar da akıl sahibi olmadıklarından tercih etmeleri söz konusu değildir. Aristoteles bazılarının da tercihi; arzu, istek, tutku veya sanıyla aynı anlamda kullandığını ifade eder. Ancak bunun da yanlış olduğunu belirtir. “Bazıları tercih etmenin bir istek, tutku ya da sanı olduğunu iddia ederler, ancak bu doğru değildir, çünkü aklınız yoksa tercih de edemezsiniz, fakat istek ve tutku söz konusu olabilir.” (2019: 1111)

Aristoteles’ e göre erdemli eylemler yalnızca isteyerek yapılan eylemler değildir. Aynı zamanda tercihe dayalı eylemlerdir. Bu sebeple de erdemli ya da erdemsiz davranma bizim elimizdedir. Onun için tercih edilen şey isteyerek yapılandır. Ancak tercih ve isteme aynı şey olmadığından her isteyerek yapılan şey için tercih edilmiştir diyemeyiz. İstemede herhangi bir düşünsel süreç ya da akılsal etkinlik yoktur. Öyle ki bir eylem düşünerek yapılmıyorsa burada tercihten söz edemeyiz. Tercih için akılsal etkinliğe yani ayrıntılı düşünüp taşınmaya ihtiyaç vardır. İnsanlar yalnızca yapabilecekleri şeyleri tercih ederler. Aristoteles, isteklerin amaçlarla tercihlerin ise amaca giden yolla yani araçlarla ilgili olduğunu belirtir. Mesela sağlıklı olmamızı sağlayan şeyleri tercih ederiz. Ancak mutlu olmayı isteriz. Mutluluk tercih edilen bir şey değildir. Çünkü ona tercih sonucunda ulaşamayız. Mutluluk bir amaç olduğundan onu isteriz.

O halde tercih nedir? Tercih isteyerek yapılabilecek olanı benzeyen ancak o olmayandır. Tercih ayrıntılı düşünmedir. Çünkü tercih için akıl ve düşünce gereklidir. Kişi yalnızca kendisinin sonuçlarına etkide bulunduğu şeyler hakkında ayrıntılı bir şekilde düşünebilir. Doğa, zorunluluklar veya rastlantısal olan şeylerin dışında insanların doğrudan sonuçlarına etki ettikleri şeyler vardır. İnsanlar gerçekleşmesine doğrudan etkide bulundukları şeyler hakkında ayrıntılı olarak düşünürler. Öyleyse değişiklik gösterebilen

ve farklı durumlarda farklı sonuçlar verebilen ya da sonuçları hakkında fikrimiz olmayan durumlar söz konusu olduğunda ayrıntılı düşünürüz. Burada eylemin başlangıcı insanın kendisidir. Ayrıntılı düşünme kişinin kendi yapabilecekleri üzerinedir. O halde ayrıntılı düşünüp taşınma sonrasında verilen karar, tercihtir. Sonuç olarak tercih, ayrıntılı düşünme sonucunda verdiğimiz karardır. Aristoteles' e göre tercih, başka şeylerden önce seçilmesi gerektirir. Yani tercih her zaman öncelikli olmalıdır. Aristoteles'e göre erdemli kişi tekil olaylarda doğru karar verebilendir. Bunu da şu şekilde ifade eder:

Erdemli insan tekil olaylar karşısında doğru kararlar alırken, tekil olaylarda doğrunun ne olduğunu kendisi belirler. Herkese göre hoş ve güzel değişebilir, erdemli insanın diğerlerinden en büyük farkı tekil olaylarda doğruyu bulabilmesidir. Doğruyu bulan onlardır ve onların yargıları belirleyicidir. Çoğu insan haz iyi bir şey olmamasına karşın onu iyi zannettikleri için hata yapıyor. Bundan dolayı hoş olan iyi, acıyı da kötü zannediyorlar. (2019: 1113)

2.1.2.3. Ahlaki Erdemler

Aristoteles'e göre erdem akıllı bir tercihtir. Erdem ruhta gerçekleşen bir şeydir. İnsan ruhunu akıllı ve akıldan yoksun kısım olarak ikiye ayırır. Akıldan yoksun olan kısmı da akıllı olmayan ve akıldan pay alan kısım olarak ikiye ayırır. Ruhun akıllı kısmına dayanan erdemleri düşünce (entelektüel) erdemleri olarak adlandırır. Ruhun akıllı olmayan ancak akıldan pay alan kısmına dayanan erdemleri de karakter (ahlaki) erdemleri olarak adlandırır.

Aristoteles'in genel olarak erdem diye söz ettiği karakter erdemleridir. Karakter erdemlerinin huy olmalarından ötürü, onların olanağını içimizde taşıyoruz. Daha sonra yapa yapa yani alışkanlık yoluyla bunları ediniyoruz. Karakter erdemleri doğuştan getirilmemiştir. Ancak onlar bizde olanak olarak bulunurlar. Karakter erdemlerini alışkanlık yoluyla kazandığımızdan, kullanmadığımız takdirde yani sürekli olarak o şekilde eylemediğimizde ortadan kaybolurlar. Bu sebeple karakter erdemlerinde eylemin sürekli yapılması önemlidir. Karakter erdemleri son olarak daha önce de değindiğimiz gibi uygun ortayı bulmayı amaçlar. Aristoteles'in karakter erdemlerinde orta dediği şey; ifrat ya da tefrite düşmeden uygun ortaya göre eylemeyi hedefler. O halde genel olarak karakter erdemlerden söz ettikten sonra ayrıntılı olarak bazı erdemleri ele alalım. Bu erdemlerin özellikleri ve nitelikleri nelerdir?

2.1.2.3.1. Cesaret

Cesaret, korku ve cüret arasında bir orta olma durumudur. Bazı şeyler akli başında insanlar tarafından korkulacak şeyler olarak görülür. Bazı şeylerin de korkutucu olma oranı değişebilir. Aynı şey cesaret verici durumlar için de geçerlidir. Korkulması gereken şeylerden uygun zamanda ve oranda korkan cesur olarak adlandırılır. Aynı şekilde cesurca davranılması gerektiğinde de cesurca davranan kişi cesur olarak nitelendirilir. Korkak ya da cüretli dediğimiz kişiler ise belirli bir olay karşısında ifrat veya tefrite düşen kişilerdir. Oysa cesur olma orta değildir. Yani şartlara uygun şekilde davranabilmektir. (Aristoteles, 2019: 1115-1117) Kişinin eyleminin cesurca olması için bunu tercih etmesi ve bir amacının olması gerekir.

Cesur insanların en büyük özellikleri zorlu durumlara katlanabilmeleridir. Bu katlanma güzel, kaçış ise kötü bir şeydir. Bu nedenle de önceden tahmin edilebilir durumlarda değil de beklenmedik anlarda karşımıza çıkan tehlikelere katlanabilme gücü daha çok cesur insanlara yakışır bir davranıştır. Çünkü hazırlıklı olunmaması bunun huydan kaynaklanan bir eylem olduğu anlamına gelir, insan önceden tahmin edilecek durumlarla ilgili plan yapabilir ve burada aklını kullanabilir, ancak beklenmedik zamanlarda karşımıza çıkan şeyler sadece huylarımıza göredir (Aristoteles, 2019: 1117).

2.1.2.3.2. Ölçülülük

Ölçülü olma yalnızca bedensel hazlarla ilgidir. Fakat bedensel hazların da hepsini kapsamaz. Çünkü Aristoteles ölçülü olmanın kapsamını çok dar tutar. Ölçülülüğü yalnızca bedensel hazlarla sınırlar. Bedensel hazlardan da dokunma ve tatma yalnızca ölçülü olmanın kapsamına girer. Hatta bunların da kapsamını daraltır. Bedensel hazlardan dokunma ve tatma hazlarından sadece gerçek manada hayvani olanları; yani yeme, içme ve cinsellik alanına dair olanları ölçülülük kapsamına alır (Ross, 2017: 323).

Ölçülü insanlar bu tür konularda orta halli davranmasını bilen insanlardır. Hazza düşkün insanların sevdikleri şeylere aşırı ilgi göstermezler, onları eleştirirler. Öte yandan sevilmemesi gereken şeyleri sevmezler, onlar olmadığı zaman mutsuz olmazlar, bu tür şeyleri istemezler ya da istedikleri zaman yokluklarından acı çekecek şekilde istemezler. Kısacası olması gerekenden çok ya da az değil ve yine olması gerektiği zaman ve biçimde isterler (Aristoteles, 2019a: 1119).

Aristoteles'in ölçülülük kavramının kapsamının aşırı dar olması onun erdem tanımına tam anlamıyla uymaz. Aynı şekilde ölçülü olmanın ifrat kısmı varken tefrit kısmını açıklamamıştır. Bu da onun orta öğretisine ters düşer. Yani bir ucu ifrat olan kendine hakim olma varken bunun karşısına konulabilecek uygun bir tefrit yoktur. Belki sadece kendine hakim olmama olabilir. Bu şekilde belki de kendine hakim olmama yalnızca içgüdüler söz konusuysa olabilir. (Ross, 2017: 324)

2.1.2.3.3. Cömertlik

Cömertlik para işlerinde orta olma durumudur. Müsriflik ya da cimrilik para konularında ifrat ve tefrite düşmektir. Cömertlik erdemi kişinin iyilik yapmasını değil başkalarına iyilik yapılmasını amaç edinir. Yani burada amaç kişilerin kötü şeyler yapmasını engellemek değil, onları iyi şeyler yapmaları için teşvik etmektir. Yani kişi bir şey verdiği zaman iyilik yapar. Aynı zamanda kişi başkasından bir şey aldığı zaman ise iyilik ona yapılmaktadır. (Aristoteles, 2019: 1120) Bununla ilişkili olarak Aristoteles ayrıca şunları söyler:

Erdeme uygun davranış, güzel bir şeye yönelik olan davranıştır. Bundan dolayı cömert insanların güzel bir şeyi doğru bir şekilde vermeleri gerekmektedir. Çünkü cömert olan, uygun kimseye, uygun miktarda, uygun zamanda verilmesi gerektiği şekilde bir şeyi verecektir. Bunu yaparken yaptığı şeyden mutlu olacak, üzülmeyecektir. Çünkü yapılan eylem erdeme uygundur ve bu nedenle güzeldir.(2019: 1120)

Cömertlik konusunda belirleyici olan eylemde bulunan kişinin maddi durumudur. Çünkü burada önemli olan kişinin sahip olduğuyla verdiği şeyin oranıdır. Buna göre bazen daha az veren daha çok verenden daha cömert olabilir. O halde cömert insan elindeki malı zenginliğine orantılı ve uygun şekilde harcayan kişidir. Erdemli olmak orta olmayı amaçladığından kişi uygun şekilde verdiği gibi uygun şekilde de almalıdır. Kişi ancak uygun şekilde aldığı zaman, uygun şekilde dağıtabilir. Bu durumda sonuçları birbirini etkileyen davranışlar aynı anda olmaktadır. Sonuçları birbirini etkilemeyen davranışlar aynı anda olmaz. Cömert kişi uygun olanın dışında bir şeyler harcarsa bundan mutsuz olur. Fakat mutsuzluğu da gerektiği şekilde olur. Çünkü Aristoteles bir şeyden hoşnut olmanın da olmamanın da bir ölçüsü olması gerektiğini belirtir. Bu durumlarda erdeme ait olduğu için uygun ortaya göre olmalıdır.

2.1.2.3.4. Muhteşemlik

Muhteşemlik para konularında bir erdemdir. Cömertlik para konularındaki tüm eylemleri kapsar. Muhteşemlik ise büyük miktarda olan harcamaları kapsar. Muhteşem insan büyük işlerde yüklü harcamalar yapan kişidir. Küçük işlerle ve az harcamalarla muhteşem insan olunmaz. Aristoteles'e göre her muhteşem insan cömerttir fakat her cömert kişi muhteşem değildir. Muhteşem insanlar neyi yapmalarının yakışık aldığını bilen ve yaptıkları harcamalardan mutlu olan kişilerdir. Muhteşem insan, elindeki paraya uygun harcamalar yapmalıdır. Fakat yalnızca büyük miktarda paraya sahip olması yeterli değildir. Muhteşem kişinin yaptığı eylem iyi ve ona uygun olmalıdır. Kısaca belirtmek gerekirse fakir birinin diğer şartları sağlasa dahi muhteşem olma şansı yoktur. (Aristoteles, 2019: 1122)

2.1.2.3.5. Yüksek Ruhluluk

Aristoteles'e göre büyük ruhlu olmak adından da anlaşıldığı üzere büyük şeylerle ilgilidir. Çünkü büyük ruhlu kişiler en iyi şeyleri hak ettiklerini düşünen ve çoğu zamanda bunu hak eden kişilerdir. Eğer bu şekilde düşünüp onu hak etmeyen biriye zaten o insan düşünce yoksunudur. Büyük ruhluluk Aristoteles'in insanlarla ilgili görüşlerini anlamak için de önemlidir. Çünkü ona göre her insan her şeye layık değildir. Büyük ruhlu kişiler her şeye layıktır. Onlar daima daha fazlasını isteyebilirler. O halde Aristoteles için layık olduğundan daha fazlasını istemek gibi daha azını istemek de erdemsizlik sayılır. (MacIntyre, 2002: 89)

Büyük ruhluluğun aşırılığı kendini beğenmişlik, azıysa çekingenliktir. Çekingenlerin başkaları tarafından eksik ve aşağıda oldukları varsayılır. Çünkü çekingen insanlar hem kendilerini değerlendirdiklerinde hem de başkalarının onlara verdikleri değere göre kendilerini aşağı seviyede görürler. Bu sebeple çekingenler de kendilerini yetersiz hissederler. Kendini beğenenler ise kendilerine olduğundan daha fazla değer verirler. Ancak bunlar kendilerine olduğundan daha fazla değer verdikleri için büyük ruhlu insanlara benzemezler. Çünkü bir insan hem büyük ruhluysa hem de gerçekten değerli şeylere sahipse o insan iyi insandır. Aristoteles'e göre büyük ruhluluk erdemli insanlar

tarafından onurlandırılmaya dayanır. Büyük ruhlu kişi gerçekten bunu hak edecek kadar iyi ve erdemlidir. Kısacası büyük ruhlu kişiler birçok şeyi kendileri yapabilir ve doğru şeyler hakkında bilgi sahibidirler. Bu yüzden başkalarından iyilik gören değil başkalarına iyilik yapandırılar. Çünkü iyilik görmek aşağıda olan insanın özelliğidir. Büyük ruhlu kişiler başkalarından yardım istemezler, isteseler de bu istisnai bir durumdur, buna mecbur kalmışlardır.(2019:1124)

2.1.2.4. Düşünce Erdemleri

Aristoteles'e göre insan söz konusu olduğunda en iyi etkinlik düşünme etkinliğidir. Bu sebeple Aristoteles ahlaki erdemlerden sonra düşünce erdemlerine değinir. Ona göre düşünce erdemleri olmadan ahlaki erdemler eksik kalır. Çünkü bir eylemin ahlaki eylem olması için akılsal etkinliğe ihtiyaç vardır. Aristoteles'in insan ruhunu akıllı ve akıldan yoksun diye iki kısma ayırdığını söylemiştik. İnsan ruhunun akıllı kısmında yer alan erdemler düşünce erdemleridir. Aristoteles'e göre düşünce erdemleri; sanat (*tekhnē*), bilim (*epistēmē*), akıllı başındalık (*phronēsis*), bilgelik (*sophia*) ve akıl ya da us (*nous*) tur. Aristoteles için ruhun akıllı kısmı, ilkeleri başka türlü olamayacak (yani zorunlu ve rastlantısal olan şeyleri değiştiremeyiz) olan nesnelerle ilgilenen bilimsel yan ve ilkeleri başka türlü olabilecek (yani ilkeleri değişebilen) olan nesnelerle ilgilenen yan olarak ikiye ayrılır. İlkeleri başka türlü olamayacak olan erdemler bilim, bilgelik ve us teorik bilgeliğin kapsamındadır. İlkeleri başka türlü olabilen ve ahlaksal erdemlerin temeli olan akıllı başındalık ise pratik bilgeliğin kapsamındadır. Aristoteles'e göre ilkeleri başka türlü olamayacak şeyler üzerine kimse düşünüp taşınamaz. Çünkü zorunlu veya rastlantısal olan şeyler üzerine düşünülüp taşınılmaz. Ancak ilkeleri başka türlü olabilecek olan şeyler üzerine düşünüp taşınabiliriz. Ağaoğulları bilgelik konusunda şunları söyler:

Bilinçle, düşünceyle ilgili olan entelektüel erdemler, uzun süren bir istenç eğitimiyle kazanılır. Bu erdemlerin özünü kuramsal aklın 'iyi' ve 'güzel' e uygun davranması oluşturur. Bunların içinde en üstün olan erdem, kişinin kendi iç dünyası içinde kapalı olarak işleyen bilgeliktir (*sophia*). (2013:336)

Aristoteles'in ruhun akıllı kısmının ayrımı en nihayetinde teorik ve pratik bilgeliğe indirger. Her ikisinin de kapsamı ve özellikleri farklıdır. Pratik bilgelik üretim ve yaratma olarak sanatı (*tekhnē*) kapsar, eylem olarak da akıllı başındalığı (*phronēsis*) kapsar.

Bizim için iyi olan şeyler'in, yani bizi mutlu edecek bir varlık durumunun nasıl meydana getirilmesi gerektiğine ilişkin iyi ve doğru düşünüp taşınma gücüdür. O, insan için iyi ve kötü olan şeylerle ilgili olarak bir kural yardımıyla eylemde bulunmamızı mümkün kılan hakikate uygun istidattır. (Ross, 2017: 338)

Aristoteles'in pratik bilgeliği; sanat (*tekhnē*) ve aklı başındalığı (*phronesis*) kapsasa da her ikisinin özellikleri farklıdır. Aklı başındalık eylemde ortaya çıkan, tam olanı amaçlayan ve sonucunda gerçekleşen erdemli eylemdir. Fakat sanat sınırlı olanı hedefler, teknik üretimle ilgilidir ve sonucunda maddi bir ürün ortaya konur. Aklı başındalık hayatın tümüyle ilgilidir. Sanat ise teknik beceriyle sınırlı bir alanla ilgilenmektedir. Aklı başındalığın amacı erdemli eylemken sanatın amacı meydana bir ürün çıkarmaktır. Yani aklı başındalık bir erdemdir Aristoteles' e göre ve herhangi bir durumda kötüye kullanımı söz konusu dahi değildir. (Çötak, 2020: 145-146)

Ruhun asıl anlamda akıl sahibi olan yanı teorik akıldır. Akıldan pay alan kısım ise pratik akıldır. Teorik akıl düşünmeye yararken pratik akıl ise düşünüp tartmayla ilgili olandır. Teorik akıl ilkeleri başka türlü olmayan ve zorunlu olanla, pratik akıl ise ilkeleri başka türlü de olabilen ve zorunlu olmayanla ilgilidir. Pratik aklın düşünüp tartması buradan gelir. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi ilkeleri zorunlu olmayan şeyler üzerine ancak düşünebiliriz. Aristoteles bu durumu *Ruh Üzerine* adlı kitabında şöyle açıklar: “Ruhun us diye adlandırılan kısmı (ruhun onunla ayrıntılı düşündüğü ve bir şeyin öyle olduğunu yakaladığı şeye us adını veriyorum) düşünme ediminden önce etkinlik halinde bir var olan değildir (Aristoteles 2019f: 429a)”. Yani ona göre akıl olanak halinde olmaktan başka bir niteliğe sahip değildir.

Aristoteles düşünce erdemlerini bütün bu çözümlemeler doğrultusunda iki erdeme indirger. Bunlar pratik bilgelik olarak söz ettiğimiz aklı başındalık (*phronesis*) ve teorik bilgelik olarak ele aldığımız bilgelik (*sophia*) dır. Ayrıca temaşa hayatına giden yolda aklı başındalık ve bilgelik arasında bir derecelendirme yapar. Bilgelik ve aklı başındalık, ilgili oldukları konuların farklı olması sebebiyle, ruhun akıllı kısmının iki farklı bölümüne denk gelen iki ayrı erdemdir. Bilgelik, teorik bölümün (*epistemonikon*) erdemi olarak ebedi hakikatlerle ilgilidir. Aklı başındalık ise pratik bölümün (*logistikon*) erdemi olarak insani olaylarla ilgilidir. O halde diğer düşünce erdemleri teorik ve pratik aklın bu iki erdeminin ya parçalarıdır ya da bu ikisinden herhangi birine indirgenebilir. (Kenny, 2018: 305)

Aristoteles'in teorik bilgeliik ile pratik bilgeliğin alanını ayırdığını belirttik. Teorik bilgeliğin alanı zorunlu yani değişmez olan olduğu için daha çok bilimsel bilgidir. Bu sebeple teorik bilgeliik insansal yapıp etmelerin dışında yüksek hakikatlerle ilgilenir. Oysa pratik aklın alanı insansal yapıp etmelerdir. Daha çok tekil olaylarla ve değişenlerle ilgilendiği için ayrıntılı düşünmeyi gerektirir. Yani aklı başında kişi neyin kendisi için iyi olduğu konusunda ve neyi yapıp, neyi yapmaması gerektiği konusunda düşünüp taşınan kişidir. Çünkü aklı başında kişi değişen durumlar üzerinde düşünebilen kendisi için iyi olanı seğebilen kişidir. O düşünüp taşınmayla kendisi için farklı olabilecek durumları mümkün kılabilen kişidir. (Özcan, 2016: 183)

1.1.2.4.1. Aklı Başındalık (*Phronesis*)

Aklı başındalık (*phronesis*), pratik akıl erdemidir. Aristoteles'e göre genel ilkelerin tek tek olaylara ne şekilde uygulanacağına düşünme sonucunda karar verebilen erdemdir. Onu yalnızca bir erdem olarak değil bütün erdemlerin dayanak noktası olarak görür Aristoteles. Yani aklı başındalık olmadan bir kişiden erdemli diye söz etmek mümkün değildir. Aklı başındalık her ne kadar düşünce erdemi olsa da karakter erdemleriyle birlikte anlam kazanır. Yani aklı başındalık olmadan ahlaki erdemlerden ya da ahlaki erdemler olmadan aklı başındalıktan söz edemeyiz. Aklı başındalık eylemi düşünüp taşınarak yapmadır. "Bir insan mükemmel ilkelere sahip olabilir, fakat onlara dayanarak eylemeyebilir. Veyahut adil ya da cesaretli eylemlerde bulunabilir, fakat diyelim ki cezalandırılma korkusuyla eylediği için adil ya da cesaretli olmayabilir." (MacIntyre, 2002: 85) Böyle bir insan Aristoteles için aklı başındalık sahibi değildir. Çünkü ona göre birinin aklı başında olması demek güzel, iyi ve adalete uygun davranması ve aynı şekilde eyleminin farkında olarak, eylemi düşünerek hareket etmesi demektir. Öyle ki insanların bu şekilde aklı başındalık(*Phronesis*) sahibi olarak eylemde bulunması gerekir.

Aristoteles, aklı başındalığa ne kadar önem verse de onun için asıl önemli olan teorik akıldır. Çünkü teorik akıl yüksek hakikatlerle ilgilenir. Bizi bu dünyadaki en yüksek seviyeye ancak teorik akıl ulaştırabilir. Pratik aklı teorik akıl için aracı olarak kullanır. Pratik bilgeliğin işlevi insan için iyi olanı bilmesidir. Bu da temaşa hayatıdır. Yani pratik akıl insanın ulaşması gerekenin temaşa hayatı olduğunu bilmesi ve bunun için gerekeni yapmasıdır. (Ross, 2017: 338) Sonuç olarak Aristoteles aklı başındalığın tikel

durumlarda geçerli olduğunu söyler. Onun için genel durumlar tikel durumlardan önce gelir. Böylelikle asıl olan *sophia*'dır, *phronesis* ise ahlaki erdemler söz konusu olduğunda ön plana çıkar. Şimdi bu hususu teorik bilgelik kavramı bağlamında değerlendirelim.

1.1.2.4.2. Teorik Bilgelik

Aristoteles'te aklın iki ayrı kısmından söz ettik. İlki teorik akıldır. Teorik akıl yalnızca bilmeyi amaç edinir. İlkeleri başka türlü olmayan, zorunlu ve değişmez şeylerle ilgilidir. Teorik aklın tersine pratik akıl ise daha önce değindiğimiz gibi bilmeyi değil doğru eylemde bulunmayı hedefler. Pratik akıl daha çok istek ve arzuların kontrolüyle ilgilidir. (Cevizci, 2014: 172) Aristoteles' e göre teorik akıl pratik akıldan üstündür. Çünkü insanın en mükemmel etkinliği akılsal etkinliktir. Akılsal etkinlikse teorik aklın etkinliğidir. Teorik akıl hakikatin ve bilginin ilk ilkelerini inceler. Teorik akıl yani *sophia* ya da felsefi bilgelik dediğimiz şey aslında aklın yalnızca kendisi için istenen etkinliğidir. (Özlem, 2010: 58) Zorunlu, değişmeyen, ezeli ve ebedi şeyleri temaşa eden teorik bilim Aristoteles için en mükemmel bilimdir. O, burada söz konusu teorik bilgeliği felsefi bilgelik ya da temaşa hayatı olarak da adlandırır. MacIntyre'a göre teorik bilgelik en fazla haz veren etkinlik olarak hiçbir pratik sonucunun olmadığını söyler. Çünkü pratik olan insansal yapıp-etmelerle ilgilidir oysaki teorik bilgelik ilahi olanla ilgilenir. Bunu da şu sözlerle ifade eder:

Bizde en iyi olan şey akıldır ve aklın karakteristik etkinliği *theoria*'dır, değişmez hakikatlerle ilgili spekulativ akletmedir. Bu tür spekulasyon, sürekli ve haz veren- Aristoteles hiç çekinmeden 'en fazla haz veren' der- bir etkinlik biçimidir. O kendine- yeter bir uğraştır. Onun hiçbir pratik sonucu yoktur, bu yüzden o başka herhangi bir şeyin aracı olamaz. O, bir boş zaman ve barış zamanı etkinliğidir ve boş zaman şeyleri kendileri adına yaptığımız zamandır, çünkü ile ilgili meşguliyetler boş zaman adına ve savaş da barış adına yapılır. *Theoria* değişmeyen ve zamandışı olanla ilgilendiği için, her şeyden önce, ilahi olanla ilgilenir. (2002: 94)

Aristoteles'e göre teorik yaşam, akıl sahibi olan insana ait yaşam şeklidir. Bu yaşam şekli temaşa yaşamıdır. Temaşa yaşamı pratik yaşamdan üstündür. İnsan hayatı boyunca temaşa yaşamını benimsemelidir, çünkü mutluluk için gerekli olan, saf ve iyi hazlarla sürdürülebilir bir yaşam şeklidir. "Bu yaşam biçimi ayrıca kendisi için arzulanan ve sevilen bir yaşam biçimidir. Çünkü bu yaşam biçiminin dıştan görünen bir sonucu yoktur, oysa pratik yaşamlarda insan kendi etkinliğinin dıştan görünen sonucunu bekler

(Dürüşken, 2019: 272).” Aristoteles için temaşa hayatı insanı aşan bir yaşam şeklidir. Çünkü insanda ancak tanrısal bir şeylerin bulunmasıyla mümkün olur. Ona göre insan kendini aşmalı tanrısal olana ulaşmalıdır. Sınırlarını aşan insan mümkün olduğunca kendini ölümsüz kılacak olanı bulmalıdır. İnsanı ölümsüz kılacak olan şey de temaşada bulunmasıdır.

Tüm bu tartışıklarımız sonucunda Aristoteles için insanı mutluluğa ulaştıracak olan temaşa hayatıdır. Mutluluğu ruhun erdeme uygun etkinliği olarak tanımlamıştık. Ona göre mutluluk en yüksek iyiyi amaç edinir. İnsanın en yüksek iyiyi amaç edinerek yaşaması bir nevi akla uygun etkinlikte bulunmasıyla mümkün olur. Yani mutluluk aslında akla uygun etkinliktir. Bu da teorik etkinliktir. Teorik etkinlik bizim en iyi gerçekleştirebileceğimiz şeydir. Çünkü insan olarak bizde bulunan en iyi şeyin uygulamasıdır. Aristoteles teorik etkinliği tanrısal yaşamın bir yansıması olarak görür. Aristoteles’e göre pratik aklın ürünü olan şeyleri tanrılara atfedemeyiz. Ancak teorik aklın etkinliği tanrılara yakışır bir şeydir veya teorik aklın etkinliği bizi tanrısal olana yaklaştırır diyebiliriz. Çünkü ona göre pratik aklın alanı insansal yapıp etmelerdir. Teorik aklın etkinliği olan temaşa hayatı, insanlar için ulaşılması zor olan bir şeydir. Bu sebeple akıl ve ruhtan oluşan insan için böyle bir hayat imkansıza yakındır. Bunu ancak bizde var olan tanrısal öge sayesinde yaşayabiliriz. Aristoteles böylesine bir yaşamın insan için zor olduğunu söyler. Ancak insanın sınırlarını zorlaması gerekir (Ross, 2017: 362). Kısacası, “İnsandaki akıl tanrısal bir şeydir ve akla uygun yaşam da tanrısal bir yaşamdır.” (Aristoteles, 2019: 1178)

Aristoteles için mutlu yaşam ancak temaşa hayatıyla mümkün olsa da pratik aklın etkinliğini de dışlamaz. Temaşa hayatı insanları tanrısal bir mutluluğa ulaştırırken pratik bilgeliğin ikincil derecede insani bir mutluluk verdiğini söyler. Çünkü ona göre insan her zaman akılla eylemez. Dolayısıyla pratik bilgeliğin de sağladığı bir mutluluktan yani ahlaksal mutluluktan söz eder. Kısaca belirtmek gerekirse Aristoteles’e göre iki tür mutluluk ahlakı vardır. İlki pratik bilgeliğin sağladığı mutluluktur. İkincisiyse tanrısal olarak söz ettiği teorik bilgeliğin sağladığı mutluluktur. Aristoteles’e göre insanın akıl sahibi olmasının yanı sıra arzu ve tutkularının olmasından dolayı pratik bilgeliğin de mutluluğa ulaştıracağını kabul ettiğini bilmemiz gerekir. Aristoteles’e göre insanı mutluluğa ulaştıran temaşa hayatının öznesiyse filozoftur. Filozof ise kendini ancak politik bir alanda ifade edebilir. Bu hususu Erkızan şu şekilde ifade eder:

Düşünsel yaşamın kendisi bazı fiziksel ihtiyaçları getirmekle birlikte, fiziksel olanın yeterliliği düşünsel yaşamın tek ve yeterli koşulu olmaktan uzaktır. Politik özne mutluluğunu, varlık nedenini kendini aşan sosyal varlık alanında bulur ve o, böyle bir özne olarak ne epistemolojik ve ne de ontolojik bakımdan asla gerçek özgürlüğünü yaşayamaz. (2012: 98)

Aristoteles'e göre, teorik bilgelik politikayla aynı alanı kapsasa dahi özü itibariyle farklıdır. Çünkü devlet için de insan için de iyi olan aynı şeydir. İnsan için iyi olan pratik bilgeliğin kapsamındayken devlet için iyi olan ise politikanın kapsamına girer (Ross, 2017: 339). O halde ahlak ve politika Aristoteles felsefesinde birbirini tamamlayan iki alandır. Çünkü her ikisinin de amacı insanın nihai amacı olan en iyiyi sağlamaktır. Politika devleti oluşturan kurucu unsurların neler olduğunu açıklamaya çalışırken, ahlak ise bir devlette kişinin iyi olana nasıl ulaşacağını açıklamaya çalışır (Erkızan, 2012: 91).

Sonuç olarak, Aristoteles için mutlu bir hayat ancak iyi yönetilen bir devlette mümkündür. Yani ortada bir devlet olmadan kişinin tek başına mutluluğu ulaşması olası değildir. Bu yüzden ahlak ve politika birbirinden ayrı düşünülemez. Onun ahlakı politik, politikasıysa ahlaksaldır. Aristoteles için mutluluğun devlette mümkün olmasının koşulu adaletin sağlanmasıdır. Yani bir devlette adalet ne ölçüde sağlanıyorsa o devletin yurttaşları o ölçüde mutluluğa ulaşabilir. Yani adalet olmadan mutluluktan söz konusu değildir. Adalet ve mutluluk kavramlarına ayrıntılı değindikten sonra bu ikisinin ilişkisine toplumsal ve siyasal bağlamda daha ayrıntılı değinelim.

3. BÖLÜM ADALET VE MUTLULUK İLİŞKİSİ

3.1. Toplumsal Adalet Ve Mutluluk

Aristoteles, Nikomakhos'a Etik'de ahlakın politikanın devamı olduğunu söyler. Ona göre ahlak ve politikanın her ikisi de adalet, mutluluk ve erdem gibi kavramların ne olduğuyla ilgilenir. Bu yüzden ahlak ve politika birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü insan için iyyinin ne olduğu bireysel olarak ahlakın alanıdır. Yani ahlakta bireysel olarak iyi kavramıyla ilgilenir. Kişi iyiye ancak bir devlette ulaşabildiğinden iyyinin bu toplumsal tarafı da politikanın alanıdır. Böylelikle de toplumsal olarak iyi kavramıyla politika ilgilenir (Erkızan, 2012: 193). Aristoteles'e göre kişi ancak bir toplum içerisinde mutlu ve iyi olarak yaşayabilir. Ona göre bu toplumda şehir devleti dediği polistir. Kişi ancak burada iyiye ulaşabilir. Yani kişi doğası gereği sadece burada kendini gerçekleştirebilir.

Aristoteles için politika ve ahlakın birbirinin devamı olmasının sebebi aslında benzer sorularla ilgilenmelerinden kaynaklanır. Mutluluk nedir? Mutluluğa ne şekilde ulaşılabilir? Mutluluk hangi etkinliklerden meydana gelir? Onun bu sorularla merak ettiği mutluluğun pratik tarafıdır. Aristoteles'in ahlakı da politikası da pratik bilimin alanıdır. O ahlakta mutluluğa ulaştıracak olan hayat tarzını açıklarken, politikadaysa bunu mümkün kılacak toplumu ve kurumlarını ele alır (MacIntyre, 2002: 67).

Aristoteles'e göre her toplum en iyiye ulaşmayı amaçlar. İnsanın da toplumun da amacı iyiye erişmektir. Devlet politik bir birlik ve ahlaklı kişilerden meydana gelir. Devletin ahlaklı kişilerden oluşması onu ahlaksal bir yapı olmak zorunda bırakır. Yani bir kişi erdemli olmayı amaçlıyorsa buna yalnızca devlette erişebilir. "Aristoteles politik alana ilişkin sorunların, soruların iyiden bağımsız olarak ele alınamayacağını belirtir. Örneğin; bir yasayı çıkarma eğer herhangi bir alanda belli bir iyiyi gerçekleştirmeyi amaçlamıyorsa, o yasayı çıkarmanın hiçbir anlamı yoktur (Erkızan, 2012: 41)." Aristoteles'e göre iyi dediğimiz şey yasa ile belirlenemez. Yasa ancak iyiye hizmet edebilir.

Aristoteles felsefesinde politika yalnızca siyasal bir kavram değil, aynı zamanda ahlaksal da bir kavramdır. "Politikos sözcüğü, tam da bizim politik-olan'dan anladığımız anlama gelmez; Aristoteles'in bu sözcüğü, hem politik-olan'dan hem de sosyal olan'dan anladığımız şeyi kuşatır ve onlar arasında ayırım yapmaz. (MacIntyre, 2002: 67) Ona göre

politika hem siyasal bağlamda hem de toplumsal bağlamda ele alınmalıdır. Çünkü birini sadece ele aldığımızda incelememiz eksik kalacak ve yanlış sonuçlar verecektir. Onun için siyaseti incelemeden önce toplumun incelenmesi gerekir.

Toplum kişilerden oluşur. Aristoteles, insanın *zoon politikon* yani toplumsal-siyasal hayvan olduğunu söyler. İnsanın toplumsal-siyasal hayvan olması demek onun kendi kendine yeterli olmadığı ve yaşamak için benzerlerine gereksinim duyduğu manasına gelir. Ona göre insanların iyi ve mutlu bir yaşam sürebilmesi için devlet var olmak zorundadır. Bunun için devleti gerekli kılan koşulları ele alır. İnsanda toplumsal yaşama doğru doğal bir yönelim vardır. Bunun sebebi insanın akıl sahibi bir varlık olarak adaleti yani yasalara dayalı bir toplumu istemesidir. Yasalara dayalı bir toplum isteği siyasal yaşamı meydana getirir.

Aristoteles'in adalet erdemi hem ahlak hem de siyaset felsefesinin dayanağı konumundadır. Adalet sadece bireysel olarak değil başka insanlarla kurulan iletişimde ortaya çıkması ona toplumsallık kazandırır. Yani adalet, toplumsal yaşamın en önemli erdemidir. Aristoteles'e göre eğer bir toplulukta adalet egemen değilse, o topluluğa politik bir topluluk diyemeyiz. Adalet siyasal topluluğun yapısına uygun olarak düzenlenir. Yani toplumsal yapılanma siyasal niteliktedir. Adalet yalnızca teorik bir düşünme etkinliği değildir. Adalet kişilerin iyiye ulaşmasını sağlayacak hukuksal düzenlemeleri de yapmalıdır. Aslında Aristoteles'in burada değindiği adalet türü daha önce ayrıntılı bahsettiğimiz dağıtıcı adalettir. Yani toplumsal denge ve düzeni sağlayan adalettir. Aristoteles'e göre yalnızca adalet erdemine sahip biri yasanın nasıl uygulanacağını bilir. Çünkü adil olmak herkese neyi hak ediyorsa onu vermektir.

Aristoteles'e göre kişilerin politikaya bağlı olmaları gerekir. Bunun için hem yönetenin hem de yönetilenlerin adalet erdemine sahip olmaları zorunludur. Adalet erdemlerin bütününe gerektirdiğinden yani her iki tarafın da erdemli olması şarttır. Ancak herkesin aynı erdeme sahip olması gerekmez. Yani o, herkesin doğasına uygun erdeme sahip olması gerektiğini belirtir. Böylelikle kişilerin yalnızca işini iyi yapmasını sağlayacak erdeme sahip olması yeterlidir. Çünkü ona göre her işin iyi yapılmasını gerektirecek erdem farklıdır. Mesela yöneticinin iyi yönetebilmesi için adalet ve cesaret erdemlerine sahip olması gerekirken, sanatçının böyle bir erdeme sahip olması gerekmez. Fakat bu onun tamamen hiçbir erdeme sahip olmaması anlamına da gelmez. Aristoteles

yönetenin de yönetilenin de doğasına uygun davranması gerektiğini ifade eder. Yani her ikisinin de yeteneklerine ve erdemlerine uygun işlevde roller üstlenmesi, adil olduklarını gösterir. (Yazıcı, 2021: 121) Yöneticinin veya yasa koyucunun toplumdaki görevi iktidar sahibi olarak yönetilenler üzerinde hakimiyet kurmak değil, onun görevi adaleti doğru bir şekilde uygulamaktır. Yöneticilerin, yönetilenler üzerinde hakimiyet kurması yanlış ve yasalara aykırıdır.

Olanaklar varlığı olan insanın iyiye ulaşabilmesinin koşulu onun eylemde bulunmasıdır. Erdemli eylemlerde bulunan birey en iyiye ancak politik bir yapı içerisinde ulaşabilir. Politik bir yapı olan devlet bu sebeple insanı nasıl iyiye ulaştıracağına yönelik kaygılar taşır. Politika, toplumsal yapılanmadaki kişi için iyi olanın ne olduğunu inceler. Böylelikle insanın amacı devletin amacına dönüşür. Devlet, toplumun yani bütün yurttaşlarının iyiliğini sağlamayı hedefler. Devletin hedeflediği bu iyilik adalettir. Devletin sürekliliği adaleti uygulamasına bağlıdır. Aynı şekilde adalet devletin temeli olması bakımından adalet olmaksızın devletin işleyişinde aksaklıklar meydana gelir. Devletin iyi yönetilmesi, kurumların iyi işlemesi gibi birçok şeyin devamlılığının sağlanmasında adalet erdemi önem kazanır. Bir devletin olmazsa olmazı Aristoteles için adalet erdemidir. Adaletin erdemler bütünü olması dolayısıyla, eğer bir devlette adalet sağlanırsa diğer bütün erdemlerin sağlandığı var sayılır. Adalet herkes içindir. Ancak Aristoteles'in adaleti, eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara eşitsiz davranılması anlamına da gelir. Bu da herkese hak ettiği kadar verilmesi demektir. Yani kişilerin yeteneklerine, ihtiyaçlarına, toplumsal statülerine uygun şekilde haklar verilmesi gerekir. Devlet bu şekilde davrandığı zaman adil olur. Kısacası ona göre adalet, toplumda hakların, iyinin, faydanın layık olma ölçütüne göre verilmesidir (Kantarci, 2014: 33).

İnsanın akıl sahibi ve *zoon politikon* olması onu diğer insanlarla bir arada yaşamaya iter. İnsanın bu özelliği politik bir birlik olan devletin oluşumunu olanaklı kılar. Adalet erdemi de başkalarıyla kurulan ilişkide anlam kazandığı için devletin en önemli erdemi olur. Yasa ve adalet olmadığı sürece insan hayvanların en vahşisidir (Kenny, 2018: 107). O halde yasa ve adalet toplumsal yaşamı düzenler. Yani toplumda yaşayan insanın ahlaklı olmasını olanaklı kılar. Adalet böylelikle hem insan için hem de toplumsal yaşam için en önemli erdem olur. Aristoteles'e göre yasalar adaletle göre yapılmalıdır. Çünkü toplumsal birlik ve düzen sadece bu biçimde sağlanabilir (Sakinmaz, Bilgin 2019: 709).

İnsanın toplumsal ve politik bir canlı olması onun bir devlette yaşamasını zorunlu kılar. Çünkü insan ahlaki yeterliliğe ancak bir devletin çatısı altında ulaşabilir. Yani insanın doğasına uygun olan, onun bir toplumda yaşamasıdır. Çünkü Aristoteles için toplum dışında varlığını sürdürebilecek bir insan olamaz. Herhangi bir toplumda yaşamayan insan ya insandan daha aşağı bir varlık ya da insandan daha üstün bir varlıktır. İnsandan daha aşağı özelliklere sahip varlık olarak vahşi bir hayvan olur. İnsandan daha üstün özelliklere sahip, her türlü kendine yetebilen bir şey olarak Tanrısal bir varlık olur. Bu açıdan baktığımızda Aristoteles için insanın tek başına en yüksek iyiyi gerçekleştirmesi ve mutluluğa ulaşması mümkün değildir. İnsanı mutluluğa ulaştıracak olan şey aklın eylemidir. İnsan bunu sadece bir toplumda gerçekleştirebilir (Ağaoğulları, 2013: 340). Kısacası, Aristoteles için insanın *zoon politikon* olması onun bir devlet içinde yaşamasını zorunlu kılar. İnsan amacına ancak bu toplumsal düzen içerisinde ulaşabilir.

İnsan en yüksek iyiyi amaçlar. İnsanın bir topluluk içinde yaşamasından dolayı devlette en yüksek iyiyi amaçlar. Devletin oluşum aşamalarını sırayla ele aldığımızda ilk önce aile meydana gelir. Aile iki temel ilişki üzerine kurulmuştur. Ailenin temeli kadın ve erkek, efendi ve köle ilişkisidir. Bu iki ilişki de doğaldır. Birçok aile birleşip bir araya gelince köy meydana gelir. Birçok köyün birleşmesinden de devlet meydana gelir. Devlet, oluşum sırası bakımından en son meydana gelmesine rağmen, önem olarak aileden önce gelir. Yani devlet doğası gereği aileden önce gelir. Devlet aileden hatta bireyden üstündür. Çünkü “bir şey tam gelişince neyse, ona onun doğası deriz”. Öyleyse tam olarak gelişen topluma devlet deriz (Russell, 2017: 341). Aristoteles için devlet, insanların gereksinimlerini karşılamak için var olmuş bir yapıdır. Ancak devlet gündelik gereksinimlerin dışında daha üstün amaçlarla bir araya gelmiş bir topluluktur. Yani devlet yalnızca bir arada yaşamak için bir araya gelmiş insan topluluğu değil; iyi ve mutlu yaşamayı amaçlayan insanların bir araya gelmesiyle meydana gelmiş politik bir birliktir. Devletin temeli adalet olduğundan, insanlar ancak adalet sayesinde toplumda huzur içinde yaşayabilir. Yani devlet adaleti sağlayarak insanların bir arada huzur ve mutluluk içinde yaşamalarına imkan sağlar. “Devlet kapalı bir birliktir. Dışarıya karşı kendini savunmak, içeride de düzeni sağlamak görevidir. Aristo’ya göre aile, devletin doğal temelidir. Aynı, hayvan ruhunun, tüm ruhlar için doğal bir temel olması gibi.”(Von Aster, 2018: 196) Aristoteles’e göre devlet kendi kendine yeten bir yapıdır. Onun, kendi kendine yetenden kastı devletin hiçbir şekilde başka bir devlete ihtiyaç duymamasıdır. Bu da

yunan şehir devletlerinin kapalı yapısına işaret eder. Aristoteles'e göre bir devlet kendi ürettiği kadarını tüketmelidir. (Timuçin, 2016: 310)

İnsanlar iyiyi hedefledikleri için devlet de iyiyi hedefler. İnsan için en yüksek iyi mutluluktur. Mutluluk, kendi kendine yeterli olmayı gerektirir. İnsan doğası gereği böyle bir yetiden yoksun, yani insan doğası gereği eksiktir. Onun kendini tam olarak gerçekleştirebilmesi için bir toplum içinde yaşamaya ihtiyacı vardır. Kendi kendine yeter bir yapı olan devlet sayesinde insan eksik olan yanını tamamlama olanağı bulur. Öyleyse insanın bir toplum içerisinde yaşaması doğal bir zorunluluktur. Tek başına mutluluğa ulaşamayan bireyler bir devletin yurttaşları olarak mutluluğa ulaşma imkanı bulurlar. (Ağaoğulları, 2013: 341) Aristoteles birey devlet ilişkisini ortaklık bağlamında şöyle ifade eder:

Her kentin bir tür ortaklık olduğunu ve her ortaklığın iyi bir amaç uğruna bir araya geldiğini gözlemlediğimize göre (zira herkes her şeyi iyi olduğunu sandığı bir şey uğruna yapar) her ortaklığın iyi bir amacı hedeflediği ve en üstün diğerlerini kapsayan ortaklığın da aynı şekilde en üstün iyiyi hedeflediği açıktır. Bu, kent denilen (ortaklık), yani politik ortaklıktır. (2020: 1252)

Devlet, sadece gündelik gereksinimlerini gidermek için bir araya gelmiş insan topluluğu değil, iyi yaşamayı amaçlayan insanların bir araya getirdiği topluluktur. İnsan doğası gereği toplumsal olması devletin de doğal olduğu manasına gelir. Aristoteles'e göre devlet herhangi bir toplumsal sözleşme sonucu meydana gelmiş bir yapı değil, kendiliğinden doğal olarak meydana gelir ve belli aşamalardan geçerek son halini alır. Ona göre devletin amacı iyi yaşamayı sağlamaktan öte yaşanmaya değer iyi yaşamı sağlamaktır. Çünkü ona göre iyi bir yaşam mutlu ve soylu bir yaşamdır. (Ağaoğulları, 2013: 340)

Devlet ve birey ilişkisini bütün parça ilişkisi olarak ele alan Aristoteles için 'bütün parçadan önce gelir'. Bu sebeple devlette diğer her şeyden önce gelir. Onun için, bütünün parçayla ilişkisi nasılsa, devletin de insanla ilişkisi aynı şekildedir. Mesela insan bedenini bir bütün olarak ele aldığımızda uzuvlar parçadır. Herhangi bir uzvun işini görememesi ya da eksikliği bedenin çalışmasında bazı aksamalara yol açabilir. Ama yine de bütünlüğünü yok etmez. Nasıl ki uzuvlar tek başına kendi kendine yetmiyorsa ve bir anlam ifade etmiyorsa, insanlar için de aynı durum geçerlidir. İnsan devletin bir parçasıdır. Nasıl ki bir uzuv bedenden ayrıldığında tamamıyla kendine yetmiyorsa,

insanın da devletle olan ilişkisi aynı şekildedir. Öyleyse devlet insanlardan, ailelerden meydana gelmesinden dolayı zamansal olarak onlardan sonra gelmesine rağmen öz bakımından onlardan önce gelir. İnsanlar, aileler, topluluklar devlette amaçlarına ulaştıkları için devletin önceliği vardır. O halde insanın bilinçli kişiliği, toplumsal siyasal kurumların sebebi değil, onların ürünüdür. (Aristoteles, 2020: 1253)

Aristoteles' e göre insanların doğal olarak bir araya gelmelerine sebep olan iki temel içgüdü vardır. İlki üreme içgüdüsüdür. İkincisiyse insanların varlığını devam ettirme içgüdüsüdür. Üreme içgüdüsü erkek ve kadını bir araya getirir. Biri olmadan diğeri eksik olacaktır. Bu bilinçli değil içgüdüsel bir seçimdir. İnsanların varlığını devam ettirme içgüdüsü yöneten ve yönetileni bir araya getirir. Efendi ve köleyi bir araya getiren bu içgüdüdür (Ross, 2017: 369). Efendi yani basiretli akıl ile kölenin ilişkisi yöneten ve yönetilen ilişkisi gibi doğaldır.

Aristoteles öncelikli olarak devleti meydana getiren en küçük birimi yani aileyi ele alır. Ailedeki üç çeşit yönetme ilişkisine değinir. Böylelikle aileyi temel alarak yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi açıklar. Aile içindeki üç yönetme biçiminin ilki baba ile çocuklar arasında, ikincisi karı-koca arasında ve üçüncüsü efendi-köle arasındaki ilişkidir. Babanın çocukları üzerindeki otoritesini kralın yönetimiyle ve kocanın eşiyle ilişkisi hiyerarşik düzenle ilişkilendirilmiştir. Kadının kocasına boyun eğmesi beklenir. Bu ilişkiyi siyasal- anayasal yönetime benzetir. Efendinin köle üzerindeki yönetimini ise tiranlığa(despotik) benzetir. Efendi ve köle arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikli olarak onun kölelik anlayışına değineceğiz. Aristoteles için bir devlette adaletin ve mutluluğun sağlandığının göstergesi herkesin doğasına uygun davranmasıdır. Bu sebeple köle efendisine, karı kocasına, vatandaş devletine itaat ettiğinde hem adalet sağlanmış olur hem de toplumsal mutluluk temin edilmiş olur. Ancak köle ve kadının bu itaat ile mutlu olduğunu söylemek kolay değildir. Yine de o kendi sistemi içinde tutarlı davranmaya çalışarak kölelik, özel mülkiyet ve yurttaşlık kavramlarını birbiriyle ilişkilendirerek sistemini haklılaştırmak istemiştir. Şimdi olaya bir de onun bu üç kavramı açısından bakalım.

3.1.1. Kölelik

Aristoteles' e göre kölelik doğuştan gelir. Kölelik herhangi bir sosyal statü ya da eşitsizlik sebebiyle meydana gelmemiştir. Doğuştan kölelik ve yasal kölelik olmak üzere

iki farklı kölelik biçimi vardır. Doğuştan köleliği doğal ve haklı bulurken, ancak sonradan kölelik diye tanımladığı yasal köleliği haklı bulmaz. Aristoteles'in köleliği aile yapısı içerisinde ele almasının sebebi köleyi ailenin bir üyesi olarak görmesinden kaynaklanır. Efendi köle ilişkisi dolayısıyla köleliğe değinir. Ona göre bazıları doğaları gereği köle, bazıları da doğaları gereği özgür yurttıştır. Böylelikle Aristoteles toplumsal yaşamın süreklilik sağlaması için kölelerin konumlarını benimsemeleri gerektiğini belirtir. Aristoteles'e göre kölelik hak ve doğaldır. İnsanların yetenekleri ve doğal yapıları farklıdır. Bu sebeple bazı insanlar efendi, bazı insanlar köledir. Basiretli akla sahip kişiler efendi olmak için yani emir vermek için uygundur. Fiziksel olarak güçlü olanlar beden işlerini yapmaya uygun olduklarından köle olmak için uygundur. Öyleyse efendi ve köle ilişkisi hem efendinin hem kölenin faydasıdır (Kıran, 2019: 353).

“Aristoteles üstün olanla aşağı olan ilişkisini doğanın her yerinde, ruhla beden, akılla iştah, insanlarla hayvanlar, erkeklerle dişiler arasında karşılaştıldığını ve her yerde birinin diğerine emretmesinin her ikisinin de çıkarına olduğunu söyler (Ross, 2017: 373)” Bu sebeple Aristoteles için efendi köle ilişkisi doğal ve toplumun devamı için gereklidir. Özgür yurttaş doğası gereği siyasi hayatta etkin olma yeteneğine sahiptir. Yani efendinin yönetmesi doğasına uygun olmalıdır. Kölenin ise itaat etmesi ve emirleri uygulaması doğasına uygun olmalıdır. Doğa gereği efendi ve kölenin yetenekleri ve kabiliyetleri bile birbirinden farklıdır. Kölelerin vücutları fiziksel işler yapmak için uygunken düşünsel faaliyetlere katılma becerileri zayıftır. Efendilerin ise vücutları daha zayıf fakat düşünsel becerilerde daha yeteneklidirler.

Köle bedeniyle çalıştığı için Aristoteles köleyi canlı bir araç olarak görür. Köle aklını kullanma yetisinden yoksun olduğu için efendisinin yani basiretli aklın yönlendirmesine ihtiyaç duyar. Peki, kölenin canlı bir araç olmak dışında bir erdemi var mıdır? Aristoteles'e göre her insan ahlaklı olmalıdır. Ancak ahlaki özellikler herkese verilmiş olsa da herkese eşit bir şekilde dağıtılmamıştır. Aristoteles için her insanın toplumda yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardır. Aynı şekilde bu sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayacak biçimde erdemli olması da gerekir. Herkesin erdemi toplumdaki statü ve rolüne göredir. Öyleyse toplumu yöneten kişiler en erdemli kişilerken köleler en az erdeme sahip kişilerdir (Timuçin, 2016: 312). Aristoteles'in “Akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan ama ona sahip olacak kadar pay alamayan bir kimse” olarak tanımladığı köle erdeme sahiptir. Yani ahlaksal bir

varlıktır. Fakat kölenin erdemi sadece efendisinin emirlerine uymaktır (Ağaoğulları, 2013: 345).

Aristoteles'e göre toplumdaki bireylerin doğalarına uygun olarak davranmaları adil olandır. Yöneten ve yönetilenin her ikisi de doğadan gelen yeteneklerine uygun biçimde eylemde bulunmalıdır. Birinin yönetmesi ve emir vermesi diğerinin ise yönetilmesi ve itaat etmesi onun doğasına uygundur. Aristoteles'e göre kölenin sınırlı bir düşünme gücü varken bedensel olarak güçlüdür. Efendi içinse tam tersi bir durum geçerlidir. Aristoteles, beden gücü gerektiren işleri, ruhu alçaltıcı işler olarak görür. Bu tarz işlerin köleler için uygun olduğunu belirtir. Bu sebeple ister özgür yurttaş ister köle olsun herkesin doğasına uygun şekilde davranması toplumun devamı ve sürekliliği için zorunludur.

Yasalar hem efendinin hem de kölenin yararına olmalıdır. Efendiyle kölenin çıkarı özdeştir. Köle yok olursa efendi de yok olur. Yani ikisi birbirini tamamlar. Biri olmadan diğeri de olmaz. Bu sebeple yasalar her ikisinin de çıkarını gözetmelidir. Böyle yasalar doğru yasalardır. Yasalar toplumsal düzenin sürekliliği için gereklidir. Yalnızca efendinin çıkarını koruyan yasalar yanlıştır. Efendi ile köle toplumsal düzenin devamı için toplumsal rollerini yerine getirmelidirler. Köle efendisinin otoritesini kötüye kullanmamalı, efendi de kölesine eziyet etmemelidir. Efendinin efendi olması sahip olduğu köleden değil, onu yönetme becerisinden gelir. Sonuç olarak o köle ne şekilde itaat etmesi gerektiğini, efendi ise nasıl emir vermesi gerektiğini bilmesini şart koşar. Bu hususu şöyle açıklar:

Birilerinin (bütünüyle) doğa gereği köle, diğerlerinin de (bütünüyle) hür olmadığı açıktır. Bazıları için bu tip bir farkın olduğu da açık; bu durumlarda birinin köle, diğerinin efendi olması hem faydalı hem adildir. Birinin yönetilmesi, diğerinin ilkinde doğal olarak uygun olan yönetim biçimi (yani efendilik) ile yönetmesi gerekir. Bunun kötü biçimde olması her ikisi için de zararlı olduğu açıktır. Zira aynı şey hem parça hem bütün ve hem beden hem ruh için faydalıdır. Köle de efendisinin bir parçasıdır; sanki bedeninin bir parçası gibi, canlı ama ondan ayrıdır. Dolayısıyla, köle olmayı hak edenler için köle olmakta fayda vardır ve hatta köle ve efendi arasında bir arkadaşlık vardır. Ancak böyle olmayıp yasa gereği ve zorla köle olanlar için de bunun tersi söz konusudur (2020: 1255).

Aristoteles, sonradan köle olmayı yanlış ve haksız bulur. Mesela soylu birinin savaş sonrası esir düşerek köle olması yanlıştır. Çünkü ona göre bir insan ya doğuştan yani doğası gereği köledir ya da soyludur. Ross onun bu görüşlerini şöyle açıklar: “Savaşta

fetih hakkına dayanan basit kölelik, meşru kabul edilemez. Savaşın sebebi adil değilse ne olacaktır? Bir Yunanlı hiçbir durumda diğer bir Yunanlıyı köleleştirmemelidir.” (2017: 375) Aristoteles için kölelik doğustandır. Kölelik sonradan hiçbir durumda değişmez. Aynı şekilde bir efendinin ya da soylu birinin farklı koşullar altında bile köle olmayacağını belirtir. Çünkü bu onun doğasına aykırıdır. Kısacası Aristoteles’e göre: kimileri her yerde köledir, kimileri hiçbir yerde (2020: 1255).

Aristoteles köleliği şehir devleti dediği polis içerisinde haklı ve doğal bulur. Kölelik toplumsal düzenin sağlanması için gereklidir. Köle bedensel işlerle uğraşır ve bu şekilde özgür yurttaş boş zaman oluşturur. Özgür yurttaş böylelikle düşünsel etkinliklerde bulunacak zaman bulur. Aristoteles aslında köleliği değil kölenin uğraştığı işleri alçaltıcı bulur ki, bunları da ruhu alçaltıcı işler olarak adlandırır. Özgür yurttaş düşünsel etkinliklerde bulunarak *eudaimona* ulaşma imkanı yakalar. Aristoteles, köleliğin adil ve *eudaimona* ulaşmak için gerekli olduğunu söyler.

3.1.2. Servet Kazanma

Aristoteles, servet kazanmanın iki türü arasında ayrım yapar. Birincisi yaşamak için zorunlu, doğal ürünleri biriktirmek olan doğal türdür. Bunu üçe ayırır; toplayıcılık, avcılık ve çiftçilik. Bunu belirleyen insanın beslenme ve giyinme gibi doğal ihtiyaçlarıdır. Aristoteles şeylerin kullanım değeriyle değiş-tokuş değeri arasında da ayrım yapar. Bir ayakkabı giyilebilir ya da değiş-tokuş edilebilir. Her iki durumda da bize fayda sağlar. Ancak ilk durum asıl kullanımıdır. Bu doğaldır. Çünkü yaşamak için zorunlu olan şeylerin kullanımıdır. Servet kazanmanın ikinci türü doğal olmayan kazanma biçimidir. Malların mallarla değil parayla değiş-tokuş edilmesidir. Para, mallara göre daha kolay taşınabildiğinden ve değiş-tokuşta kolaylık sağlaması açısından kullanışlıdır. Aristoteles ticaret yoluyla servet kazanmayı doğal bulmaz. Çünkü ticareti özgür insana yakıştırmaz. (Ross, 2017: 376-377)

Bu sebeple Aristoteles, servet kazanmanın bir sınırı yoktur. İnsanlar iyi yaşamın peşinde olduklarından ve bunu sağlamanın yollarından biri varlıklı olmaya dayandığından tüm çabaları para kazanma üzerine olmuştur. İnsanlar iyi yaşamı arzulurlar. Bunun da servet kazanmayla mümkün olacağı yanılgısındalar. Oysa yalnızca

servet kazanma ya da varlıklı olma bunun için yeterli değildir. Aristoteles iyi yaşamı arzulayan insanların bu yanılgısından dolayı haz peşinde olduklarını söyler. (2020: 1257)

3.1.3. Yurttaşlık

Aristoteles felsefesinde yurttaşlığın tek ve genel bir tanımı yoktur. Politika kitabında yaptığı açıklamalardan yola çıkarak ona göre yurttaşlığın ne anlama geldiğini bulabiliriz. Aristoteles'in yönetim biçimleri tanımlamalarına göre yurttaş tanımlaması da değişmektedir. Mesela aristokrasideki yurttaş ile tiranlıktaki yurttaş birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Öncelikli olarak yönetim biçimlerinden ortak bir yurttaş tanımlaması yapalım. Yurttaş bir yerde yaşamak ya da bir yerde yerleşik olmak zorunda değildir. Çünkü ona göre köleler ve yabancılarda kentlerde yaşarlar, ancak yurttaş sayılmazlar. Devlet makamlarında görev yapana da yurttaş denir. Aynı zamanda anne babası belirli bir kentte ikamet eden de yurttaşdır. Bazı kentlerde yurttaş sayılabilmenin koşulu kuşaklar boyu orada yerleşik olmasıdır. Aristoteles için yurttaş; mahkeme açma hakkına sahip olan, dava açabilen ya da dava açılabilen kişilerdir. Fakat buradaki tanımlama da belirsizliklere neden olur. Çünkü bu saydığımız haklar bazı yurttaş olmayan başka insanlara da verilmiştir. O halde birine yurttaş diyebilmemiz için bu hakların yanında başka haklara da sahip olması gerekir. Yani tüm haklara sahip olan yurttaşdır. "Aristoteles'e göre vatandaşlık sadece yargıya katılma ile değil, aynı zamanda yetkiye de katılma ile gerçekleşecek bir sorumluluk mevkiidir (Önal, 2022: 454)." O halde yasal, idari ve siyasi haklara sahip olanlar yurttaşdır. Yani hem yönetme de hem yönetilme de hak sahibi olan kişidir. Öyleyse her yönetim biçimindeki yurttaşın taşıması gereken özellikler farklı olsa da genel olarak yurttaş; yargıya ve otoriteye katılan, yasal ve siyasal haklara sahip olandır. (Ross, 2017: 386)

Aristoteles'e göre yaptıkları işler ruhu alçaltıcı olduğundan, köleler, işçiler, çiftçiler, yönetime katılmadıkları için de kadınlar ve çocuklar yurttaş sayılmaz. Timuçin'in ifadesiyle, gerçek yurttaş eksikliği olmayan, kendinde düzeltilmesi gereken hiçbir şey bulunmayan kişidir. Bu yüzden arı yurttaş olarak oy kullanma ve halkın gücüne katılma hakkına sahiptir. (2016: 311) Yurttaşlar düşünsel faaliyetlere katılabilmenin yanı sıra yönetme ve yönetilme becerisine de sahip olmalıdırlar. Yurttaş olmanın ayırt edici özelliği sadece yargıyla ilgili görevleri değil siyasi ve yönetime ilişkin görevleri de

yapabilmesidir. Bu yüzden kişinin yargılamaya ya da yaşamaya katılma hakkı varsa ona yurttaş denir.

Aristoteles, iyi bir insan olma ile iyi bir yurttaş olma ayrımı yapar. Ona göre normal bir yurttaşın erdemi ile iyi bir insanın erdemi aynı olamaz. Devlette yaşayan herkesin yurttaş olmak için gerekli erdemlere sahip olması gerekir. Ancak iyi bir insanın erdemine yalnızca iyi bir kentte rastlanır. Mesela biri yönetme ve yönetilme erdemini taşıyorsa yurttaşdır. Ancak yönetme erdemine sahipse iyi bir insandır. Aristoteles mükemmel yöneticinin iyi ve basiretli olduğunu söyler. Fakat yurttaşın basiretli olmasının gerekli olmadığını ifade eder. Basiret yöneticiye özgü tek erdemdir. Oysaki diğer erdemler hem yöneten hem yönetilenler de ortaktır. Yönetilenler bir şeyi yapanlar gibidir. Yöneticiler ise o şeyi doğru kullananlar gibidir. (2020: 1276-1277)

Kısacası Aristoteles'in yurttaşlık tanımı ayrıcalıklıdır. Mesela sadece yabancılar ve kölelerin değil aynı zamanda çiftçiler ve işçilerin de yurttaş sayılmaması bunun göstergesidir. "Aristoteles için ve genel olarak Yunanlılar için el emeği insanı gerileten bir çabadır, çünkü kendini bu etkinliklere adayan kişi sadece bu işle ve kazanç hırsıyla doludur. Dolayısıyla, zanaat, ticaret ya da çiftçilik işleri özgür insanlara yakışmaz." (Brun, 2008: 118) Yurttaşları bedensel işler yapanlardan ayırır. Aristoteles'in yurttaşları genellikle özgür erkeklerden oluşur diyebiliriz. Bu yüzden onun adaletin tesis edilmesi ve gerçek anlamda mutluluğun sağlanması için öngördüğü insan eylemleri kölelerin, yurttaş olmayan insanların değil toplumda sınırlı bir sayıya tekabül eden yurttaşların hayat tarzlarıyla ilişkilendirilmiştir.

3.2. Politik Anlamda Adalet Ve Mutluluk

3.2.1. Siyasal Yönetimler

Devletin var oluş amacı yurttaşlarının iyiliğini sağlamaktır. En yüksek iyiyi isteyen insanın amacı devletin de asıl amacı olur. Öyleyse yurttaşlarının iyi yaşamasını sağlayan devlet doğru bir siyasal yapılandırma. Daha önce kölelik ve yurttaşlıkta da açıkladığımız gibi Aristoteles'e göre bütün insanlar toplumda eşit statüde değildir. Yani her insanın doğası, yetenekleri farklı olduğu gibi toplumsal düzene de katkısı farklıdır. Bazılarının yönetmek, bazılarının ise yönetilmek doğalarına uygun olandır. Bir yönetici yönetme

becerisine sahip olmalı ve emir vermesini bilmelidir. Aynı şekilde yönetilen de emirleri uygulamasını yani itaat etmesini bilmelidir.

Anayasa, devletin egemenlik tarzını, yetkilerini belirleyen ve daha da önemlisi yönetmenin örgütlenmesidir. Anayasa tüm yasalardan önce gelendir. Anayasanın doğası, otoriteye bağlıdır. Devlet, insanların ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelmeleriyle oluşmuştur. Ancak bu durum efendiyle kölenin bir araya gelmesinden farklıdır. Çünkü köle efendi ilişkisinde önemli olan efendinin çıkarlarıdır. Kölenin çıkarlarıysa efendinin çıkarlarının herhangi bir zarara uğraması durumunda göz önüne alınır. Öyleyse herkesin çıkarını gözetten yönetimler doğru yönetimlerdir. Yalnızca belli bir kesimin ya da yöneticilerin çıkarlarını gözetten yönetimlerse sapma yönetimlerdir. (Ross, 2017: 388) Yurttaşların ortak çıkarını sağlamayı amaçlayan anayasa adaletle uygundur. Böyle bir anayasal yönetim doğru olarak kabul edilir. Eğer sadece yöneticilerin ya da belli bir kesimin çıkarı amaçlanıyorsa bu anayasaların da yanlış olduğu kabul edilir.

Devletin temeli adalettir. Adalet eşit olanlar için eşitliktir. Eşit olmayanlar içinse eşitsizliktir. Öyleyse adalet kim içindir? Mesela adalet oligarşide, varlıklı kişilere göre belirlenir. Demokrasideyse tüm yurttaşların eşitliğini sağlamayı amaçladığından doğal eşitliğe bürünür. Devlette aranan iyilik adalettir. Adalet şekil itibarıyla herkesin iyiliği manasına gelir. Uygulamada ise adil olan yasayla belirler. Yasanın formunu ise anayasa sağlar. Anayasa yasalar aracılığıyla adaleti sağlar. Her yasa dahil olduğu anayasa kapsamında değerlendirilir. Anayasa toplumsal ilişkilerin tezahürüdür. O halde buradan hareketle politikanın ahlaksal temeli olduğu çıkarımına varırız. Anayasa herkes için yol gösterici konumdadır. Anayasa için yurttaşların sahip olduğu bilgi beceri ve erdemler önemlidir. Aynı zamanda özgür yurttaş olma, varlıklı ve soylu olmada bir anayasa için belirleyici öğelerdir. Tüm bu saydıklarımıza rağmen Aristoteles için bu belirlenimde en başta adalet vardır. Adalet anayasa için en temel kurucu öğedir. Devlet bu temelde kurulur ve son halini alır. (Sakınmaz ve Bilgin, 2014: 714)

Aristoteles'e göre her yönetim biçiminin farklı bir anayasası vardır. Burada anayasa ya da yönetim biçimiyle kast ettiği şey aslında aynıdır. Yönetim biçimlerini de adaletle uygun olma şekillerine göre sınıflandırır. Adaletle bağlantılı olarak yönetimlerin amacına da değinir. Yönetimleri ilk olarak doğru ya da yanlış yönetimler olarak ikiye ayırır. Yurttaşların ortak çıkarını amaçlayan anayasaları adaletle uygun olmaları bakımından

doğru olarak nitelendirir. Yalnızca yöneticilerin çıkarını amaçlayan anayasaları yanlış yani sapma yönetimler olarak nitelendirir. (Ağaoğulları, 2013: 355) Aristoteles'in yönetim biçimlerini Russell aşağıdaki gibi özetler:

Bir yönetim bütün topluluğun iyiliğini amaçladığında iyidir, yalnızca kendini düşündüğünde kötüdür. Üç iyi yönetim türü vardır: monarşi, aristokrasi ve anayasal yönetim. Üç tane de kötü yönetim vardır: tiranlık, oligarşi ve demokrasi. Çok sayıda da karma ara yönetimler vardır. İyi ve kötü yönetimlerin, anayasanın biçimine göre değil, iktidarı ellerinde tutanların etik niteliklerine göre tanımlandığı görülecektir; ama bu yalnızca kısmen doğrudur. Aristokrasi erdemli kişilerin yönetimidir, oligarşi ise zenginlerin yönetimidir ve Aristoteles, zenginlik ile erdemi kesin bir biçimde eşanlamli saymaz. Altın orta öğretisine uygun olarak, ılımlı bir uzlaşmanın erdemle bağlantılı olmasının en fazla olası olduğunu düşünür. (2017: 347)

Devlet en iyiyi hedefleyen politik bir ortaklık olduğuna göre iktidarı elinde bulunduranlar verdikleri kararlarda toplumun hepsinin yararını gözetmeleri gerekir. Ancak bu her zaman mümkün olmayabilir. İktidar gücünü elinde bulunduranlar bunu toplumun faydasına değil kendi çıkarları için kullanabilirler. Kendi çıkarlarını ön planda tutan yönetim biçimleri sapma yönetimlerdir. (Acar, 2018: 2222)

Aristoteles, oligarşi ve demokraside adaletin farklı uygulamalarından söz eder. Adalet, eşitler için eşit, eşit olmayanlara eşitsiz davranmadır. Öyleyse eşit ve eşit olmayan ayırımının temeli nedir? Zenginlik bakımından diğerlerinden üstün olanlar, onlardan her bakımdan üstün olduklarını düşünürler. Buna dayanarak devletten zenginlikleriyle orantılı hak isterler. Özgür insan olma durumu bakımından diğerleriyle eşit olanlar ise onlara her bakımdan eşit olduklarını düşünürler. Bundan dolayı bütün insanlar için eşit siyasi haklar isterler. Aristoteles için siyasi hakların ilkesi ne tek başına zenginlik ne de tek başına özgürlüktür. Çünkü eşit olanların her konuda eşit olmaları gerekmez. Eşitsizlik içinde aynı durum geçerlidir. Devletin var olma amacı yurttaşlarını haksızlığa karşı korumak ya da değiş tokuşu sağlamak değildir. Devlet böyle bir amaçla bir araya gelmemiştir. Birinci durumda yurttaş yalnızca kendini düşünecektir. İkincideyse zenginler yönetimde olacaktır. Ayrıca devletin var olma sebebi yalnızca zenginlik olsaydı eğer aralarında ticari antlaşmalar imzalayan her devlet tek bir devlet olurdu. Burada da tek bir devletin, ortak egemenleri olması ve bütün yurttaşlarının iyiliğini amaçlaması gerekir.

Aristoteles'e göre ahlaktan yoksun bir devlet yalnızca bir ittifak ya da ortaklık olurdu. Devlet yalnızca insanları adaletsizliğe karşı korumaz. Aynı zamanda insanların en iyiye ulaşmalarına olanak sağlar. İki devletin ortak sınırlarının olması, yurttaşlarının birbirleriyle evlenmesi, ticaret yapmaları onları tek bir devlet yapmaz. Öyleyse iki devletin tek bir devlet olmamasının sebebi, onlar arasında herhangi bir mesafenin olması değildir. Onların ilişkilerinin konusunu oluşturan şeyin sınırlı olmasıdır. Aristoteles'e göre siyasal hayatın en önemli ilkesi yurttaşların ortak çıkarı ve mutluluğudur. Kendi kendine yeten bir yapı olan devletin amacı mutluluktur. Devletin birliğini meydana getiren yasaların uygulanması, ticaret yapılması ya da aile ilişkileri değildir. Bunlar gerekli ancak tek başına yeterli değildir. Yurttaşlarının mutluluğu için kurulan devletin amacı iyi hayattır. Bu yüzden devlet dediğimiz siyasal birlik sadece bir arada yaşamak için meydana gelmemiştir. Devlet soylu amaçları gerçekleştirmek için meydana gelmiştir. (2020: 1280) Demek ki devlet yalnızca yaşam ihtiyaçlarını gidermek için var olmuş bir yapı değildir. Eğer öyle olsaydı hayvanlar ve kölelerin de devleti olurdu. Onlar akıldan yeterince pay almadıkları için devlet oluşturamazlar. Devlet yurttaşlarının ahlaki özellikleriyle ilgilenir. Devlette yasalar, devletlerarası antlaşmalarda olduğu gibi basit bir sözleşmeden ibaret değildir. Bir devlette yurttaşları iyi ve adil yapmak yasaların temelidir.

Tek bir yönetim şekli tüm devletler için iyi ya da kötü değildir. Her devlete uygun olan bir yönetim şekli mutlaka vardır. Eğer bir devlet erdemli bir krallık ailesini iktidar olarak kabul edecek türden bir devletse, o devletin krallıkla yönetilmesi uygundur. Eğer bir devlet, siyasal görevler için gerekli yetenek ve erdeme sahip özgür kişilerce yönetilebilecekse, o devletin aristokrasiyle yönetilmesi uygundur. Anayasal yönetimdeyse yurttaşların zenginlik ve savaş yeteneği olarak ortalamanın üstünde olması beklenir. Böylece devlet, görevleri dağıtan bir yasa uyarınca sırayla yönetebilmeli ve yönetilebilmelidir. (Ağaoğulları, 2013: 353) Aristoteles'e göre bir devlet hangi yönetim biçimiyle yönetilirse yönetilsin, eğer orada yaşayan yurttaşların ortak menfaatleri göz önünde bulunduruluyorsa orada adaletten söz edebiliriz. Ancak yöneticiler kendi çıkarlarını yurttaşların çıkarlarının üstünde tutuyorlarsa orada adaletten bahsedemeyiz. (Urhan, 2016: 8)

Aristoteles, ana noktaları belirledikten sonra kaç türlü yönetim şekli olduğunu, bu yönetim şekillerinin neler olduğunu ve onların doğru biçimlerinin hangileri olduğunu

açıklar. “Değişik anayasa tiplerini tartışarak Aristoteles hükümetleri kamu çıkarını amaçlayan ve kendi özel çıkarlarını amaçlayan hükümetler olarak ayırır.” (Copleston, 2013: 94) Aristoteles ortak çıkarı gözeten, toplumun genel yararını amaçlayan yönetim şekillerini doğru ve adil olarak adlandırır. Yalnızca yöneticilerin çıkarlarına hizmet eden yönetim şekillerinin despot, kötü ve adaletsiz olarak tanımlar. Böylece o devlette adaleti yurttaşlarının durumunu göz önünde bulundurarak dinamik bir tanımlamayı tercih etmiştir. Yani ona göre her bir toplum için tek bir yönetim tarzı benimseyerek adaletin sağlanabileceğini ima etmiştir. Bu hususun biraz daha ayrıntılandırılması gerekir.

Aristoteles, yönetim biçimlerini incelerken farklı ölçütleri dikkate alır. İktidarı elinde bulunduranların sayısına göre, egemenlik bir kişinin ya da bir grubun elinde olabilir. Aristoteles’e göre devleti ister bir tek kişi, ister bir grup, isterse çoğunluk yönetsin yönetilenlerin ortak çıkarını göz önünde tutmalıdır. Eğer yöneticiler kendi çıkarlarına göre devleti yönetirse o zaman sapma yönetim olacaktır. Yönetim biçimlerini iktidarı, tek kişinin, bir grubun ya da çoğunluğun elinde bulunmasına göre üçe ayırır. Bunlardan üçü doğru, üçü sapma olan altı yönetim biçiminden bahseder. Aristoteles’e göre tiranlık, oligarşi ve demokrasi üç sapma yönetim biçimi iken krallık, aristokrasi ve anayasal yönetim (politeia) üç doğru yönetim biçimidir. Aristoteles yönetim biçimlerinin ölçütü olarak sadece sayıyı almanın doğru olmadığını ifade eder. (Arslan, 2018: 288) Aristoteles bu yönetim biçimlerini akla dayalı olarak sosyal hayatın doğasına uygun olarak şöyle açıklar:

Doğa gereği, hem adil hem de faydalı olan, despotik (yönetim) için bir şey, krallık (yönetimi) için başka bir şey ve politik (yönetim) için yine başka bir şeydir (ancak, ne tiranlıkta ne de diğer sapkın rejimlerde hiçbir şey doğa gereği adil ve faydalı değildir, zira bunlar doğaya aykırı şekilde ortaya çıkar) (2020: 1287).

Monarşi aristokrasiden, aristokrasi anayasal yönetimden iyidir; ama en iyinin yozlaşması en kötüsüdür; o yüzden tiranlık oligarşiden, oligarşi de demokrasiden kötüdür. Aristoteles, en iyi yönetim biçimi olan krallığın bozulmasının en kötü yönetim biçimi olan tiranlığı ortaya çıkardığını belirtir. Kral en erdemli en üstün kişidir. Dolayısıyla onun yerini erdemsiz ve kötü kişinin alması yönetim biçimini olabilecek en kötü duruma sokar. Burada Aristoteles aslında tek bir kişinin yönetiminin zararlarını öngörür. Ona göre oligarşi ikinci en kötü yönetim biçimidir. Demokrasi ise en az kötü olandır. (2020: 1289) Aristoteles yönetim biçimlerindeki sapmaların her zaman belli bir yönetimden belli bir

yönetime olmadığını ifade eder. Yani her zaman krallıktan tiranlığa geçiş olmaz. Bazen tiranlıktan demokrasiye bazense krallıktan oligarşiye geçilebilir. Bunun yanı sıra bazen sapma karşıtıyla değil kendi içinde de olabilir. Mesela demokrasiden daha ılımlı bir demokrasiye geçiş olabilir. Bu konuda Aristoteles yönetim biçimlerinin alt türleriyle ilgili düşüncelerini şöyle temellendirir:

Rejim yasalara göre değil, yasalar rejime göre koyulmalıdır ve zaten herkes böyle yapmaktadır. Zira bir rejim, kentteki makamların düzenlenmesidir. Ne şekilde dağıtıldığı, hangi unsurun rejimde yetki sahibi olduğu ve her bir ortaklığın amacının ne olduğu. Ancak, (bazı) yasalar rejimin karakterini belli eden şeyler arasında ön plana çıkar: Yöneticilerin kendilerine uygun olarak yönetmesi ve ihlal edecekleri karşı koruyup kollaması gereken yasalar. O halde, açık ki her bir rejimin (alt) türlerinin ve sayısının bilgisi, yasaların yapılması için bile gereklidir. Zira aynı yasalar tüm oligarşiler veya tüm demokrasiler için faydalı olamaz, en azından yalnızca bir tür demokrasi ya da bir tür oligarşi değil de her birinin birçok alt türü varsa. (2020: 1289)

Aristoteles bazen demokrasiyi yoksul çoğunluğun yönetimi olarak nitelendirirken oligarşiyi de bunun tam karşısına konumlandırarak yoksul azınlığın yönetimi olarak tanımlar. Başka bir yerde oligarşinin yöneticileri doğuştan soylu, zengin ve eğitilmiş olarak adlandırır. Demokrasi yöneticilerini aşağı bir soydan gelme, yoksul ve ortalama bir mesleğe sahip olduklarını belirtir. Oysa gerçekten oligarşiyle yönetilen bir devlette en önemli şey zenginliktir. Demokrasilerdeyse yoksulluk iktidarın dayandığı temel ilke değildir. Demokraside özgürlük temele alınarak iktidar verilir. Bütün insanlar arasında özgürlük eşit olarak paylaştırılır. Krallık ve aristokrasilerde iktidarın dayandığı temel ilke tekin ya da azınlığın yönetimi değildir. Bunlarda yöneticilerin en yüksek erdemi taşıması gerekir:

Demokrasiyi ve oligarşiyi birbirinden ayıran şey, yoksulluk ve zenginliktir: ister azınlık ister çoğunluk olsun birileri zenginlikleri nedeniyle yönettiği zaman rejim mutlaka bir oligarşidir ve yoksullar yönettiğinde mutlaka demokrasidir. Fakat dediğimiz gibi, zenginlerin sayısı az ve yoksulların çoktur. Zira zengin olanlar azdır, ancak özgürlüğü herkes paylaşır. (2020: 1279)

Sonuç olarak Aristoteles'te oligarşi özü bakımıyla zenginlerin, demokrasi yoksulların ve anayasal yönetim (*politeia*) ise orta sınıfın yönetimi olması dolayısıyla toplumsal adaletin ve mutluluğun dayanağı olarak sunulmaktadır. Öyleyse Aristoteles'in adalet fikrini temellendirmek için yönetim biçimlerini tek tek ele alınıp biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekir.

3.2.1.1. Krallık ve Tiranlık

Aristoteles’e göre krallık ortak iyiliği amaçlayan tek kişinin yönetimidir. Erdem ve yetenekçe ileri düzeyde birinin yasaların üstünde yetkiye sahip olmasıdır. Kralın hiçbir şeye bağlı olmadan iktidarı elinde bulundurup kenti yönetmesi haklı ve adildir. Yasalara uyan ve toplumun çıkarını gözetken krallık en iyi yönetim biçimidir. Aristoteles en iyi yönetim biçimi olan krallığın uygulanmasının zor olduğunu farkındadır. Ayrıca kralların tirana dönüşmesi monarşinin yıkılmasına sebep olur. “Tüm bir ailenin ya da diğerleri içinden bir kişinin erdem itibarıyla temayüz etmesi ve bu erdemin diğerlerinin toplam erdeminden üstün olması durumunda, bu ailenin kraliyet ailesi olması veya bu kişiyi kral olması ve her şey üzerinde yetkili olması adildir.” (2020: 1288) Kral kendi çıkarlarını değil, yurttaşların ortak çıkarını gözetmelidir. Kralın yurttaşlarından daha erdemli ve üstün niteliklere sahip olması gerekir. Aristoteles’e göre en yüksek erdemin birçok insana oranla tek bir insanda bulunması daha olasıdır. Bu yüzden Tanrının krallığı ideal olandır. Fakat bunun mümkün olmadığını bilen Aristoteles ideal devlet olarak aristokrasiyi tanımlar. (Ross, 2017: 399)

Tiranlık en kötü yönetim biçimidir. Krallık bozularak tiranlığa dönüşür. Tiran halkın iyiliğini değil kendi iyiliğini amaçlar. Tiran sadece kendini düşünür. Tiranlık mutlak yöneticinin çıkarı için sürdürülen tek kişinin yönetimidir. Mutlak olarak en kötü yönetim biçimi en iyi olanın sapmasıyla ortaya çıkmıştır. Aristoteles, tiranlığa karşıdır. Ona göre yönetimi yasaların belirleyiciliğine değil bir kişinin eline bırakmak doğru değildir. Yasaların her durumda iyi olması beklenemez. Yasalar genel olarak belirleyicidir. Yasalar özel durumlar için geçerli olmayabilir. Aristoteles’e göre, bu yönetim biçiminde nihai yetkili, doğru konuşmuş yasalar olmalı; yönetici ister bir kişi ister birden çok olsun, yasanın kesin bir hüküm vermesinin mümkün olmadığı konularda yetkili olmalıdır, zira her şey için genel kural koymak kolay değildir. (2020: 1282) Tiranlık, oligarşi ve demokrasinin kötülüklerini birleştiren zorbalık yönetimidir. Tiranlık yönetimlerin en kötüsüdür. Tiranlar halkın yararını düşünmezler. Erdemli ve iyi kişileri kötüleyerek halkın güvenini kazanmaya çalışırlar. Tiranlık ve krallığı karşılaştırsak kral mülkü koruyan bir bekçi tiran ise sadece kendini ve malını koruyan bir bekçi gibi görülür. Tiranlar mülk edinmeyi, krallar ise itibarını düşünür. Tiranların koruyucuları yabancılar iken kralın koruyucuları kendi halkıdır. Tiran halka güvenmez çünkü halk ayaklanabilir. Tiranların amacı halkı birbirine düşürüp huzursuz bir ortam yaratmaktır.

3.2.1.2. Aristokrasi ve Oligarşi

Aristokrasi ortak iyiliği amaçlayan azınlığın yönetimidir. Aristokrasi ikinci en iyi yönetim biçimidir. Birden fazla soylu insanın yönetimidir. Aristoteles'e göre aristokraside iktidarı elinde bulunduranlar soylu olmalarından değil erdemli olmalarından dolayı yönetme yetkisine sahiptirler. Ancak böyle bir yönetim biçiminin de kalıcı olamayacağını söyler. "Yönetimin yapısı aynı zamanda halkın hem zenginliğini hem erdemini hem istemini göz önünde tutuyorsa bu yönetim soylu yönetimdir." (Timuçin 2016: 314) Aristokrasiyi doğru anayasa yapan şey, yöneticilerin halkın ortak çıkarını düşünceleri ve kamusal görevleri liyakate göre dağıtmalarıdır. (Acar, 2018: 2224)

Oligarşi zenginlerin çıkarını amaçlayan azınlığın yönetimidir. Aristoteles'e göre eşitsiz olanların eşitsizliğine dayanır. Oligarşideki yönetici grup ekonomik bakımdan çoğunluktan farklı oldukları için kendilerini diğerlerine eşit görmezler. Oligarşide yönetim zenginlerin elinde bulunur. Yoksullar yurttaşlık haklarından yoksun bırakılırlar. Oligarşi zengin ve soylu kişilerin yönetimidir. Zenginler çoğunlukta oldukları için yönetimi ele geçirmişlerdir. Aristoteles adalet kavramı üzerinden oligarşiyi açıklar. Oligarşide hakların dağıtılmasında temel alınan ilke zenginliktir. Oligarşide yöneticiler sahip oldukları gücü yurttaşların faydasını korumak için değil belli bir grubun menfaatlerini korumak için kullanırlar. Yani yöneticiler halkın çıkarlarını gözetmektense kendi çıkarlarını gözetmeyi tercih ederler. Öyle ki bir kişinin devlete yaptığı katkı oranında devletten pay almasının doğru ve adil olduğu düşüncesi vardır.

3.2.1.3. Demokrasi ve Anayasal Yönetim (Politeia)

Yoksulların çıkarını amaçlayan çoğunluğun yönetimi demokrasidir. Demokrasi eşit olanların, mutlak anlamda eşitliğine dayanır. En büyük çoğunluğu oluşturan özgür ve yoksul insanlar yönetimdeyseler burada demokrasi vardır. Aristoteles, eşitliğe dayanan yönetimi demokrasi olarak adlandırır. Sapması en az olan yönetim biçimi demokrasidir. Sapmalar içinde en iyi yönetimdir. Demokratik anayasaların temeli eşitlik ve özgürlüğe dayanır. Herkes iktidarda ortak söz sahibidir. Bu demokrasilerde en iyi yurttaşlar, en iyi yeri alır. Halk o zaman çoğunluğun oluşturduğu mutlak yönetici olur. Gerçek demokrasilerde halkın yönetimi tek tek kişilerin yönetimi olmalı, kitlenin yönetimi değil.

Demokrasilerde bir anayasaya dayanılmaz ise ortam tamamen demagog²lara terk edilmiş olur. Bu yüzden anayasalar diğer yönetim biçimlerinden çok demokrasilerde etkilidir. Ancak Ağaoğulları'na göre her ne kadar anayasal bir dayanak olursa olsun eğer demogolar cirit atıyor ise anayasal dayanak çok da etkili olmayabilir. (2013: 363)

Anayasal yönetim (*politeia*) ortak çıkarı hedefleyen çoğunluğun yönetimidir. Oligarşi ve demokrasinin karışımıdır. Bu karışımdan oligarşiye yakın olanı aristokrasidir. Demokrasiye yakın olan ise *politeia*'dır. Anayasal yönetimin ayırt edici özelliği, kamu görevlilerinin dağıtımında hem zenginliği hem de özgür olma statüsünü hesaba katmasıdır. Bu durum yukarıda bahsettiğimiz demokrasinin zaafalarını gidermektedir. Aristoteles devletin mümkün olduğunca benzer ve eşit insanlardan oluşması gerektiğini ifade eder. Bunun da orta sınıfa mensup olan yurttaşlar sayesinde gerçekleşebileceğini söyler. Bu sebeple orta sınıfın oluşturduğu anayasal yönetim en iyisidir. En iyi devlet, kendini savunma açısından güçlü bir askeri erdeme sahip olan bir orta sınıf devletidir. Aristoteles kendi zamanının Yunan şehir devletlerinde uygulanabilir ideal bir devlet ortaya koyar. Aristoteles, insanlar için ortaya koyduğu ahlaktaki orta yol ilkesinin devletler için de geçerli olduğunu belirtir. Her devlette üç sınıf; çok zengin, çok yoksul ve orta halli olanlar vardır. Anayasal yönetimde istenen orta sınıftır. İlk iki sınıf aşırı uçları temsil eder. (2020: 1295-1296)

Aristoteles'e göre aristokrasinin yol gösterici ilkesi erdem, oligarşinin zenginlik, demokrasinin ise özgürlüktür. O halde anayasal yönetimin yol gösterici ilkesi bunların hepsi olmalıdır. Anayasal yönetimin amacı bütün yurttaşlarının ortak çıkarını sağlamaktır. Çünkü erk ve yetkenin pay edilmesi anlamındaki adalet, eşitler arasında eşitliktir. Bu da adaletin tam olarak gerçekleşmesi manasına gelir. Anayasalar içinde bunu sağlayabilecek olan ise anayasal yönetim (*politeia*) dir. Aristoteles'e göre mutlu yaşam, erdeme uygun yaşamdır. Eğer erdem orta olan ise herkesin ulaşabileceği orta yaşam en iyisidir. Yurttaşlar için geçerli olan ilkeler devletler için de geçerlidir. Anayasal yönetim her anlamda orta olanın yönetimidir. Böylece ona göre ahlakta mutluluğun dayanağı olan orta olma adalette de aynı işlevi görmektedir.

²Yunanca asıllı, bir halkın lideri anlamına gelmektedir. Bugünkü kullanımında demagog, siyasal iktidarı, taraftarlarının hislerini okşayarak ve onları olmaması gerektiği hâlde eyleme iterek, retorik yoluyla ele geçirmeye muktedir olan kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Devlet doğal olarak meydana gelen siyasal birliktir. Ancak devletin devamlılığı için yasalar gereklidir. Yasalarda yurttaşların mutluluğunu ve iyiliğini sağlamalıdır. İdeal devlet birbirine benzer ve eşit insanlardan oluşan bir çoğunlukla meydana gelir. Aristoteles'in orta sınıf olarak adlandırdığı insanlar, aşırı uçlardan uzak duran ve toplumsal değişimi en az isteyen gruptur. Aristoteles, mutlu hayatın bir ucu aşırılık olan ifrat ve bir ucu yoksunluk olan tefrit arasında yer alan bir hayat olduğunu belirtir. Aristoteles'e göre zenginler şiddete ve büyük suçlar işlemeye daha meyilliyken, yoksullarınsa zenginlere oranla daha küçük çaplı suçlar işlemeye meyilli oldukları söyler. Ona göre aynı şey eğitim hayatlarında da mevcut. Zenginlerin itaatsiz yoksullarınsa daha itaatkar olduğunu söyler. Böylece zenginlerin itaat etmeyi yoksullarınsa emir vermeyi bilmediklerini söyler. Buna karşın orta sınıfa mensup olanlarınsa, zengin ve yoksulların olumsuz tutum ve davranışlarını sergilemediklerini belirtir. Yani orta sınıf bu iki aşırı uç arasında dengeyi sağlar. Eğer orta sınıf büyükse bir devlette o devlet mutludur. (Ross 2017: 403) Kısacası Aristoteles'e göre bir devlette orta sınıfın egemenliği varsa o devletin adil olduğu ve mutluluk için gerekli koşulları sağladığı kabul edilir. Böylece Aristoteles ahlak için kabul ettiği temel kriter olan orta olmayı hem devlet hem devlet yönetimi hem de anayasalar için bir kriter kabul ederek felsefe yapma tarzındaki bütünlüğü korumuştur.

SONUÇ

Aristoteles'e göre her var olanın bir var olma amacı vardır. İnsanın amacı iyi yaşayarak mutluluğa ulaşmaktır. İnsan bu dünyaya sadece yaşamak için değil iyi yaşamı gerçekleştirmek için gelmiştir. Onun iyi yaşam dediği erdemli yaşamdır. İnsan ancak erdemli eylemlerde bulunarak mutluluğa ulaşma imkanı yakabilir, ancak bu imkan iyi ya da kötü talih ile sınırlanabilir. Buna rağmen mutluluk (*eudaimonia*) herkesin ulaşmak istediği en nihai en yüksek amaçtır.

İnsanlardan bazılarının hazzı mutlulukla karıştırdıklarını söyler. Halbuki ona göre mutluluk hazzı barındırır ancak hazzdan ibaret değildir. Mutluluğun akılla ilişkisi ona göre tercihle ilişkilidir. Bir şeyi tercih etmemizin sebebi ya güzel olması ya faydalı olması ya da haz vermesidir. Yani güzel, faydalı şeyleri isterken; kötü, çirkin, zararlı şeyleri de istemeyiz. İyi insanların tercihlerinin de iyi olduğunu söylerken, kötü insanların tercihlerinin de kötü olduğunu söyler. Kötü insanların tercihlerinin yanlış olmasının sebebiyse her şeyde hazzı tercih etmeleridir. Oysa hazzı isteme hayvanlarla ortak olan yanımdır. Her şeyde haz vardır, ancak sadece hazzı istemek yanlış olandır. Aristoteles tamamen hazzdan bağımsız bir istemeden de söz etmez.

Aristoteles'e göre mutluluk ruhun erdeme uygun etkinliğidir. Erdemli davranışlarda bulunmadan mutluluğa ulaşılamaz. Erdem bir huydur ve insanın sürekli yapıp etmeleridir. Yani adil davranışlarda bulunarak adil, cesur davranışlarda bulunarak cesur oluruz. Birine adil dediğimizde onun sürekli adil olan davranışlarda bulunduğu anlamına gelir. Bu artık onda huy haline gelmiştir. Bir defaya mahsus bir davranış ile kişi erdemli olmaz. İnsanların sürekli yaparak onlarda huy haline gelen erdemler karakter erdemleridir. Bunun yanı sıra eğitimle kazanılan erdemlere düşünce erdemleri der. Düşünce erdemleri ruhun akıllı yanından kaynaklanan erdemlerdir. Burada *theoria* etkinliği insanı mutluluğa ulaştıracak olandır. *Theoria* etkinliği ya da temaşa hayatı dediği şey insan ruhunun akıllı yanının etkinliğidir. İnsanı tanrısal olana ulaştırır. Her insanın bunu yapamayacağını ve üst düzey bir etkinlik olduğundan bahseder. İnsanın sınırlarını zorlamasını ve tanrısal olana ulaşması gerektiğini söyleyen Aristoteles, insanın ancak bu şekilde en üst mutluluğa ulaşabileceğini söyler. Bu tanrısal olan mutluluğa ulaşmanın çok zor olmasından dolayı diğer insanlar için de bir mutluluk yolu belirler. İnsanların pratik etkinliklerle yani akli başında davranarak da insani bir mutluluğa ulaşabileceğini vurgular.

Mutluluk için böyle bir yol reçetesi belirlerken bunun gerekli olduğu koşullara da Aristoteles açıklık getirir. İnsanın mutluluğa tek başına ulaşamayacağını, çünkü insanın kendi kendine yeter bir varlık olmadığını ve insanın kendi kendine yeter bir yapı olan devlet içerisinde ancak mutluluğa ulaşabileceğini söyler. Bu yüzden devlet ve devlet aracılığı ile yürütülecek eğitim zaruridir. Devlet insanların gündelik amaçları için bir araya gelmiş basit bir yapı değil, daha üst bir amaçla bir araya gelmiş insanların oluşturduğu siyasal bir yapıdır. Devletin amacı insanları mutluluğa ulaştırmaktır. İnsanlara mutluluk için gerekli koşulları sağlamak devletin görevidir. Devlet bunu sadece anayasa ve yasalarla değil aynı zamanda eğitim aracılığıyla gerçekleştirir. Bu aynı zamanda adalet sağlama imkanı sunarak toplumsal ve bireysel mutluluğu garanti eder. Onun ahlak ve siyasete ilişkin yazılarında ahlakı merkeze alması ve erdemleri ön plana çıkarması bu yüzdendir. Devletin temeli adalettir. Adalet toplumsal düzenin sağlanması ve insanların bir arada uyum içinde yaşayabilmeleri için şarttır. Böylelikle adalet devletin sürekliliğini sağlar. Adaletin olmadığı bir devlette sadece katı ceza uygulamaları vardır. Bu da devletin kısa sürede yıkılmasına sebep olur. Devlet adaleti tesis ederek yurttaşlarının mutluluğa ulaşmalarına imkan sağlar. Adalet olmadan bir devlette huzur ve refahtan söz etmek mümkün değildir. Adil olmayan bir devlette yurttaşlar mutluluğa ulaşma imkanı elde edemezler.

Devletin adil olması öncelikli olarak devletin yasalara göre yönetilmesi anlamına gelir. Devlet yasalara göre yurttaşlarının ortak çıkarını gözeterek yönetilirse o devlette adaletten söz edebiliriz. Aynı zamanda böyle bir devlette yurttaşların da erdemli olması gerekir. Adaletin sağlandığı bir devlette ortak çıkarın korunması çok önemlidir. Devlet yurttaşlarının ortak çıkarını gözetmeli herhangi bir kişi ya da gruba imtiyaz tanımamalıdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki adalet bir anlamda ortak çıkarın sağlanmasıdır. Öyleyse adaletin egemen olduğu bir devlette kişinin mutluluğa ulaşabilmesi için uygun ortam, uygun yaşam alanı sağlanmış olur. Kişi böyle bir devlette hem temaşa etkinliğinde bulunarak en nihai amacı olan mutluluğu elde edebilir hem de erdemli davranarak pratik hayat alanında bireysel mutluluğu yaşayabilir.

Sonuç olarak Aristoteles için mutluluk ve adalet birbirini tamamlayan biri olmadan diğeri eksik kalan iki kavramdır. Adalet mutluluğa ulaşmak için bir önkoşuldur. Yani adalet ister bireysel ister toplumsal bir erdem olarak ele alınsın o olmadan mutluluk söz konusu olamaz. Ancak Aristoteles'in her erdemli davranış ya da yaşam tarzının ona

mutlak anlamda mutluluk sağlayıp sağlamayacağını belirgin bir şekilde ortaya koyamadığını görüyoruz. Çünkü her türlü erdemli davranmaya özen göstermesine rağmen bir kişi talihinin yaver gitmemesi yüzünden mutsuz olabilir. Onun ahlak felsefesinde bu husus tatmin edici bir şekilde açıklanmamıştır. Belki de bu açığı fark eden Kant, erdemli davranan birinin mutlak anlamda mutlu olacağını değil mutluluğu hak edeceğini söylemenin daha doğru olduğunu ifade edecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, H., “*Aristoteles’te Uygulanabilir En İyi Rejim Olarak Anayasal Yönetim (Politeia) Kavramı*”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 2018, (9), ss. 2217-2231.
- Ağaoğulları, M.A., (2013), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, (7. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Akarsu, B., 1975, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (1.Baskı), Ankara.
- Aristoteles, (2013), *Atinalıların Devleti*, çev. Furkan Akderin, (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (2016), *Magna Moralia*, çev. Y.Gurur Sev, (1. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles, (2017), *Eudemos’a Etik*, çev. Saffet Babür, (2. Baskı), Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (2019), *Nikomakhos’a Etik*, çev. Furkan Akderin, (4. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (2019), *Ruh Üzerine*, çev. Saffet Babür ve Lale Levin Basut, (1. Baskı), Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (2020), *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, (10. Baskı), Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (2020), *Politika*, çev. Özgüç Orhan, (2. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul
- Arslan, A., (2018), *İlkçağ Felsefe Tarihi 3*, (7. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bravo, I., “*Aristoteles’in Adalet Anlayışı: Mesotos Öğretisi*”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 2006, (16), ss. 308-314.
- Brun, J., (2008), *Aristoteles ve Lise*, çev. İsmail Yerguz, (1. Baskı), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Cengiz, C.A., “İnsanın Kendini Gerçekleştirmesinde Adalet Kavramı”, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, (26), ss. 391-410.
- Cevizci, A., (2015), *Felsefenin Kısa Tarihi*, (3.Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A., 1990, *Ahlak Felsefesi*, (4. Baskı), Say Yayınları, İstanbul.
- Copleston, F., (2013), *Aristoteles*, çev. Aziz Yardımlı, (3. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Çiçek, M., “Aristoteles’in Adalet Anlayışı”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, (18), ss. 1-11.
- Çötök, T., 2011, *Aristoteles Ahlakının Kurucu Erdemi Olarak Phronesis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Felsefe ABD, Sakarya (Türkiye).
- Dürüşken, Ç., (2019), *Antikçağ Felsefesi*, (3. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erkızan, H., (2012), *Aristoteles Yazıları*, (1.Baskı), Sentez Yayınları, İstanbul.
- Erkızan, H., “Aristoteles, Mutluluğun (Eudaimonia) Yitirilişi ve Günümüz Üzerine”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 2016, (27), ss. 89-97.
- Güriz, A., “Adalet Kavramı”, Türkiye Felsefe Kurumları Yayınları, 2001, ss.13-20.
- Kantarcı, Z., “En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles’in Siyaset Felsefesi”, Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Dergisi Fakültesi, 2014, (2), ss. 21-39.
- Kelsen, H., “Adalet Nedir?”, çev. Ali Acar, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2013, (107), 431-434.
- Kenny, A., (2018), *Antik Felsefe*, çev. Serdar Uslu, (2. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Kıran, A., “Aristoteles, Devlet, Köleler ve Vatandaşlık”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 2019, (44), ss. 350-359.
- Kuçuradi, İ., “Adalet Kavramı”, Ankara Barosu Dergisi, 1993, (1), ss. 80-88.
- Macintyre, A., (2019), *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, çev. Muttalip Özcan, (1. Baskı), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Macintyre, A., 2002, *Ethik’in Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler, (1.Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul.

- Molacı, M., “*Aristoteles’in Etik Görüşü*”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2018, (1), ss.37-57.
- Ökten, K., “*Nikomakhos’a Etik Beşinci Kitapta “Adalet” ve “Adaletsizlik” Kavramları*”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 2004, (13), ss. 144-149.
- Önal, M., “*Aristoteles’te İdeal Anayasa*”, *INSAC Social and Education Sciences Dergisi*, 2022, ss. 449-462.
- Özcan, M., (2016), *Aristoteles*, (2. Baskı), Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Özçelik, D., “*Aristoteles ve Kınalızade Ali Efendi’de Bireysel ve Siyasal Bir Erdem Olarak Adalet*”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 (3), ss. 3-10.
- Petters, F.E., 2004, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayıncılık, (1.Baskı), İstanbul.
- Ross, D., (2017), *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, (3. Baskı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Russell, B., (2017), *Batı Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, (4. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul
- Sakınmaz ve Bilgin, S.Ö. “*Atinalı Solon ve Aristoteles’te Orta-Olma ve Adalet*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, (66), ss. 709-718.
- Timuçin, A., (2016), *Düşünce Tarihi I*, (8. Baskı), Bulut Yayınları, İstanbul.
- Topakkaya, A., “*Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*”, *FLSV Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, (6), ss. 27-46.
- Topakkaya, A., “*Aristoteles’te Adalet Kavramı*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, (6), ss. 628-633.
- Urhan, V. (2006), “*Aristoteles’in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim*”, *Kaygı Dergisi*, 2006, (27), ss. 215-230.
- Yazıcı, Ç. “*Aristoteles’te İyi Yaşam, Kendine Yeterlilik ve Kölelik*”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2001, (1), 1-17.